

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія
«Політологія
та національна безпека»

ВИПУСК 1

Острог

Видавництво Національного університету «Острозька академія»

2022

УДК 323+355/359
ББК 66.3+68

Рекомендовано до друку вченою радою навчально-наукового інституту міжнародних відносин та національної безпеки Національного університету «Острозька академія» (протокол № 4 від 18 листопада 2022 року)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Кардаш С.Ю., викладач кафедри національної безпеки та політології (відповідальний редактор, укладач);

Мацієвський Ю.В., доктор політичних наук, професор кафедри національної безпеки та політології;

Романов М.С., доктор юридичних наук, доцент кафедри національної безпеки та політології;

Лебедюк В.М., кандидат наук з державного управління, доцент кафедри національної безпеки та політології.

Студентські наукові записки. Серія політологія та національна безпека. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. Вип. 1. 102 с

Збірник присвячено важливим проблемним питанням політичної науки та національної безпеки. Збірник містить кращі статті студентів обох спеціальностей кафедри національної безпеки та політології.

Редакційна колегія не несе відповідальність за достовірність наведених даних та посилань.

© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022
© Автори статей, 2022

ЗМІСТ

Лук'янчук Яна Ігорівна «СПРОМОЖНІСТЬ ГРОМАДИ ПІСЛЯ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЄМІЛЬЧИНСЬКОЇ ОТГ)».....	4
Дмитрук Любов Григорівна ВПЛИВ ПРОПАГАНДИ У ПУБЛІКАЦІЯХ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ, ЯКЕ ХАРАКТЕРИЗУЄ СТАВЛЕННЯ ДО США, НАТО ТА УКРАЇНИ.....	19
Лаврінець Анна Володимирівна, РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	29
Лось Олександра Юрївна ЯКІСНЕ ОНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ (НА ПРИКЛАДІ БОРАТИНСЬКОЇ ОТГ, ЛУЦЬКОГО РАЙОНУ, ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	46
Федорчук Ніка Леонідівна АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК ОРГАНУ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	59
Москалюк Ольга Олегівна РОЛЬ ЖІНКИ У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ 2014 – 2022 РР.....	72
Рудик Анастасія Сергіївна ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ.....	83

«СПРОМОЖНІСТЬ ГРОМАДИ ПІСЛЯ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЄМІЛЬЧИНСЬКОЇ ОТГ)»

Лук'янчук Яна Ігорівна

2 курс, спеціальність «Політологія»

(бакалаврського) рівня вищої освіти

Мацієвський Ю.В., д.пол.н., проф.

***Анотація:** У цій статті увага зосереджена на вивченні теми децентралізації в Україні, а саме на наслідках, які вона зумовлює в громаді після. Важливим є те, що зміни показані на окремо обраній ОТГ. Оцінка наслідків реформи проводиться за критеріями спроможності, а також за додатковими фінансовими та інфраструктурними показниками, що дає змогу провести аналіз спроможності не лише однієї громади, а й інших. Таким чином, у статті визначено не лише рівень спроможності, а й те, чи справді проведення реформи децентралізації в громадах є успішним.*

***Ключові слова:** децентралізація, реформа, спроможність, ОТГ, критерії оцінювання.*

Вступ. У 1997 році Україна ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування¹. Її головною метою була децентралізація влади та застосування принципу субсидіарності, тобто вирішення конкретних проблем на рівні влади, що є найближчою до людей. До 2014 року ці плани не вдалось реалізувати. Після Революції гідності сформований уряд на чолі з Арсенієм Яценюком затвердив національний проект «Децентралізації». Відтак 1 квітня 2014 року було ухвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні², яка зазначила, що проведення дасть змогу досягти стійкого економічного ефекту, покращити якість та доступність публічних послуг, вирішити демографічну ситуацію. Тобто забезпечити формування спроможних територіальних громад.

В статті показано не загальною як відбувалась реформа децентралізації в Україні, а її вплив на окрему вибрану громаду і чи відповідає вона всім критеріям спроможності зараз. Тому важливим є те, чи сформувалась після впровадження реформи децентралізації спроможна Ємільчинська територіальна громада.

Мета. Визначити рівень спроможності Ємільчинської об'єднаної територіальної громади Житомирської області після впровадження реформи децентралізації.

Завдання:

¹Інформаційно-аналітична система по законодавству України. Європейська хартія місцевого самоврядування 1997 року. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00X1Y5E859>. (опубліковано: 04.06.2013, дата звернення: 09.11.2021).

²Верховна Рада України. Концепція реформування місцевого самоврядування. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>. (опубліковано: 01.04.2014, дата звернення: 09.11.2021).

1. Проаналізувати, які чинники успішно сформованих територіальних громад, визначених після реформи децентралізації в Україні, я можу застосувати в своєму випадку.
2. Виділити показники, якими можна охарактеризувати на цей час Ємільчинську ОТГ та визначити числове значення цих показників.
3. Порівняти отримані дані з тими, що містяться в спеціальній таблиці критеріїв Мінрегіону.
4. Виявити рівень спроможності цієї громади після проведення реформи.

Методологія. У цій роботі я буду використовувати такі критерії спроможності громад, що розробило Міністерство розвитку громад та територій України, як: чисельність населення, що постійно проживає в ОТГ; кількість учнів, що здобувають освіту на території громади; загальна площа; індекс податкоспроможності бюджету і частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету, які є даними для оцінки спроможності громади. Також буду аналізувати цифрові дані про Ємільчинську ОТГ та території, що увійшли до неї (показники демографії, інфраструктурного розвитку, фінансового забезпечення). Головний метод³, яким я користуюсь у своєму дослідженні - це аналіз критеріїв ефективності існування громад. На основі аналізу я також зможу виявити дані показників, які має Ємільчинська громада на цей час та знайти відповідь на поставлене мною запитання.

Аналіз останніх досліджень. Так, як тема спроможності певної громади це лише точкове питання, то кількість наукової літератури по окремій ОТГ є обмеженою. Тому увага звернена на різні соціологічні дослідження, законопроекти та статті про реформу, а також представлені критерії оцінювання спроможності ОТГ. Основним джерелом є Методичні рекомендації оцінки рівня спроможності територіальних громад⁴, які представило Міністерство розвитку громад на території України. У роботі було зроблено висновок про основні показники, які визначають соціально-економічну спроможність ОТГ, порядок та критерії оцінки їх рівня. У створеній таблиці наведено мінімальне, середнє та максимальне значення таких показників як чисельність, індекс податкоспроможності, площа та частка місцевих податків і зборів, які я буду застосовувати.

Іншим не менш важливим джерелом для розкриття питання є Портал спроможності територіальних громад⁵, розроблений Міністерством розвитку громад на території України за участі та координації Організації з безпеки та співробітництва в Європі. На ньому розміщена цифрова карта України, на якій звернено увагу, як на всю територію загалом, так і окремі регіони. Завдяки цьому

³ Мацієвський Ю.В, Лебедюк В.М. «Як писати наукові роботи з політології?». Видавництво Національного університету «Острозька академія». Острог. 2015. URL: <https://cutt.ly/jJdjA4Z>. (дата звернення: 10.11.2021).

⁴Прес-центр ініціативи «Децентралізація». Методичні рекомендації оцінки спроможності територіальних громад Міністерства розвитку громад та територій. 15.11.2019. URL: <https://cutt.ly/nD4nRCu>. (дата звернення: 09.11.2021)

⁵Міністерство розвитку громад та територій України. Портал спроможності територіальних громад. 2021. URL: <https://cutt.ly/9D4nAbp>. (дата звернення: 09.11.2021).

можна виявити дані показників за певними аспектами. До прикладу, такі як чисельність населення, працездатність осіб, розвиток інфраструктури. З статті української асоціації районних та обласних рад⁶ використано, представлений кінцевий результат сформованої громади, як здатність самостійно приймати рішення, ефективність управління, покращення умов життя. Вона дає змогу вибрати, які чинники підходять для порівняння. У статті, яку представив проект DESPRO⁷, зроблений висновок таких переваг спроможності громад: прозоре планування власного розвитку, залучення інвестицій, розвиток інфраструктури, що описують важливість відповідності критеріям.

У дослідженні В.В.Клочана, В.О.Мірошника, К.П.Надточного⁸ зроблено висновок про те, що реформа повинна сформувати потужне місцеве самоврядування. Адже місцеве самоврядування відіграє значну роль в формуванні спроможної громади і її подальшого існування. Також у цій монографії звернено увагу на такі негативні сторони реформи, як: нерівномірність соціально-економічного розвитку територій, макроекономічна нестабільність, посилення корупції на локальному рівні, які варто врахувати при оцінюванні ОТГ. З монографії Інституту регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України⁹ використано інформацію про такі механізми проходження адміністративно-фінансової децентралізації громад, як: стимулювання економічної активності, залучення потенціалу усіх суб'єктів для розвитку громади, зростання інвестицій, з цього випливає ще один критерій порівняння як економічний розвиток громади.

Дослідження OECD Multi-level Governance Studies¹⁰, де описується Україна в порівнянні з Європою, показало саму суть реформи, яка повинна забезпечити формування самостійної громади, що здатна функціонувати за власними правилами. У ньому також представлено такий важливий наслідок, як ефективність прийняття рішень. Варто зазначити, що дослідження, яке було представлено Українським незалежним центром політичних досліджень¹¹ і Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування¹² описують проведення реформи, як такої, що повинна зумовити

⁶Українська асоціація районних та обласних рад. Чи об'єднуватимуть об'єднаних: нові критерії спроможності громад. 29.10.2019. URL: <http://uaror.org.ua/?p=20139>. (дата звернення: 09.11.2021).

⁷Швейцарсько-український проект DESPRO «Підтримка децентралізації в Україні». Чого чекати від об'єднаних громад? 2014. URL: https://despro.org.ua/upload/medialibrary/Gromada%20A5_PRINT_2.pdf. (дата звернення: 09.11.2021).

⁸Клочан В.В, Мірошник В.О, Надточний К.П. Особливості об'єднання територіальних громад в Україні. Інвестиції: практика та досвід. №1. 13.12.2020. С. 142-147. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2020/25.pdf. (дата звернення: 10.11.2021).

⁹ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку. Серія «Проблеми регіонального розвитку». 2020. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20200001.pdf>. (дата звернення: 09.11.2021).

¹⁰OECD. Multi-level Governance Studies. «Maintraining the Momentum of Decentralisation in Ukraine». 15.06.2018. URL: <https://cutt.ly/uD4n26S>. (дата звернення: 10.11.2021).

¹¹Український центр незалежних політичних досліджень. Децентралізація в Україні: досягнення, надії і побоювання. 2017. URL: <https://www.international-alert.org/wp-content/uploads/2021/08/Ukraine-Decentralisation-UK-2017.pdf>. (дата звернення: 09.11.2021).

¹²Національний проект Децентралізація. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. 10.09.2020. URL: <https://cutt.ly/AD4YDaQ>. (дата звернення: 10.11.2021).

зміни не тільки в самоврядуванні, а й в об'єднанні сіл з центром та становлення їх відносин. На сайті «Громада.інфо» було представлено смарт-карту¹³, де показано чіткі межі Ємільчинської громади та її територіальних змін, які дають змогу визначити чисельність та площу сіл, які я повинна врахувати.

Отож цей аналіз допоможе описати реформу децентралізації, визначити її завдання та дослідити головний наслідок проведення – спроможність ОТГ, що є ключовим питанням. Дає можливість чітко визначити на які критерії слід звернути увагу та як досліджувати їх у моєму випадку. Дає змогу простежити як відбувається реформа на окремому прикладі, а не загалом.

Виклад основного матеріалу.

Суть реформи децентралізації. До проведення реформи на території України діяв поділ на села, селища, міста, а вони в свою чергу об'єднувались у більші адміністративні одиниці як райони та області. На кожному такому рівні були власні органи управління. Сільські ради за таким поділом мали набагато менше повноважень і незалежності, ніж обласні. Зрозуміло, що ефективно управління всіма територіями не відбувалось. Цим пояснюється те, що країна потребувала значних змін в управлінні територіями, тому влада була зобов'язана погодитись на проведення реформи децентралізації.

Так, зміни в місцевому самоврядуванні зумовлені впровадженням реформи в Україні відбулись у 2014 році. Проведення децентралізації характеризується формуванням громад як окремих та незалежних одиниць, збільшення їх ресурсів та фінансової спроможності, а також наданням більших можливостей в управлінні. Важливість цих змін полягає у тому, що невеликим населеним пунктам надається більше повноважень в управлінні власними територіями. Адже, вирішення проблем через обласну раду потребувало багато часу і не завжди ефективно відбувалось. Цю систему потрібно було змінити для того, щоб всі території мали змогу ефективно розвиватись та існувати. Тому доцільно надавати більше можливостей меншим адміністративним одиницям. Я вважаю, що вони здатні самостійно розв'язати проблеми, розумно керувати коштами і відповідати за свої дії.

У квітні того ж року Уряд ухвалив основний концептуальний документ¹⁴, який розпочав масштабні зміни в діяльності органів місцевого самоврядування. Для кращого результату реформування територій було затверджено закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад»¹⁵. У цьому документі було зазначено, що реформа децентралізації відбувається через об'єднання територій в територіальні громади. А отже, об'єднана територіальна громада – це добровільно об'єднані території сіл, селищ або міст, які межують між собою задля ефективного вирішення проблем на місцевому рівні. Проте окрім

¹³Громада.інфо. Смарт-карта Ємільчинської громади. 2017. URL: <https://gromada.info/gromada/emilchynska/>. (дата звернення: 10.11.2021).

¹⁴ Верховна Рада України. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. 01.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>. (дата звернення: 26.01.2022).

¹⁵ Верховна Рада України. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад». 05.02.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>. (дата звернення: 26.02.2022).

укрупнення потрібно було провести ще деякі зміни для подальшого існування цих територій, а саме:

1. ОТГ повинні мати необхідну кількість фінансів і можливостей для управління та спроможного існування.

2. В областях та районах будуть повинні діяти виконавчі органи місцевого самоврядування. Державні адміністрації в такому випадку не зберігаються.

3. Соціальні та політичні питання мають вирішуватись на місцевому рівні.

4. Важливим є створення інституту префекта, основною функцією якого є забезпечення єдності політики у державних питаннях.

Для того, щоб реформа децентралізації в Україні була успішно проведена Міністерство соціальної політики означило головні кроки її реалізації:

1. Потрібно правильно обрати територіальну основу громади.

2. Необхідно передати найбільш важливі повноваження на рівень влади, що є найближчим до людей.

3. Варто передати повноваження держадміністрацій місцевому самоврядуванню, а виконавчій владі залишити право контролю.

4. Громадам необхідно мати свої бюджети, можливість об'єднуватись задля вирішення проблем, а також фінансово допомагати при потребі одна одній.

5. Місьцеве самоврядування повинне звітувати перед людьми¹⁶.

Слід розуміти, що децентралізація є складним і неоднозначним процесом для розвитку країни. Так, на противагу позитивній стороні реформи в монографії «Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку»¹⁷ виокремлюють такі основні можливі негативні наслідки:

1. Посилення нерівномірного розвитку територій.

2. Можливість економічної нестабільності територій.

3. Зниження ефективності соціально-економічної системи та посилення корупції.

Таким чином, щоб говорити про позитивні чи негативні сторони реформи децентралізації слід звернути увагу не на очікування влади після її проведення, а на спроможність сформованих ОТГ, адже це і було головним результатом її проведення.

Отже, проведення реформи децентралізації в Україні значно відкладалось, проте реалізація почалась з 2014 року. Більшість поставлених завдань здійснюється у сформованих об'єднаних територіальних громадах. Також є успіх і у формуванні нових ОТГ, адже моніторинг показує швидкий темп і велику кількість їх створення. Але наскільки спроможні ці укрупнені територіальні частини та чи справді реформа покращила їх становище складно сказати, бо незважаючи на велику кількість переваг дослідники визначають її недоліки.

Критерії оцінювання спроможності ОТГ після реформи. Як відомо, з моменту впровадження реформи децентралізації в Україні минуло 8 років, за цей

¹⁶Міністерство соціальної політики в Україні. Децентралізація влади. 08.09.2016. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Decentralizaciya-vladi-.html>. (дата звернення: 26.01.2022).

¹⁷ ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку. Серія «Проблеми регіонального розвитку». 2020. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20200001.pdf>. (дата звернення: 26.01.2022).

період було сформовано чималу кількість ОТГ, а саме станом на 10 січня 2020 року Міністерство розвитку громад та територій вказує на 1029 сформованих об'єднаних територіальних громад¹⁸. Як бачимо, реформа реалізується, але який результат мають ОТГ потрібно ще визначити.

Для визначення, Мінрегіон України опублікував Методичні рекомендації для оцінки рівня спроможності територіальних громад, розроблені Директоратом з питань розвитку місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою. Вони містять основні показники, за якими можна визначити спроможність ОТГ та критерії цього оцінювання.

Показниками без яких не можливе утворення громади є:

1. Нерозривність та географічна цілісність території.
2. Громада повинна мати більш ніж 250 школярів і 100 дошкільнят.
3. На території ОТГ повинен бути розташований ЗЗСО I-III ступеня з понад 250 учнями.

Таким чином, якщо територіальна громада не відповідає одній з початкових вимог, то вона не може бути спроможною, а її оцінювання не є доцільним. Але якщо навпаки, то далі оцінювання залежить від того чи має вона граничне значення таких основних критеріїв, як:

1. Чисельність населення – 3000 осіб.
2. Площа – 200 км².
3. Індекс податкоспроможності – 0,3.
4. Частка місцевих податків та зборів – 10%.

Тоді, коли вибрана ОТГ підходить по всіх вимогах і має граничні значення основних критеріїв ми можемо оцінювати її по таблиці:

Таблиця 1. Критерії оцінки спроможності ОТГ

Критерій оцінки	Показник	Числове значення	Рівень спроможності
Чисельність населення	до 3 тисяч жителів	0,3	Низький
	від 3 до 5 тисяч жителів	0,6	Середній
	5 тисяч жителів і більше	1	Високий
Площа	до 200 км ²	0,3	Низький
	від 200 до 400 км ²	0,6	Середній
	400 км ² і більше	1	Високий
Індекс податкоспроможності	до 0,3	0,3	Низький
	від 0,3 до 0,9	0,6	Середній
	0,9 і більше	1	Високий
Частка місцевих податків та зборів	до 10%	0,3	Низький
	від 10% до 20%	0,6	Середній
	20% і більше	1	Високий

Джерело: Методичні рекомендації Мінрегіону

¹⁸European Integration Portal. Дані моніторингу децентралізації. 13.01.2020. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/en/node/2927>. (дата звернення: 26.01.2022).

Важливим є те, що у Методичних рекомендаціях зазначена така примітка, а саме якщо індекс податкоспроможності перевищує найбільше значення, то чисельність населення, збільшується на 200 осіб за кожне перевищення показника на 0,1. У разі, якщо чисельність населення перевищує 20000 осіб, то значення критерію індексу податкоспроможності знижується на 0,01 за кожне на 1000 осіб від показника 20 000 осіб. Це варто врахувати для правильності розрахунків.

Після цього, оцінка рівня спроможності ОТГ здійснюється додаванням всіх показників основних критеріїв. Якщо:

1. Від 1,2 до 1,8 – низький рівень.
2. Від 1,9 до 3,2 – середній рівень.
3. Від 3,3 до 4 – високий рівень.

Проте, сайт «Децентралізація дає можливості» оцінюючи представлені критерії розробив дві додаткові групи показників¹⁹, які зроблять порівняння більш точним.

Перша група – це фінансові показники:

Таблиця 2. Значення фінансових показників

Критерій	Критичне значення	Група показника
Індекс доходів бюджету	0,3 та менше	Стимулятор
Частка витрат на оплату праці місцевого самоврядування від дохідної частини бюджету	20% та більше	Дестимулятор
Співвідношення базової дотації до загального обсягу бюджетних надходжень	50% та більше	Дестимулятор

Джерело: на основі даних з сайту «Децентралізація дає можливості»

Важливо, що стимулятори – це показники, збільшення яких покращує спроможність територіальної громади, а дестимулятори, навпаки, спричиняють погіршення.

Друга група – це показники інфраструктурного забезпечення та їх кількість:

1. ЗЗСО I-III ступенів.
2. ЗДО.
3. ЦНАПи.
4. Пожежні депо.
5. Амбулаторії, що надають первинну медичну допомогу.
6. Лікарні, що надають вторинну медичну допомогу.

¹⁹Децентралізація дає можливості. Критерії спроможної громади: досвід України. 27.08.2021. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13922>. (дата звернення: 26.01.2022).

Якщо на території ОТГ відсутній один із зазначених типів, то її вже не можна вважати спроможною. Але все ж потрібно визначати за такою схемою: чим більше об'єктів соціальної інфраструктури відсутні, тим менш спроможна громада. Проте для того, щоб оцінювання було кращим я розробила таку систему:

- Якщо нема половини типів і більше – громада не спроможна.
- Якщо нема менше половини типів – низький рівень спроможності.
- Якщо наявні всі типи інфраструктурного забезпечення, проте їх не велика кількість – середній рівень спроможності.
- Якщо наявні всі і їх велика кількість – високий рівень.

Після цього варто зібрати результати оцінювання за Методичними рекомендаціями Мінрегіону та оцінювання за критеріями, що були представлені на сайті «Децентралізація дає можливості» і визначити рівні спроможності. Важливо, якщо громада не має високого рівня спроможності, то варто описати за якими саме критеріями вона не відповідає встановленим показникам та чому.

Отже, щоб визначити спроможність сформованої ОТГ, потрібно звертати увагу не тільки на загальні критерії оцінювання Мінрегіону, а також визначити фінансові та інфраструктурні показники. Варто зазначити, що ці показники вже систематизовані, що значно полегшує оцінювання обраної ОТГ. Їх можна застосовувати не лише для аналізу громад, а й для подальшого вдосконалення тих критеріїв, які не відповідають встановленій нормі. Таким чином реалізація реформи децентралізації буде значно ефективніша. Варто звернути увагу, що критерії мають оціночний характер реформи і з часом можуть бути змінені.

Ємільчинська об'єднана територіальна громада після здійснення реформи. У дослідженні важливою є спроможність окремої території, тому я буду досліджувати Ємільчинську об'єднану територіальну громаду Житомирської області. Фактично Ємільчинська ОТГ була створена 29 жовтня 2017 року, проте юридично вона створена 30 травня 2018 року після прийняття Ємільчинською селищною радою рішення про скасування статусів сільських рад, що увійшли до новоствореної ОТГ на шостій сесії VII скликання²⁰.

Ця громада об'єднала 72 села та утворила площу в 1478,10 км². В минулому Ємільчинському районі сформувалось дві ОТГ, тому все було поділено між ними, що також вплинуло на їх спроможність. Зараз за рахунок бюджету громади залишились функціонувати 49 закладів освіти, 1 методкабінет, 1 Інклюзивно-ресурсний центр, 1 бухгалтерія, 38 закладів культури, 1 заклад фізичної культури, 1 комунальна установа «Територіальний центр обслуговування», 6 приміщень придатних для розміщення державних органів та 19 приміщень для розміщення органів місцевого самоврядування. На території, яку охоплює Ємільчинська ОТГ зареєстровано 628 суб'єктів господарювання, у тому числі 96 юридичних осіб, а фізичних осіб-підприємців – 532. Після короткого опису обраної громади, варто також визначити значення критеріїв спроможності, що полегшить її оцінювання.

²⁰Ємільчинська селищна рада. Рішення про скасування статусів сільських рад, що увійшли до складу. 30.05.2018. URL: <https://emrada.in.ua/rses/6ses30052018/356.docx> . (дата звернення: 26.01.2022).

Отож визначення показників цієї громади я проведу в декілька етапів. Таким чином, I етап – це опис критеріїв, якими повинна характеризуватись будь-яка новостворена об'єднана територіальна громада:

1. Ємільчинська ОТГ є цілісною і нерозривною, на це вказує раніше згадуване рішення шостої сесії VII скликання, яке зазначає добровільне об'єднання частини сіл колишнього Ємільчинського району.

2. Далі потрібно визначити скільки дітей шкільного та дошкільного віку проживає на території громади. Тут я скористаюсь даними, що містяться на Порталі спроможності територіальних громад. На території ОТГ станом на вересень 2021 року кількість учнів у закладах загальної середньої освіти становить 2642 тисячі осіб, а кількість дошкільнят в закладах дошкільної освіти сягає 687 осіб.

3. На об'єднаній території повинен був загальноосвітній заклад I-III ступенів з кількістю не менш як 250 осіб. Знову звертаючись до Порталу, я визначила, що громада має 24 заклади загальної освіти. А дані про кількість учнів я знайшла на сайті «Інформаційної системи управління освітою в Житомирській області»²¹. Провівши аналіз ЗЗСО, я визначила, що на території ОТГ з 24 закладів освіти 2 мають кількість учнів понад 250 осіб, це Ємільчинський ЗЗСО I-III ступенів №1 з кількістю 583 учні та ЗЗСО Ємільчинська гімназія, де навчається 402 учня. У всіх інших закладах освіти чисельність варіюється від 15 до 200 осіб.

Після того, як я визначила початкові показники, якими повинна характеризуватись будь-яка ОТГ, я повинна визначити основні критерії, які дають можливість громаді існувати самостійно і незалежно, а це буде II етап оцінювання :

1. Населення Ємільчинської ОТГ станом на 01.01.2021 становить 22869, такі дані вказані в паспорті громади²².

2. Площа цієї об'єднаної територіальної громади – 1478,10 км².

3. Індекс податкоспроможності в Ємільчинській громаді сягає 0,53 станом на 2020.

4. Частка місцевих податків в дохідній частині бюджету загального фонду цієї громади – 30,79 % (I півріччя 2021 року).

Отож після цього етапу потрібно визначити ще додаткові показники, які були запропоновані на сайті «Децентралізація дає можливості». Вони поділяються на дві групи:

1. Фінансові критерії:

• Індекс доходів бюджету Ємільчинської ОТГ – 0,57. (станом на I півріччя 2021)

• Частка витрат на оплату праці загальнодержавних функцій місцевого самоврядування станом на I півріччя 2021 року сягає 28,56 % .

• Співвідношення базової дотації до загального обсягу бюджетних надходжень в громаді – 21,7 % .

²¹ Інформаційна система управління освітою в Житомирській області. ВО Ємільчинська СР. 2021. URL : <https://zt.isuo.org/authorities/view/id/5820>. (дата звернення: 26.01.2022).

²² Офіційний сайт селищної ради Ємільчинського району. Паспорт Ємільчинської селищної об'єднаної територіальної громади. 01.01.2021. URL: <https://emrada.in.ua/str1.1.html>. (дата звернення: 20.02.2022).

2. Інфраструктурне забезпечення:

- ЗЗСО I-III ступенів – 15.

- ЗДО Ємільчинської селищної ради – 26.

- Центр надання адміністративних послуг Ємільчинської районної державної адміністрації²³-1.

- Державна пожежно-рятувальна частина №18 в смт. Ємільчино – 1

- Амбулаторій, що надають первинну медичну допомогу-8.

- Закладів вторинної медичної допомоги-1.

Ці дані показують, який стан фінансового та інфраструктурного забезпечення має Ємільчинська об'єднана територіальна громада.

Отже, визначено значення основних критеріїв Ємільчинської ОТГ. Також проаналізовано додаткові критерії: фінансові та інфраструктурні, якими характеризується громада. За допомогою цих даних буде проведено аналіз успішності реформи та досліджено спроможність громади.

Рівень спроможності Ємільчинської громади після децентралізації. За показниками критеріїв спроможності проведено аналіз та здійснено порівняння значень. Отож далі почну з порівняння за критеріями Мінрегіону, а тоді за фінансовими та інфраструктурними показниками. Отже, I етап покаже чи доцільно взагалі оцінювати Ємільчинську ОТГ:

1. Нерозривність та географічна цілісність території: важливо було визначити насамперед чи дійсно ця громада цілісна і нерозривна і відповідь ствердна, адже при описі показників цієї ОТГ я зазначала про рішення шостої сесії VII скликання, яке фактично об'єднало частину сіл колишнього Ємільчинського району.

2. Чисельність дітей шкільного віку більша за 250, а дошкільного понад 100 учнів: за даними з Порталу спроможності громад на цій території проживає 2642 дитини шкільного віку та 687 дошкільнят.

3. Наявність ЗЗСО I-III ступенів з кількістю не менш як 250 учнів: провівши я визначила, що в ОТГ є два ЗЗСО I-III ступеня з кількістю більш як 250 учнів - це Ємільчинський ЗЗСО I-III ступенів №1 (583 учні) та ЗЗСО Ємільчинська гімназія (402 учні).

Отож я роблю такий висновок, що Ємільчинська ОТГ відповідає всім початковим критеріям новоствореної громади. Тому її оцінювання за іншими етапами є доцільним.

Аналіз громади за II етапом буде у формі порівняння показників громади та наведених мінімальних значень основних критеріїв Мінрегіону, які дають можливість громаді існувати самостійно і незалежно:

1. Населення: мінімальне допустиме значення 3000 тисячі осіб, а в Ємільчинській ОТГ населення становить 22869 тисячі осіб.

2. Площа: цей показник повинен бути не нижчим за 200 км², а в обраній громаді сягає 1478,10 км².

²³Офіційний сайт селищної ради Ємільчино. Центр надання адміністративних послуг. URL: <https://emrada.in.ua/str11.html>. (дата звернення: 20.02.2022).

3. Індекс податкоспроможності: для того, щоб ОТГ змогла існувати повинен бути показник не менш як 0,3, а в досліджуваній громаді він становить 0,53.

4. Частка місцевих податків та зборів: не має бути меншою за 10%, а громада має 30,72 %.

Це порівняння показує, що Ємільчинська ОТГ не тільки відповідає основним критеріям, а й має набагато більше значення за мінімальне. Отже, вже можна оцінити рівень її спроможності за основними критеріями як сформованої самостійної громади.

Отож чисельність населення в Ємільчинській ОТГ становить 22869, якщо цей показник сягає 5 і більше тисяч, то числове значення критерію оцінки дорівнює 1, а рівень спроможності за ним є високим. Площа обраної громади – 1478,10 км², за таблицею ОТГ, що мають площу 400 км² і більше мають числове значення критерію 1 і високий рівень спроможності. Індекс податкоспроможності цієї території є 0,53, а це значить, що вона входить в групу від 0,3 до 0,9 і має середній рівень спроможності з числовим значенням 0,6. І останній критерій оцінювання – це частка місцевих податків та зборів, у обраній громаді дорівнює 30,72% та входить до групи від 20% і більше, яка характеризується високим рівнем та значенням 1.

Проте після оцінювання варто звернути увагу на примітку до таблиці в якій вказано, що якщо індекс податкоспроможності перевищує 2,0, то показник критерію «чисельність населення» збільшується, але значення, що має ОТГ не перевищує норму, тому на першу примітку не варто звертати увагу. Але повинні врахувати другу примітку – якщо чисельність населення перевищує 20 000 осіб, допускається зниження граничного значення критерію «індекс податкоспроможності» на 0,01 за кожне перевищення чисельності населення на 1000 осіб від показника 20 000 тисяч. Тоді в такому випадку потрібно зробити математичне обчислення. Чисельність населення ОТГ сягає 22869, тобто вона перевищує норму майже на 3000 осіб, тоді значення критерію «індекс податкоспроможності» варто знизити 3 рази по 0,01 або ж 3 помножити на 0,01, що буде дорівнювати 0,03. Тоді значення індексу податкоспроможності – 0,53 ми повинні знизити на 0,03. Якщо ми віднімемо, то в результаті отримаємо значення індексу податкоспроможності 0,5. Якщо ми повернемося до оцінювання за таблицею, то нічого не зміниться, адже і з показником 0,53, і з показником 0,5 Ємільчинська ОТГ входить до групи від 0,3 до 0,9 з середнім рівнем спроможності.

Зараз потрібно визначити суму значень основних критеріїв, щоб охарактеризувати рівень спроможності ОТГ за ними. Тому я додаю всі отримані числові значення 4 критеріїв: $1+1+0,6+1$ і в результаті маємо значення 3,6. Тоді якщо отримана сума від 3,3 до 4, то рівень спроможності громади високий.

Отже, оцінивши та проаналізувавши Ємільчинську ОТГ за першою групою критеріїв в сумі отримано високий рівень спроможності громади. На цьому етапі роблю висновок, що децентралізація за цими критеріями є успішною. Проте варто перед кінцевим висновком порівняти обрану громаду ще за фінансовими показниками та інфраструктурним розвитком.

Отож III етап – це оцінювання за додатковими критеріями з сайту «Децентралізація дає можливості». Почну з фінансових:

1. Показник індексу доходів бюджету в Ємільчинській ОТГ сягає 0,57, а збільшення цього показника стимулює розвиток.

2. У громаді 28,56% становить частка витрат на оплату праці загальнодержавних функцій, а в таблиці якщо цей показник є 20% і більше це вважається дестимулятором розвитку, що є не дуже добре.

3. Показник співвідношення базової дотації до загального обсягу бюджетних надходжень в ОТГ становить 21,7 % , а це нижче за 50 % (таке значення дестимулює розвиток), а так як в обраній громаді показник менший, значить це є стимулятором.

Отож якщо робити висновок про критерії фінансового забезпечення, то Ємільчинська ОТГ має стимулятор в 2 критеріях з 3, тобто за цими критеріями вона входить у групу з середнім рівнем спроможності.

І завершувати аналіз обраної ОТГ я буду оцінюванням інфраструктурного забезпечення. Раніше я зазначала всі наявні типи інфраструктурного забезпечення в Ємільчинській ОТГ, але для легшого порівняння продублюю дані ще раз :

- Заклади загальної середньої освіти I-III ступенів – 15.
- Заклади дошкільної освіти Ємільчинської селищної ради – 26.
- Центр надання адміністративних послуг Ємільчинської районної державної адміністрації – 1.
- Державна пожежно-рятувальна частина №18 в смт.Ємільчино – 1.
- Амбулаторії, що надають первинну медичну допомогу – 8.
- Заклади вторинної медичної допомоги – 1.

Отож якщо робити висновок за критеріями інфраструктурного забезпечення Ємільчинської об'єднаної територіальної громади, то деякі мають велику кількість наявних одиниць інфраструктури (ЗЗСО, ЗДО), а інші (амбулаторії, пожежні частини) – ні. Тому, я вважаю, що обрана громада за інфраструктурним розвитком відноситься до групи з середнім рівнем спроможності.

Якщо загалом оцінювати по всіх критеріях, то громада з 3 груп критеріїв у 2 має середній рівень. Тому якщо проаналізувати такі дані, то Ємільчинська ОТГ має середній рівень спроможності.

Отже, порівнявши та проаналізувавши всі показники, якими характеризується Ємільчинська об'єднана територіальна громада, можна побачити, що за основними критеріями обрана ОТГ має високий рівень спроможності. Проте за фінансовими показниками та інфраструктурним забезпеченням - середній рівень. Результати показали, що загалом Ємільчинська ОТГ характеризується середнім рівнем спроможності після впровадження реформи. Варто зауважити, що більшість показників мають високі значення та стимулюють подальший розвиток громади, але є і інші показники з нижчими значеннями, на які варто звернути увагу, щоб покращити існування громади.

Висновок. Питання проведення реформи децентралізації в Україні є важливим, адже воно впливає на розвиток місцевого самоврядування, а також на ефективність створених громад. Тому варто було дослідити окремо обрану ОТГ на спроможність та успішність існування, тим самим побачити як добре діє реформа та які зміни вона безпосередньо зумовила.

У цьому дослідженні було використано такі групи критеріїв, як: чинники, які повинні мати всі новоутворені громади (нерозривність та географічна цілісність території, щонайменше 250 школярів і 100 дошкільнят, ЗЗСО I-III ступеня з понад 250 учнями) та основні критерії (площа, населення, індекс податкоспроможності, частка місцевих податків та зборів). Також використано фінансові критерії (індекс доходів бюджету, частка витрат на оплату праці місцевого самоврядування від дохідної частини бюджету, співвідношення базової дотації до загального обсягу бюджетних надходжень) та інфраструктурні (ЗЗСО I-III ступенів, ЗДО, ЦНАПи, пожежні депо, амбулаторії, лікарні).

Спираючись на визначені критерії виявлено їх показники у Ємельчинській громаді та проведено порівняння за критеріями підготовленими Мінрегіоном та додатковими фінансовими та інфраструктурними показниками. В підсумку маємо, що загальні чинники існування ОТГ перевищують мінімальне значення. Порівняння за основними критеріями показало, що обрана ОТГ має високий рівень спроможності. Порівняння за фінансовими критеріями показало, що громада має середній рівень розвитку, тому що частка витрат на оплату праці загальнодержавних функцій перевищує норму і дестимулює розвиток. Порівняння за інфраструктурним забезпеченням також показало середній рівень спроможності, бо всі типи інфраструктури наявні в ОТГ, проте їх кількість незначна.

Таким чином ми можемо стверджувати, що рівень спроможності Ємельчинської об'єднаної територіальної громади після проведення реформи є середнім. Отож ефективність ОТГ після реформи є не дуже значною. Для того, щоб її підвищити потрібно покращити критерії, що дестимулюють фінансовий розвиток та подбати про збільшення типів інфраструктури.

Отже, дослідження питання спроможності окремої об'єднаної територіальної громади є важливим, тому що ми можемо побачити не лише рівень спроможності та дієвість проведення реформи на цій території, а й визначити, які проблеми в розвитку має обрана ОТГ. Це дослідження буде корисним і для місцевого самоврядування, тому що показує чи є управління цією територією справді ефективним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Верховна Рада України. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.
2. Верховна Рада України. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад». 2015. URL: <https://cutt.ly/FHwZgCC>.
3. Громада.інфо. Смарт-карта Ємельчинської громади. 2017. URL: <https://gromada.info/gromada/emilchynska/>.

4. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку. Серія «Проблеми регіонального розвитку». Львів. 2020.
5. Ємільчинська селищна рада. Рішення про скасування статусів сільських рад, що увійшли до складу Ємільчинської об'єднаної територіальної громади. 2018. URL: <https://emrada.in.ua/rses/6ses30052018/356.docx>.
6. Інформаційно-аналітична система по законодавству України. Європейська хартія місцевого самоврядування. 1997. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00X1Y5E859>.
7. Інформаційна система управління освітою в Житомирській області. ВО Ємільчинська СР. 2021. URL: <https://zt.isuo.org/authorities/view/id/5820>.
8. Клочан В.В, Мірошник В.О, Надточний К.П. Особливості об'єднання територіальних громад в Україні. Інвестиції: практика та досвід №1. 2020.
9. Мацієвський Ю.В. Лебедюк В.М. Як писати наукові роботи з політології? Видавництво Національного університету «Острозька академія». Острог. 2015. URL: <https://cutt.ly/jJdjA4Z>.
10. Міністерство розвитку громад та територій України. Портал спроможності територіальних громад. 2021. URL: <https://cutt.ly/9D4nAbp>.
11. Міністерство соціальної політики в Україні. Децентралізація влади. 2016. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Decentralizaciya-vladi-.html>.
12. Національний проект Децентралізація. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. 2020. URL: <https://cutt.ly/AD4YDaQ>.
13. Остапенко П.О. Критерії спроможної громади: досвід України Децентралізація дає можливості. 2021. URL: <https://cutt.ly/yJdo5mW>.
14. Офіційний сайт селищної ради Ємільчиного. Центр надання адміністративних послуг. URL: <https://emrada.in.ua/str11.html>.
15. Офіційний сайт селищної ради Ємільчиного. Паспорт Ємільчинської селищної об'єднаної територіальної громади. 2021. URL: <https://emrada.in.ua/str1.1.html>.
16. Прес-центр ініціативи «Децентралізація». Методичні рекомендації оцінки спроможності територіальних громад Міністерства розвитку громад та територій. 2019. URL : <https://cutt.ly/nD4nRCu>.
17. Українська асоціація районних та обласних рад. Чи об'єднуватимуть об'єднаних: нові критерії спроможності громад. 2019. URL: <http://uaror.org.ua/?p=20139>.
18. Український центр незалежних політичних досліджень. Децентралізація в Україні: досягнення, надії і побоювання. 2017. URL: <https://cutt.ly/aHwL4cK>.
19. Швейцарсько-український проект DESPRO «Підтримка децентралізації в Україні». Чого чекати від об'єднаних громад? 2014. URL: https://despro.org.ua/upload/medialibrary/Gromada%20A5_PRINT_2.pdf.
20. European Integration Portal. Дані моніторингу децентралізації. 2020. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/en/node/2927>.

21. OECD. Multi-level Governance Studies. «Maintaining the Momentum of Decentralisation in Ukraine». 2018. URL: <https://cutt.ly/uD4n26S>.

ВПЛИВ ПРОПАГАНДИ У ПУБЛІКАЦІЯХ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ, ЯКЕ ХАРАКТЕРИЗУЄ СТАВЛЕННЯ ДО США, НАТО ТА УКРАЇНИ.

Дмитрук Любов Григорівна

6 курс, спеціальність «Національна безпека»

Жовтенко Т.Г., к.п.н., доцент кафедри політології та національної безпеки

***Анотація.** У роботі здійснено дослідження пропаганди у публікаціях державних установ РФ. Дослідницьке питання: який механізм пропаганди застосовують органи державної влади РФ через оприлюднення публікацій? Метою статті є дослідити пропаганду у публікаціях державних установ Російської Федерації щодо США, НАТО та України. У дослідженні було застосовано контент – аналіз для дослідження публікацій державних установ РФ з 15 грудня - 22 лютого 2022 року. За результатами дослідження, найбільше було виявлено вміст пропаганди на офіційному сайті МЗС РФ та найбільше негативних пов'язаних тем щодо України, що в свою чергу показує підготовку до наступальних дій на території Донецької та Луганської областей України.*

***Ключові слова:** США, НАТО, Україна, Російська Федерація, пропаганда.*

Постановка проблеми. Пропаганда відіграє важливу роль у ході інформаційної складової війни між сторонами протиборства. Історія показує, що безпосередньо на масову свідомість впливає пропаганда через інструменти впливу на масову свідомість. Сучасна пропаганда трансформувалась в інформаційному просторі і набула найвищого рівня впливу на суспільство через сучасні методи впливу. Варто виокремити російську пропаганду, яка активно використовується, зокрема на сучасному етапі міжнародних відносин проти США, НАТО та України.

Передісторія загострення сучасних відносин між Росією та США розпочинається з 2014 року, коли було призупинено співпрацю через незаконну та нелегітимну анексію українського Криму та військову окупацію територіях Донецької та Луганської областей Росією, яку США ніколи не визнає. Останні події показують, що відбувається конфронтація у відносинах з найбільшими військовими противниками США та Росією. Росія намагається порушити Мінській домовленості та готується до ескалації на окупованих територіях Донецької та Луганської областей, США намагається стримувати Росію та має намір стати третьою стороною у вирішенні гібридної війни на окупованих територіях України. Крім того, впродовж загострення відносин, Росія використовувала пропаганду для того, щоб дискредитувати США та Україну в тому числі. Тому варто розуміти яким чином сформульовані теми впливу на свідомість росіян характеризує російська пропаганда на державних сайтах РФ.

Основна теза дослідження – збільшення присутності тем російської пропаганди на сайтах державних структур РФ щодо України свідчить про

підготовку до ескалацію військового конфлікту на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей.

Метою роботи є дослідити пропаганду у публікаціях державних установ Російської Федерації щодо США, НАТО та України.

Визначено наступні завдання:

1. проаналізувати змістовне наповнення публікацій офіційних сайтів державних установ Російської Федерації щодо тем, які стосуються США, НАТО та України.

2. Визначити основні маніпулятивні вплив російської пропаганди за результатами проведеного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підґрунтям для дослідження пропаганди в загальному стала праця українського журналіста, професора Георгія Почепцова «Пропаганда 2.0». Дослідник Г.Почепцов, який займається вивченням пропаганди визначив сучасне поняття пропаганди, яке відрізняється від пропаганди в минулому на сучасному етапі міжнародних відносин. Пропаганда – це форма впливу на маси, яка спрямована на формування картини світу через новини з досягненням власних пропагандистських настроїв¹. У роботі автора російського дослідника О. Іванова «Комунікативний простір війни: пропаганда і суспільні настрої» детально пояснює явище пропаганди на прикладі російсько – японської війни 1904 – 1905 рр., де російська пропаганда загострювала увагу на відмінності ворога, які належать до чужого світу незрозумілого для росіян². Чимало відомих і нових методів російської пропаганди розкрито в колективній монографії Мар'яни Кіци, Олени Кузнецової, Ірини Мудрої, Ольги Гарматій «Інформаційна війна в ЗМІ»³.

Крім того, тематика досліджень в науковій літературі представлена роботами відомих дослідників, які представляють аналіз відносин США та Росії із безпосереднім впливом на інші держави, зокрема на Україну. Відомий американський політолог З. Бжезинський⁴, який у праці «Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи» дослідив зіткнення інтересів, зокрема Америки та Росії з наслідками для інших країн. Серед дослідників які займались вивченням відповідної тематики відносин США та Росії є помічник з національної безпеки і держсекретар США в минулому Г. Кіссінджер⁵. Автор описував майбутнє російсько – американські відносини за рахунок своєї дипломатичної служби в минулому. Українські дослідники у сфері міжнародних відносин країн, теж звертали увагу на проблему взаємовідносин

¹ Почепцов Г. Г. Пропаганда 2.0. Харків: Фоліо, 2018. 420 с

² Иванов А.А. Коммуникативное пространство войны: пропаганда и общественные настроения: Учебно-методическое пособие. СПб., 2017. 72 с.

³ Гарматій О. В. Агенційна журналістика: навч. посіб. Львів : Сполом, 2015. 176 с.

⁴ Бжезинский З. Великая шахматная доска; Господство Америки и ее геостратегическая империя. М.: Междунар. отношения, 1999. 256 с.

⁵ Генри Киссинджер. США и Россия должны совместно разрабатывать систему ПРО против Ирана («The Christian Science Monitor», США) Режим доступа: <http://rus.ruvr.ru/2010/04/21/6696299.html>.

США та Росії з можливими наслідками для України. Зокрема, було досліджено відповідну тематику В. Горбуліним і О. Литвиненком⁶, Ю. Щербаком⁷.

Виклад основного матеріалу. Відправною точкою у загостренні відносин США та Росії стало рішення НАТО позбавити акредитації вісьмох співробітників Місії Росії при НАТО, які були неоголошеними офіцерами російської розвідки та рішення скоротити кількість акредитованих російських дипломатів у жовтні 2021 року. У відповідь Росія того ж року призупинила діяльність її дипломатичної Місії при НАТО та зажадала від НАТО закриття Інформаційного бюро Альянсу в Москві та призупинення роботи Місії військового зв'язку НАТО у Москві⁸. Таким чином, відбулась сучасна конфронтація у відносинах між США та Росією з подальшими погіршеннями конфронтації між сторонами конфлікту.

Починаючи з тимчасової окупації територій України, зокрема Криму та війни у Донецької та Луганській областях, Росія широко застосовувала відкриту пропаганду проти України та дискредитувала Україну в образі країни, яка не повинна існувати для зовнішнього світу. Останні події показують, що Росія використовує критику «київського керівництва» для виправдання свої дій на території Донецької та Луганської областей. Наприклад: обстріл садочку Збройними Силами України та знищення інфраструктури міст.

В ході даного дослідження було обрано державні установи Російської Федерації, які стали основою дослідження, а саме Державна Дума, Офіс Президента та Міністерство закордонних справ. Саме ці державні структури мають довіру серед росіян, тому ними легко маніпулювати. Як показують дані соціологічного дослідження Левада – Центр проведеного у січні 2022 року щодо довіри до державних інститутів та політиків, яке показало зростання рейтингів схвалення діяльності В. Путіна, С.Лаврова та Державної думи. Зокрема, В. Путін – від 61 % у 2021 році до 69% 2022 року, Державної Думи РФ - від 37 % у 2021 році до 45% 2022 року та Міністр закордонних справ Сергій Лавров від 10 % у 2021 році до 11% 2022 року, який очолює трійку лідерів довіри до політиків⁹.

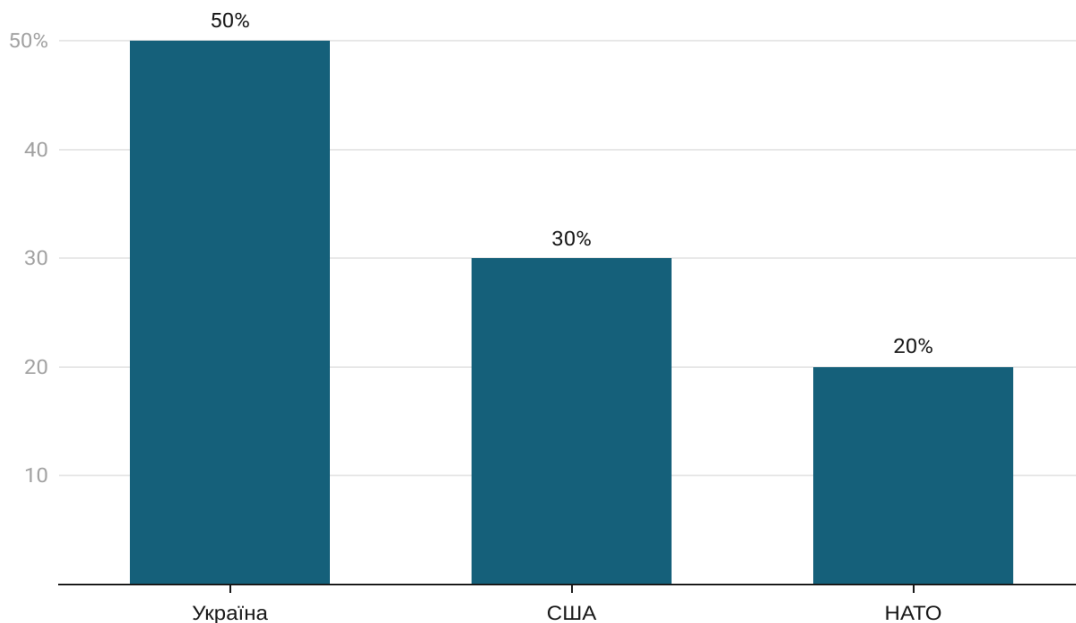
Контент - аналіз у нашому дослідженні здійснювався від 15 грудня до 22 лютого 2022 року, який став піком погіршення відносин між США, НАТО, Україною та Росією. Тому ми обрали даний період для виявлення подальших кроків Росії у відносинах щодо України, США та НАТО. За результатами проведеного дослідження було виділено основні маніпулятивні впливи з боку російської пропаганди, яка застосовується на офіційних сайтах РФ.

⁶ Горбулін В., Литвиненко О. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози // Дзеркало тижня. 2009. № 43. 7-13 листопада. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/international/velikiy_susid_viznachivsya_scho_ukrayini_robity_dali.html

⁷ Щербак Ю. Американський маршрут. Як спектакль під назвою «перезавантаження» вплине на ситуацію у Східноєвропейському регіоні // День. 2010. 6 липня. Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/amerikanskiy-marshrut>

⁸ Організація Північного атлантичного договору. Відносини НАТО – Росія. 17 січня. 2022. НАТО. Режим доступу: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_50090.htm

⁹ Одобрение институтов, положение дел в стране, доверие политикам. Левада – Центр. 2022. 4 лютого. Режим доступу: <https://www.levada.ru/2022/02/04/odobrenie-institutov-polozhenie-del-v-strane-doverie-politikam/>

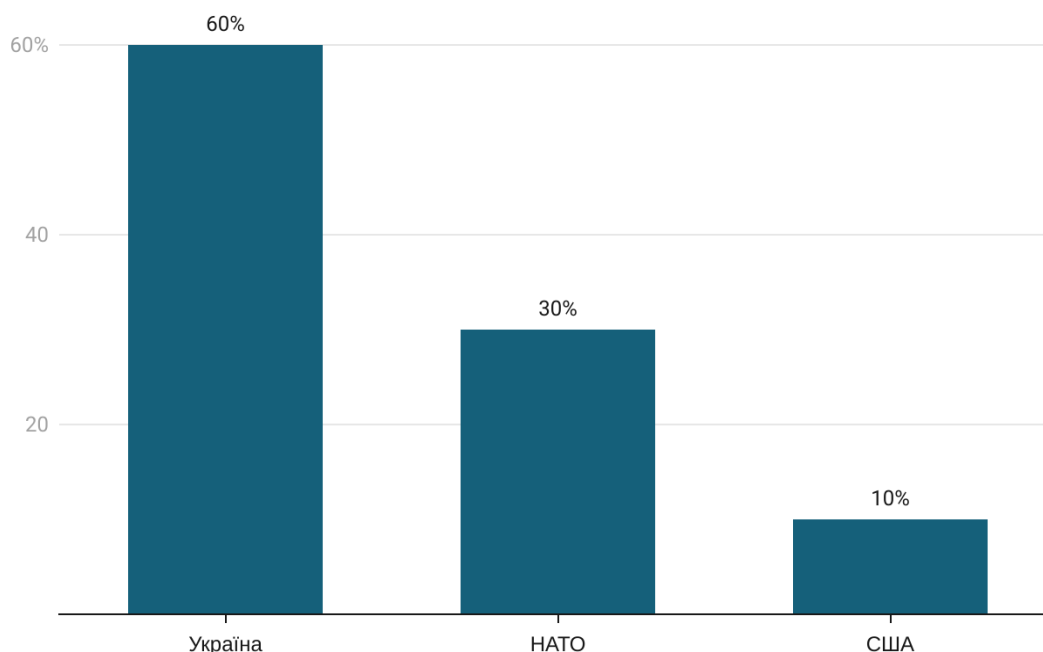
Source: Дмитрук Любов • Created with Datawrapper

Рис. 1. Кількість у відсотках слів пов'язаних зі США, НАТО та Україною у публікаціях на офіційному сайті Державної Думи Російської Федерації.

Найменше слів пов'язаних з США, НАТО та України у змістовному наповненні публікацій було знайдено на офіційному сайті Державної Думи Російської Федерації¹⁰. Всього було нараховано 11 публікацій у зазначеному періоді. Найбільше опублікованих висловів було з боку депутата політичної партії «Єдина Росія» В'ячеслава Володіна, який характеризується проросійською позицією. Зокрема, у 2019 році на мітингу окупаційної влади до 5 – ліття початку окупації Криму, депутат заявляв зобов'язати Україну компенсувати час, коли Крим був у складі України. Тобто, в основному депутат виголошує проросійські промови підтверджуючи факт дегуманізації США та українців (зовнішніх ворогів). У грудні серед заяв В'ячеслава Володіна, можна виокремити лише 21 грудня: *«Мы все прекрасно помним, как в результате политического кризиса, возникшего на Украине, США организовали и провели государственный переворот»*. Депутат стверджує, що причиною політичної кризи в Україні є руйнівна політика США з негативними наслідками. Таким чином, найчастіше виправдання з боку російської пропаганди є протекторат США над Україною. Серед заяв у січні щодо України можна виділити 1 січня на честь Дня народження С.Бандери, де депутат наголосив: *«Украина все больше скатывается к государству, в основе которого лежит националистическая идеология»*. Тобто, Україна – це лише націоналістичне утворення, яке може нести загрозу своєю ідеологією для інших. Варто окреслити заяву депутата фракції Комуністичної партії Російської Федерації Генадія Зюганова 26 січня *«все более присутствуют провокационные военные маневры НАТО вблизи наших границ, втягивании киевского режима»*. Депутат наголошує на тому, що НАТО намагається вести військові дії на кордоні з Росією втягуючи Україну. Якщо

¹⁰ Государственная дума федерального собрания Российской Федерации. Режим доступа: <http://duma.gov.ru/news/duma/>

детально окреслити заяву, то можна побачити принцип негативної політики Росії. Росія виправдовує свої дії у військових конфліктах позначаючи поняттям «загрозою». Більшу частину заяв депутата В'ячеслава Володина у січні має відношення претензій до США та НАТО. Зокрема, 12 січня – «Сегодня Вашингтон как слон в посудной лавке — разрушает систему обеспечения международной безопасности»; 16 січня «многие государства, которые связали себя с США, жалеют об этом»; 18 січня – «НАТО стремится оккупировать Украину»; 28 січня - «Вашингтон делает все, чтобы столкнуть друг с другом два государства». Вище зазначені заяви підтверджують, що причиною конфлікту не тільки на окупованих територіях України, але й у світі є США та НАТО, які руйнують міжнародну безпеку своїми жорстокими діями. Крім того, Росія цими заявами наголошує, що не має намір бачити Україну в НАТО лишивши під своїм протекторатом об'єднавши колишні республіки СРСР. Нещодавня публікація 15 лютого стосувалась підтримки депутатів проєкту постанови «Про звернення «До Президента РФ Володимира Путіна про необхідність визнання ДНР та ЛНР». Дане рішення можна констатувати як намагання вирішувати конфлікт Росією як представника через посередників ДНР та ЛНР закріпивши їх незалежний статус. 18 лютого В'ячеслав Володин заявив про геноцид в Україні у зв'язку з обстрілами на окупованих територіях України, зокрема дитячого садочка. Таким чином, Росія провокує ЗСУ до наступальних дій і внаслідок їх дій, хоче перекласти відповідальність на Україну через обстріли на окупованих територіях. Отже, за результатами дослідження публікацій на сайті Державної думи, половина публікацій стосувались України, менше США та НАТО.

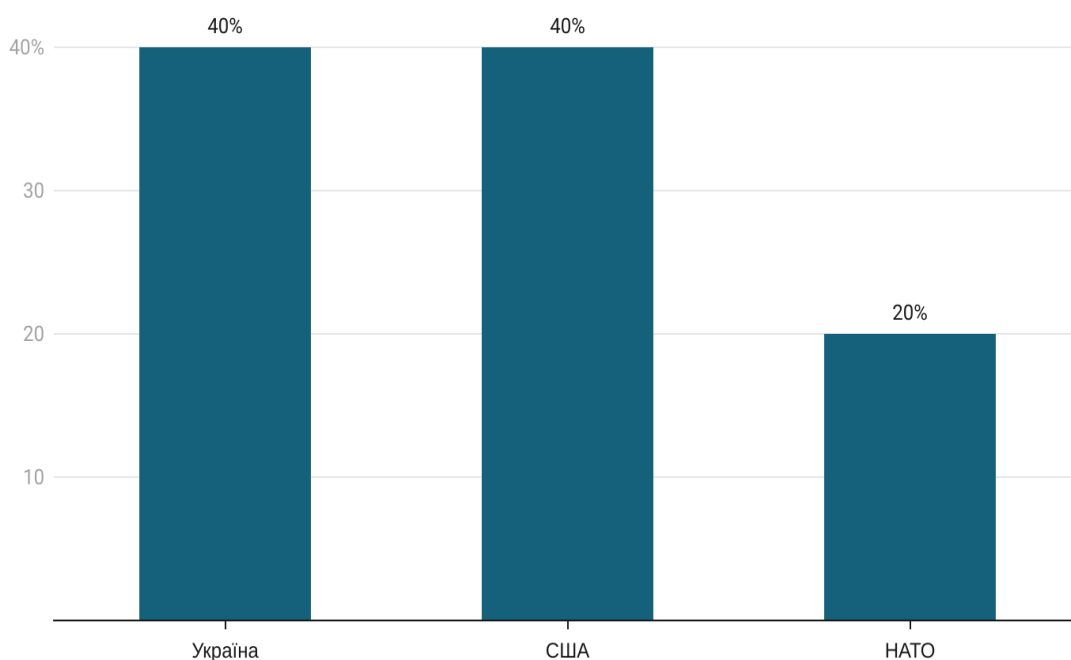
Source: Дмитрук Любов • Created with Datawrapper

Рис. 2. Кількість у відсотках слів пов'язаних зі США, НАТО та Україною у публікаціях на офіційному сайті Президента Російської Федерації.

Наступним предметом для дослідження є офіційний сайт Президента, де також виявлено найменше слів пов'язаних з США, НАТО та України¹¹. Всього було нараховано 15 публікацій у зазначений період. 21 грудня Володимир Путін брав участь у засіданні колегії Міністерства закордонних справ, де наголошував про прагнення НАТО залучити українські Збройні Сили до своєї військової діяльності, яке несе загрозу безпеці, не зважаючи на спроби Києва силовим шляхом вирішити проблему конфлікту. Володимир Путін перекладає відповідальність військової агресії на США та НАТО підтвердивши гострі відносини з ними. 22 грудня відбулась телефонна зустріч з прем'єром – міністром Люксембургу, де Президент РФ дав оцінку деструктивним діям Києва, що заважає розвитку переговорів. Варто наголосити, що під час телефонних розмов Володимир Путін постійно наголошував на невиконанні Мінських угод Києвом без підтверджуючих фактів. Окрема варто відзначити прес – конференцію Володимира Путіна 23 грудня, де Президент розлого висвітлив події Революції Гідності у 2014 році, де за його словами відбувався «госпереворот кровавый, людей убивали и сжигали». Причиною, на його думку, є протестні настрої громадян всередині країни на той час та небажання співпрацювати із владою того часу. Таким чином, Президент вказав на внутрішню нестабільну ситуацію в Україні, яка не здатна її вирішити самостійно без втручання Росії. 2021 рік закінчився телефонною розмовою з Джо Байденом, де Володимир Путін наголошував на недопущенні пересування військ НАТО на схід та розміщення зброї поблизу російських кордонів. За мотивами Володимира Путіна можна побачити бажання сформувати НАТО як ворога у російській масовій свідомості. Серед публікацій на сайті Президента у лютому, варто окреслити публікацію зустрічі Президента Франції Емануеля Макрона та Президента Росії Володимира Путіна. Володимир Путін наголошував на тому, що у воєнній стратегії НАТО Росія названа головним противником та загрозою небезпеки. Теза стосується підтвердження загрозової ролі США для Росії. Президент Росії додав «НАТО и его государства-члены считают себя вправе нас немножко поучить» підкреслюючи свої імперські амбіції та всеохоплюючого панування серед колишніх республік СРСР відновивши їх та без політики США. За підсумками конференції щодо України було вказано «если Украина будет в НАТО, то она будет военным путём возвращать себе Крым». Таким чином, Президент підкреслив небажання повертати Крим назад до складу України та «потенційну загрозу» для жителів Криму підкріплюючи страхом та небезпекою. Крім того, було наголошено на тому, що «київська влада» закриває неугоди ЗМІ та цькує політичних опонентів. Таким чином, Володимир Путін зобразив опозиційних ЗМІ та політиків як «героїв», які борються з «київською владою», які формують у свідомості росіян негативні емоції до опонентів. 15 лютого за підсумками російсько-німецьких переговорів Володимир Путін підкреслив руйнівну політику України щодо російського мовного населення в Україні. В.Путін поширив хибну думку про ставлення України до російського мовного населення підкріплюючи страхом проживання росіян в Україні. Таким чином, за

¹¹ Президент России. Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news>

результатами дослідження офіційного сайту Президента РФ, найбільше згадок про Україну, менше США та НАТО.

Source: Дмитрук Любов • Created with Datawrapper

Рис. 3. Кількість у відсотках слів пов'язаних зі США, НАТО та Україною у публікаціях на офіційному сайті Міністерства закордонних справ Російської Федерації.

Найбільше слів пов'язаних з США, НАТО та України було виявлено на офіційному сайті Міністерства закордонних справ РФ¹². Всього було нараховано 21 публікацію у зазначений період. Можна стверджувати, що Президент шляхом інструменту Міністерства закордонних справ веде свою міжнародну політику впливу не тільки на російських громадян, але у світі інформаційним шляхом підтверджуючи імперські бажання Володимира Путіна об'єднати колишні республіки СРСР та бути гегемоном у світовій політиці. 17 грудня під час виступу постійного представника РФ Лукашевича А. на засіданні ради ОБСЄ було зазначено, що *«продолжают незаконные военизированные формирования украинских националистов (например, «Правый сектор») на Донбассе»*. Теза підтверджує присутність українських націоналістів на окупованих територіях України в свою чергу залякавши громадян Росії та місцевих жителів Донецької та Луганської областей. Також представник вказав на порушення прав російськомовних та знищення Московського патріархату. Представник вкотре наголосив на неправильному прийнятому рішенні Томосу тому, що це рішення роз'єднало «братські народи» в релігії. 30 грудня відбувся брифінг офіційного представника МЗС Росії Марії Захарової, де вона повідомила про порушення прав російських ЗМІ. Представниця неодноразово заявляла про порушення прав ЗМІ як «четвертої влади» в Україні з якою бореться «київська влада». 13 січня в черговому брифінгу представниця МЗС Росії наголосила на прийнятті закону

¹² Министерство иностранных дел Российской Федерации. Режим доступа: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/

«Про забезпечення функціонування української мови як державної» як дискримінації російського мовного населення України. Таким чином, представниця вплинула на думку громадян Росії про порушення прав російського мовного населення в Україні «розпаливши» ворожнечу обох народів. Також представниця наголосила на підтримці військової сили НАТО та США для України, підтверджуючи збройну риторику Києва під егідою НАТО. Було наголошено представницею на темі Криму, де прямо констатувала присутність «размещения натовских сил» та насадження ворожості до Росії за період перебування Криму у складі України. Було обговорено тему «провокации руками украинских националистов, боевиков, СБУ, ВС Украины на территории Донбасса» підтверджуючи негативні дії з боку України підкріплюючи ненависть росіян до українців. 2 лютого відбулись переговори у Відні з питань військової безпеки та контролю над озброєння Форуму ОБСЄ, де керівник від делегації Російської Федерації Гаврилова Ю. стверджувала, що США та НАТО цинічно використовує «нашого» українського сусіда як черговий інструмент стримування Росії та можливого здійснення провокацій з боку ЗСУ та нац. батальйонів на лінії зіткнення на Донбасі закріпивши у російській свідомості неприйнятні дії українців як братнього народу. Вчергове на засіданні Постійного комітету ОБСЄ, постійний представник від Російської Федерації виголосив про застосування боєприпасів в країнах НАТО, які вже використовуються для обстрілів у Донбасі при цьому порівнюючи дії країн НАТО в минулому у Лівії, Ірані та Югославії. Таким чином, політичне керівництво проводить аналогію минулих подій з сучасними для порівняння негативних дій з боку США. 9 лютого на брифінгу представниці МЗС Росії було завуальовано зазначено, що Україна – це член СНГ. Тобто, якщо провести аналогію, Україна - це частина СРСР. За словами представниці, конфлікт на окупованих територіях України є наслідком політики США та наміром розширення кордонів НАТО. Крім того, було підкреслено на ключовій ролі США щодо заборони російського телеканалу RT. 12 лютого відбулась телефонна розмова Міністра закордонних справ Росії С.В.Лаврова із Держсекретарем США Е.Блінкеном. За підсумками Міністр закордонних справ РФ зазначив, що розгорнута пропагандистська кампанія США та її союзників про «російську агресію» проти України переслідує провокаційні цілі. 15 лютого представниця МЗС надала відповідь щодо ситуації в Україні, де підкреслила зосередження угруповань Збройних Сил України, яке веде практично щоденні обстріли мирних жителів Донбасу. Таким чином, спланувавши свої публікації на офіційному сайті МЗС на майбутні провокації нібито з боку України. Отже, за результатами офіційного сайту Міністерства закордонних справ РФ, половина публікацій стосувалась НАТО та України, менше – США.

Відповідно варто виділити основні маніпулятивні впливи російської пропаганди, яка транслюється через органи державної влади:

- переконання народних мас у правильності політики правлячого режиму, а саме президента володимира путіна – шляхом регулярного повторювання певних вербальних конструкцій, перекручування інформації, зомбування щодо ситуації в Україні в російському інформаційному просторі. Наприклад: транслювання

конструкцій «нацистський режим Києва», «фашистська влада», «бандерівці», «НАТО стремится оккупировать Украину»;

- використання методики Й. Гебельса та радянських вождів, тобто російська пропаганда вигадує абсолютно неіснуючі речі. Наприклад: біолабораторії, існування С. Бандери, проведення сатаністських обрядів ЗСУ.

- звинувачення у зраді, розвалі СРСР, відході від братської дружби, розриві економічних та культурних відносин.

- формування міфів стосовно загрози росіянам з боку України та НАТО підкріплюючи їх інформаційним наповненням про обстріли на прикордонних територіях Росії та присутність військ НАТО поблизу кордону.

- дискредитація політичного керівництва України. Наприклад: «Киевские власти отказываются от соблюдения мирных переговоров», «Киевские власти отказались выводить войска из Донбасса» та «киевские власти категорически отвергают все основные маршруты эвакуации из Украины в Россию».

Висновки. За результатами проведеного аналізу було виявлено змістовне наповнення публікацій Державної Думи РФ – 11 публікацій; Президента РФ – 15 публікацій та МЗС РФ – 21 публікації. Найбільше згадок щодо поданих тем було виявлено на сайті Міністерство закордонних справ Російської Федерації. Можна констатувати, МЗС РФ є центральним органом у запровадженні міжнародної політики, яка насаджується у світі шляхом пропаганди керівництва. Серед публікацій Державної Думи було виявлено щодо відношення до України, США та НАТО; Президента РФ – України, НАТО та США; МЗС РФ – України, НАТО та США. Найбільше пов'язаних тем у публікаціях було з присутністю військ НАТО на кордоні з Росією, втручання США у конфлікті на окупованих територіях України та деструктивним діям влади в Україні. Таким чином, можна зробити висновок, що у майбутньому відбудеться ескалація на окупованих територіях Донецької та Луганської областей України, а також погіршення відносин США та Росії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ:

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска; Господство Америки и ее геостратегическая империя. М.: Междунар. отношения, 1999. 256 с.
2. Генри Киссинджер. США и Россия должны совместно разрабатывать систему ПРО против Ирана («The Christian Science Monitor», США) Режим доступу: <http://rus.ruvr.ru/2010/04/21/6696299.html>.
3. Государственная дума федерального собрания Российской Федерации. Режим доступу: <http://duma.gov.ru/news/duma/>
4. Горбулін В., Литвиненко О. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози // Дзеркало тижня. 2009. № 43. 7-13 листопада. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/international/velikiy_susid_viznachivsy_a_scho_ukrayini_roboti_dali.html
5. Министерство иностранных дел Российской Федерации. Режим доступу: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/

6. Організація Північного атлантичного договору. Відносини НАТО – Росія. 17 січня. 2022. НАТО. Режим доступу: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_50090.htm
7. Президент Росії. Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news>
8. Щербак Ю. Американський маршрут. Як спектакль під назвою «перезавантаження» вплине на ситуацію у Східноєвропейському регіоні // День. 2010. 6 липня. Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/amerikanskiy-marshrut>

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Лаврінець Анна Володимирівна,
ІІІ курс, спеціальність «Політологія»
Лебедюк В.М., к.н. з д.упр., доц.

***Анотація.** У статті проаналізовано партійну конкуренцію та виміряно рівень націоналізації політичних партій у Чернігівській області за результатами місцевих виборів 2020 року. Для досягнення мети дослідження застосовано графічний метод аналізу партійної конкуренції «трикутник Нагаями» та індекс націоналізації партій PNS та sPNS. З'ясовано, що у більшості досліджуваних регіонах була інтенсивна конкуренція між політичними партіями¹.*

***Ключові слова:** політичні партії, партійна конкуренція, метод «трикутник Нагаями», націоналізація політичних партій.*

Вступ. Україна належить до групи країн, які знаходяться на шляху демократичного розвитку і перебувають у стані перманентної трансформації політичних інститутів. Становлення багатопартійності є невід'ємним елементом демократизації, який свідчить про наявність плюралістичних ідей в суспільстві. Політичні партії виконують функцію ведення діалогу між громадянським суспільством та державою. Також вони прямо відіграють роль одного із ключових інститутів демократичної системи, забезпечуючи конкуренцію політичних акторів, ідеологій, політичних програм щодо взаємодії держави з суспільством, програмних курсів щодо функціонування політичної системи, представництво інтересів різних суспільних груп, рекрутування політичної еліти. Суттєвим фактором, що впливає на демократичний транзит інституту політичних партій, є рівень їхньої конкуренції та націоналізації.

Українські науковці більше зосереджують свою увагу на дослідженні партійної конкуренції та їх націоналізації саме на національному рівні. Царина ж регіональних досліджень партійної конкуренції та їх націоналізації в українській політичній науці є фрагментованою².

¹ Це наукове дослідження було здійснено в період з січня 2022 року по травень 2022 року. Через повномасштабне вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року в Україну, державні органи влади України вилучили з вільного доступу бази відкритих даних. Через це у дослідників даної роботи виникли труднощі зі збором даних. Вдалося зібрати необхідні дані (кількість голосів, відданих за політичні партії до рад об'єднаних територіальних громад) по 21-й територіальній громаді з 57-и можливих.

² Лебедюк, В. М. Динаміка партійної конкуренції в Україні: порівняльний аналіз результатів виборів на регіональному та національному рівнях. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: Збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 9 листопада 2019 року Вип. 4 (2020): 57-67. URL: https://eprints.oa.edu.ua/8609/1/9lebediuk_20210218.pdf

Дослідити регіональний рівень конкуренції та націоналізації політичних партій в Україні вдалося в таких областях: Львівська, Хмельницька, Рівненська, Чернівецька, Закарпатська, Волинська, Харківська, Донецька та Луганська³.

Відтак, у даному дослідженні ми хочемо більше розкрити процес трансформації інституту політичних партій на регіональному рівні (Чернігівська область), а саме проаналізувати в досліджуваному регіоні конкуренцію політичних партій та їх націоналізацію з 2020 року. Дослідницьке питання полягає в тому, наскільки конкурентною була боротьба між політичними партіями у Чернігівській області за результатами місцевих виборів 2020 року?

Гіпотеза дослідження: на місцевих виборах 2020 року у Чернігівській області конкуренція політичних партій була більш інтенсивною на рівні об'єднаних територіальних громадах, ніж на рівні районів.

Метою дослідження є дослідити партійну конкуренцію та виміряти рівень націоналізації політичних партій у Чернігівській області за результатами місцевих виборів 2020 року.

Реалізація дослідницької мети передбачає розв'язання таких завдань:

- а) опис партійного представництва в органах місцевого самоврядування Чернігівської області після місцевих виборів 2020 року;
- б) аналіз партійної конкуренції у Чернігівській області;
- в) обрахунок рівня націоналізації політичних партій, представлених у органах місцевого самоврядування після місцевих виборів 2020 року.

Основна частина. Серед авторів, що займалися дослідженнями про політичні партії в Україні на регіональному рівні, можна виділити таких як В. Лебедюк, , М. Обушний, Ю. Остапець, М. Примуш, С. Рибачок, Ю. Шведа, М. Шелемба, В. Яблонський, Я. Ярош та інші.

Робота В. Лебедюка про динаміку партійної конкуренції на регіональному та національному рівнях показує та пояснює динаміку цього процесу на прикладі Рівненської області та всієї України, проводячи порівняльний аналіз результатів парламентських та місцевих виборів у часовому розрізі з 2006 року по 2019 рік⁴.

Інший дослідник, М. Шелемба показує регіональні особливості партійної конкуренції в Закарпатській області за результатами місцевих виборів в Україні в 2010 та 2015 роках⁵. Я. Ярош дослідив політичну конкуренцію політичних партій у Волинській області на основі результатів місцевих виборів у 2015 році⁶.

³ Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 2. 300 с.

⁴ Лебедюк, В. М. Динаміка партійної конкуренції в Україні: порівняльний аналіз результатів виборів на регіональному та національному рівнях." Політичні партії і вибори: українські та світові практики: Збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 9 листопада 2019 року Вип. 4 (2020): 57-67. URL: https://eprints.oa.edu.ua/8609/1/9lebediuk_20210218.pdf

⁵ Шелемба, М. М. "Партійна конкуренція на виборах до Закарпатської обласної ради: емпіричний аналіз." Грані 21, № 2 (2018): 134-140. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268619561.pdf>

⁶ Ярош Я. Політична конкуренція партій в Україні (на прикладі Волинської області). KELM (Knowledge, Education, Law, and Management) 19.3 (2017): 297-304. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=618329>

Український політолог, С. Рибачок провів порівняльний аналіз міжпартійної конкуренції України та Польщі та з'ясував, що еволюція партійної конкуренції в Україні відбувалась у два етапи (I – розсіяний тип, II – стабільний тип партійної конкуренції), а у Польщі протягом тривалого часу партійна конкуренція мала хаотичний вигляд, але з 2015 року простежується, що одна партія здобуває абсолютну більшість⁷.

Р.Ю. Манайло-Приходько та Ю. Остапеч проаналізували регіональний вимір партійної системи України у межах загальнонаціональних виборів 1994-2019 рр., висвітлили особливості процесу націоналізації політичних партій, пояснили причини виникнення регіональних партій та запропонували конфігурацію партійної структури на регіональному рівні⁸.

Отож, як бачимо, в українському політологічному науково-академічному колі вже наявні деякі дослідження конкуренції та націоналізації політичних партій на національному, міжнаціональному та деяких регіональних рівнях, але дослідження партійної конкуренції та націоналізації політичних партій регіонального рівня на прикладі Чернігівської області наразі відсутні.

Партійна конкуренція у Чернігівській області. Для аналізу партійної конкуренції у Чернігівській області на основі результатів місцевих виборів 2020 року ми використаємо графічний метод «трикутник Нагаями». Цей методологічний інструмент дає змогу досліджувати конкуренцію партійних організацій політичних партій як на регіональному, так і на національному рівнях.

Використовуючи метод «трикутник Нагаями», необхідно аналізувати частку голосів відданих за першу та другу політичні партії в визначених адміністративно-територіальних одиницях. «Трикутник Нагаями» графічно відображує поле конкуренції між двома лідируючими партіями і це дає змогу дослідникам робити висновки щодо наявності або відсутності слабкої чи сильної конкуренції між політичними партіями в округах.

Цей метод був розроблений та вперше застосований японським дослідником Масао Нагаямою в 1997 році. Пізніше його почали активно використовувати у своїх дослідженнях західні науковці. У 2000-х роках вчені Б. Грофман, Р. Далімонте, А. Чіарамонте та С. Фельд цю модель модифікували та сегментували трикутник на вісім частин, що дало змогу більш детально

⁷ Рибачок С. "Використання методів графічного моделювання дослідження міжпартійної конкуренції в Україні та Польщі: методологічні засади та практична апробація." Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії 11 (2017): 137-145. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/11_2017/21.pdf

⁸ Манайло-Приходько Р.Ю., Остапеч Ю.О. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. 2020. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35906/1/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%20%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D0%B8%D0%BC%D1%96%D1%80.pdf>

аналізувати партійну конкуренцію при усіх видах виборчої системи⁹. Сегментована модель «трикутник Нагаями» зображена на рисунку 1.1.

Українські дослідники теж використовують цей графічний метод для аналізу конкуренції українських та закордонних політичних партій як на національному, так і регіональному рівнях. Зокрема можна виділити таких науковців, що використали модель «трикутник Нагаями» у своїх працях: В. Лебедюк, Г. Бондараш, Я. Ярош, С. Рибачок, О. Балашова, М. Шелемба та ін. У вимірі України за допомогою цього методу вдалось проаналізувати вибори вже в 9 областях (Львівська, Хмельницька, Рівненська, Чернівецька, Закарпатська, Волинська, Харківська, Донецька та Луганська)¹⁰.

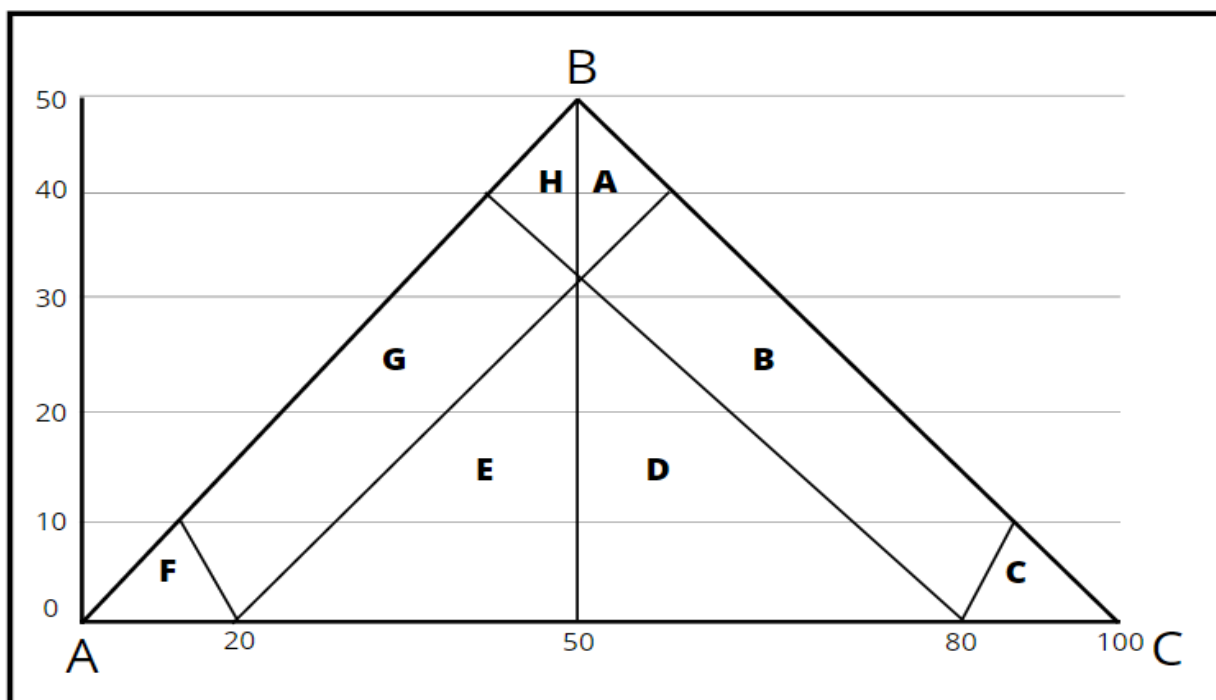

Рисунок 1.1. Сегментована модель «трикутник Нагаями».

Джерело: рисунок відтворений авторкою дослідження.

Ми бачимо трикутник ABC, що поділений навпіл медіаною та ще чотирма додатковими лініями, що утворюють 8 сегментів трикутника. Кожен сегмент умовно позначений літерою (A, B, C, D, E, F, H). Права частина трикутника (ABCD) характеризує ті округи, де партія-переможець здобуває на виборах понад 50% електоральної підтримки, ліва ж частина (EFGH) – ті, де менше 50%. Сектор H+A+B+C показує нам округи зі слабкими третіми партіями, оскільки більшість голосів в окрузі ділять між собою дві лідируючі партії. Сектор

⁹ Рибачок С.Л. Використання методів графічного моделювання дослідженнях міжпартійної конкуренції в Україні та Польщі: методологічні засади та практична апробація." Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії 11 (2017): 137-145.URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/11_2017/21.pdf

¹⁰ Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 2. 300 с.

A+N+G+F показує ті округи, де наявна сильна партійна конкуренція, оскільки простежується інтенсивне змагання як мінімум між двома партіями. У сектор F потрапляють ті округи, де електоральна підтримка є дуже розпорошеною, оскільки за політичні посади бореться велика кількість партій, лідируюча яка з них має не більше 20% електоральної підтримки. У сектор С потрапляють ті округи, де навпаки простежується абсолютне домінування однієї партії, оскільки її електоральна підтримка сягатиме рівно або понад 80% голосів. Сектори A+N показують нам ті округи, де простежується боротьба між двома сильними та слабкими третіми партіями в регіоні. У сектори D+E потрапляють ті округи, де дві партії, що набрали найбільшу кількість голосів, насправді не домінують за електоральною підтримкою і в регіоні не простежується інтенсивного змагання між політичними партіями на електоральній арені.

Отож, даний графічний метод аналізу «трикутник Нагаями» допомагає проаналізувати досліджуваний регіон на біполярність, моно - чи поліцентризм політичних сил¹¹.

На рисунку 1.2 ми бачимо відсотковий розподіл мандатів у радах об'єднаних територіальних громад Чернігівської області між політичними партіями на основі місцевих виборів 2020 року. Дана візуалізація демонструє нам, що політична партія «Рідний дім» є партією-лідером в досліджуваному регіоні та займає 27,3% мандатів від сумарної кількості представницьких мандатів у міських, селищних та сільських радах. Крім того, політична партія «Рідний дім» займає перше місце в 26 з 57 рад за кількістю здобутих мандатів. Другою партією, що теж лідирує на електоральній арені Чернігівської області і має досить високий показник політичного представництва, є політична партія «Наш край» і вона займає понад 18,9% мандатів в радах об'єднаних територіальних громад. До того ж, політична партія «Наш край» в 11 з 57 рад займає перше місце за кількістю здобутих мандатів. Політичні партії «Батьківщина» та «Слуга народу» загально здобули по 12,4% та 11,3% мандатів в міських, селищних та сільських радах. Відтак, ці партії є середніми партіями в регіоні за часткою здобутих мандатів в радах об'єднаних територіальних громад. Слабкими виявилися партії «Європейська Солідарність», «Радикальна партія Олега Ляшка», «Опозиційна платформа – За життя» та «За майбутнє», оскільки їхня електоральна підтримка в регіоні дала змогу здобути їм від 3,7% до 4,9% мандатів в радах об'єднаних територіальних громад. Найслабшими виявилися політичні партії «Сила і честь», «Європейська партія України», «Самопоміч», «Удар» та «Свобода», оскільки вони займають дуже малий відсоток мандатів в радах об'єднаних територіальних громад (від 0,1% до 1,2%). Досить велику частку мандатів в міських, селищних та сільських радах здобули самовисуванці – 10,4%.

За допомогою графічного методу аналізу партійної конкуренції «трикутника Нагаями» вдалося простежити конкуренцію політичних партій, які

¹¹ Рибачок С. Використання методів графічного моделювання дослідженнях міжпартійної конкуренції в Україні та Польщі: методологічні засади та практична апробація." Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії 11 (2017): 137-145. URL: http://fps-ivisnyk.lnu.lviv.ua/archive/11_2017/21.pdf

змагалися за депутатські мандати в радах 21-их об'єднаних територіальних громад Чернігівщини (рис.1.3). Аналіз партійної конкуренції базується на електоральній підтримці політичних партій, здобутої на місцевих виборах 2020 року. Як бачимо на рис. 1.3, конкуренція політичних партій до рад ОТГ зосереджена в секторах G, E, D. Сектор G відображає партійну конкуренцію в таких об'єднаних територіальних громадах: Бахмацька, Борзнянська, Городнянська, Ічнянська, Менська, Ніжинська, Новгород-Сіверська, Прилуцька, Варвинська, Козелецька, Коропська, Ріпкинська, Сосницька. Це означає, що в перерахованих 13-ти громадах із 21-их досліджуваних наявна інтенсивна конкуренція, щонайменше між двома партіями, оскільки перша та друга лідируючі політичні партії здобули від 20% до 32% електоральної підтримки.

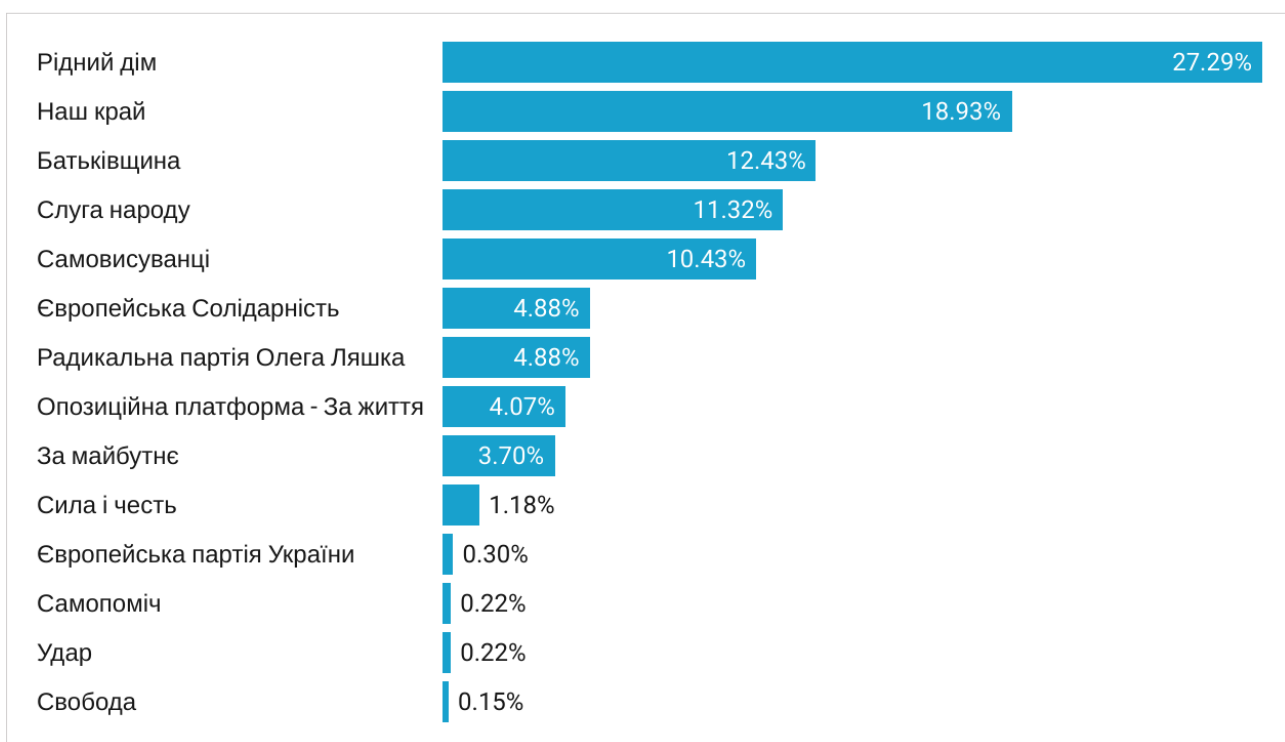

Рис.1.2. Розподіл мандатів у радах об'єднаних територіальних громадах між політичними партіями у Чернігівській області.

Джерело: дані взято з інформаційного інтернет-ресурсу «Громади Чернігівщини» – OTG.cn.ua¹².

¹² Інформаційний інтернет-ресурс «Громади Чернігівщини». OTG.cn.ua. // Офіційний сайт. URL: <http://otg.cn.ua/>

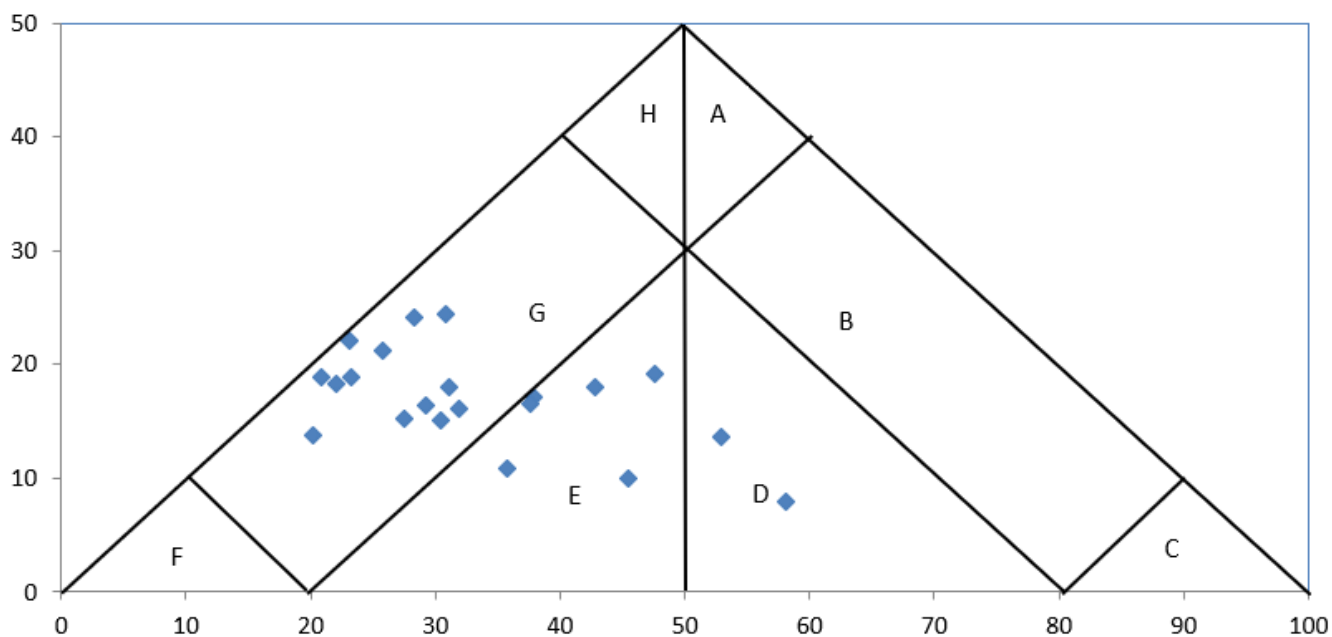

Рисунок 1.3. Партійна конкуренція на регіональному рівні на основі результатів місцевих виборів 2020 року до рад об'єднаних територіальних громад Чернігівської області.

Джерело: дані взято з інформаційного інтернет-ресурсу «Громади Чернігівщини» – OTG.cn.ua¹³.

Сектор E відображає партійну конкуренцію в Корюківській, Носівській, Семенівській, Сновській, Куликівській та Сухополов'янській об'єднаних територіальних громадах. Це означає, що у даних адміністративно-територіальних одиницях дві лідируючі партії не домінують на електоральній арені і між ними не простежується інтенсивної конкуренції, оскільки їхня електоральна підтримка розподіляється від 36% до 48%. Але варто зауважити, що в одній із громад (Корюківській) простежується моноцентричний тип партійної конкуренції, незважаючи на те, що перша партія в цьому регіоні не здобула понад 50% електоральної підтримки (перша партія – 47,63% («Слуга народу»), друга партія – 19,24% («Рідний дім»)). Відрив електоральної підтримки між першою та другою лідируючими політичними партіями сягає майже 30%.

Такий результат у Корюківській громаді пояснюється тим, що перша лідируюча партія «Слуга народу» мала високий рівень підтримки у національному вимірі, оскільки народ покладав великі надії та сподівання на нову владу. Також важливим фактом є те, що головою Корюківської громади був вдруге переобраний популярний серед місцевих жителів Ахмедов Ратан Ратанович, який у 2020 році висувався на вибори міського голови від партії «Слуга народу». Також можна простежити, що на популярність Ратана Ахмедова активно працює місцеве медіа «Сусіди.City»¹⁴, в публікаціях якого

¹³ Інформаційний інтернет-ресурс «Громади Чернігівщини». OTG.cn.ua. // Офіційний сайт. URL: <http://otg.cn.ua/>

¹⁴ Інформаційне медіа Корюківської та Менської громад Чернігівської області «Сусіди.City». // Офіційний сайт. URL: <https://susidy.city/>

простежується намагання створити образ міського голови як людини близької до «простого» народу та проблем громади (наприклад, стаття «Корюківський мер Ахмедов любить подорожувати на велосипеді і не терпить людей, схожих на холодець»¹⁵). Можна припустити, що це теж вплинуло на такий високий рівень електоральної підтримки лідируючої першої партії в регіоні.

Сектор D відображає партійну конкуренцію у Бобровицькій та Чернігівській об'єднаних територіальних громадах. Можемо помітити, що у даних адміністративно-територіальних одиницях не простежується інтенсивного змагання між політичними партіями в електоральній полі, а партійна конкуренція схиляється до формату моноцентричності, оскільки простежується великий відрив електоральної підтримки між першою та другою лідируючими політичними партіями в цих регіонах (Чернігівська ОТГ – 58,03% («Рідний дім») та 7,93% («Слуга народу»), Бобровицька ОТГ – 52,89% («Рідний дім») та 13,6% («Наш край») відповідно).

Відрив електоральної підтримки між першою та другою лідируючими партіями у Чернігівській ОТГ складає понад 50% голосів, у Бобровицькій – майже 40% голосів.

Такий результат у Чернігівській громаді пояснюється тим, що:

1) Головою Чернігівської ОТГ є засновник і лідер політичної партії «Рідний дім» (Атрошенко Владислав), який у 2020 році був переобраний на цю посаду вже вдруге. У Чернігівській громаді він веде за собою політичну партію «Рідний дім», що дає їй змогу посідати перше місце в обласній, районній та місцевій радах за електоральною підтримкою.

2) У Чернігівську ОТГ із населених пунктів входить тільки м. Чернігів.

У Бобровицькій громаді такий результат теж можна пояснити тим, що сильний лідер громади посприяв сильній електоральній підтримці своєї партії. У Бобровицькій громаді таким лідером стала Ковчежнюк Тетяна, яка теж у 2020 році на місцевих виборах була вдруге переобрана на посаду міського голови.

Також за допомогою графічного методу аналізу партійної конкуренції «трикутника Нагаями» було проаналізовано конкуренцію політичних партій, які змагалися за депутатські мандати до районних рад Чернігівської області (рис.1.4).

Відповідно до нової адміністративно-територіальної реформи, у Чернігівській області утворено 5 районів: Корюківський, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Прилуцький, Чернігівський¹⁶.

¹⁵ «Корюківський мер Ахмедов любить подорожувати на велосипеді і не терпить людей, схожих на холодець». Сусіди.City. URL: <https://susidy.city/articles/24908/koryukivskij-mer-ahmedov-lyubit-podorozhuvati-na-velosipedi-i-ne-terpit-lyudej-shozhnh-na-holodec>

¹⁶ Адміністративно-територіальний устрій Чернігівської області. Верховна Рада України. // Офіційний сайт. URL: <https://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmistcg.html>

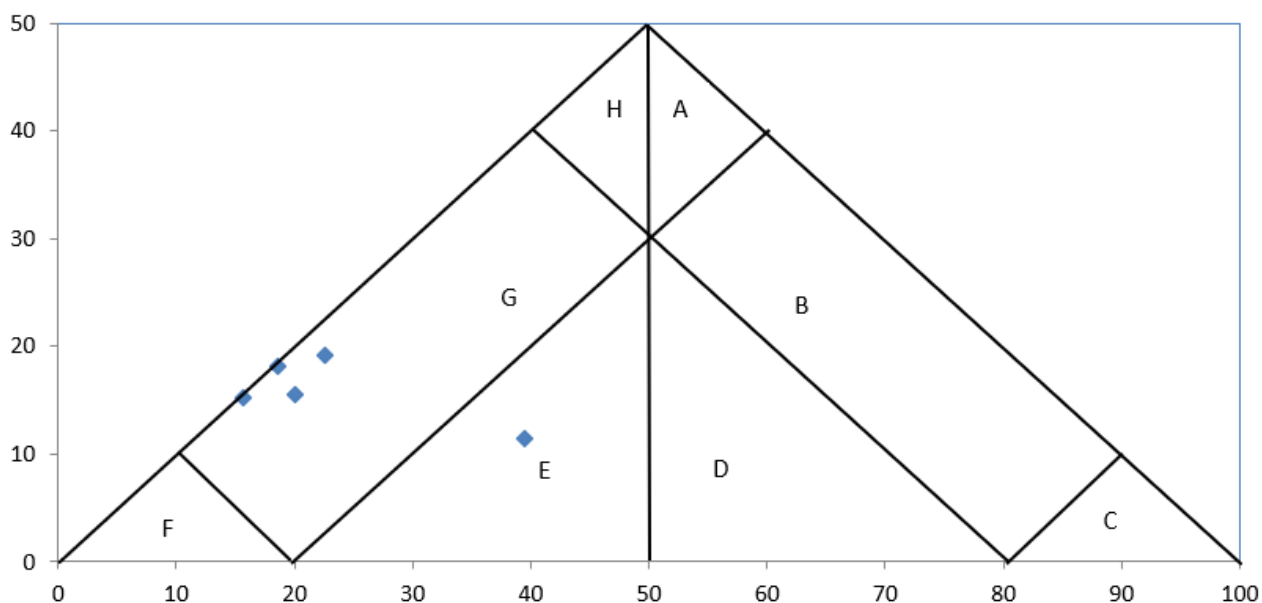

Рисунок 1.4. Партійна конкуренція на регіональному рівні на основі результатів місцевих виборів 2020 року до районних рад Чернігівської області.

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії¹⁷.

На рисунку 1.4 ми бачимо, що конкуренція політичних партій до 4-ьох з 5-ти районних рад Чернігівщини, а саме Корюківської, Ніжинської, Новгород-Сіверської та Прилуцької районних рад, зосереджена на графічній моделі у секторі G. Це означає, що в даних районах відбувається інтенсивна конкуренція, щонайменше між двома політичними партіями, оскільки перша та друга лідируючі політичні партії здобули від 15% до 22,5% електоральної підтримки.

А от партійна конкуренція до Чернігівської районної ради показує подібний результат, як і до Чернігівської міської ради – в регіоні простежується слабка партійна конкуренція, схильна до моноцентричності, оскільки простежується великий відрив електоральної підтримки між першою та другою лідируючими політичними партіями: перша партія здобула 39,42% голосів («Рідний дім»), друга партія – 11,5% («Наш край»). Відрив електоральної підтримки між першою та другою лідируючими партіями становить майже 30%. Такий результат можна пояснити такими самими причинами, як і партійну конкуренцію до Чернігівської міської ради – наявністю і популярністю сильного регіонального політичного лідера, який веде за собою політичну партію, від якої він висувається.

Можемо простежити, що наявність сильного та популярного голови об'єднаної територіальної громади сприяє тому, що перше місце за кількістю мандатів у відповідній раді об'єднаної територіальної громади здобуває та партія, від якої висувається голова громади.

Якщо поглянути на лідируючі політичні партії в радах ОТГ Чернігівської області за результатами місцевих виборів 2022 року і партійну приналежність голови цих ОТГ, можемо побачити, що в 26-и випадках з 57-и перше місце в раді об'єднаної територіальної громади посідає та партія, від якої висувався голова цієї громади. У відсотках дане співвідношення становитиме – 45,6%. Якщо ж додати ще ті випадки, де голова об'єднаної територіальної громади є

¹⁷ Центральна виборча комісія. // Офіційний сайт. URL: <https://www.cvk.gov.ua/>

самовисуванцем і перше місце за кількістю мандатів у відповідній раді займають самовисуванці, то таких випадків 30 з 57. У відсотковому співвідношенні це 52,6%.

Якщо ж взяти до уваги першу і другу лідируючі партії в раді об'єднаної територіальної громади, тоді у 40 з 57 випадків збігається перша або друга лідируюча політична партія в раді з політичною партією, від якої висувався голова даної громади. Це становить 70,2% випадків. Якщо ж додати сюди ще ті випадки, де голова об'єднаної територіальної громади є самовисуванцем і перше або друге місце за кількістю мандатів у відповідній раді займають самовисуванці, то таких випадків стане 46 з 57, тобто 80,7%.

Відтак, припущення про те, що партійна приналежність чи висування від певної політичної партії голови об'єднаної територіальної громади сприяє здобуттю лідируючих позицій (перше або друге місце за кількістю здобутих мандатів) в раді відповідної громади тим партіям, до яких належить чи від яких висувався голова громади справджується у 80,7% випадків на прикладі Чернігівської області за результатами місцевих виборів 2020 року.

Отож аналіз партійної конкуренції в Чернігівській області на основі результатів місцевих виборів 2020 року у розрізі об'єднаних територіальних громад показав, що в 13-ти з 21-ї досліджуваних об'єднаних територіальних громад наявна інтенсивна конкуренція між мінімум двома політичними партіями. У 5-ти громадах дві лідируючі партії не домінують на електоральній арені і між ними не простежується інтенсивної конкуренції. У 3-ьох громадах простежується слабка партійна конкуренція схильна до моноцентричності.

Аналіз партійної конкуренції у розрізі районів показав, що в 4-ьох з 5-ти районів наявна інтенсивна боротьба за владу між політичними партіями, а в Чернігівському районі простежується слабка партійна конкуренція схильна до моноцентричності на користь політичній партії «Рідний дім».

Найпопулярнішими і найвпливовішими політичними партіями у Чернігівській області є «Рідний дім» та «Наш край», а найслабшими – «Сила і честь», «Європейська партія України», «Самопоміч», «Удар» та «Свобода».

Простежується, що великий вплив на успіх політичної партії на виборах до рад об'єднаних територіальних громад має голова відповідної громади, тобто лідируючі позиції в міських, селищних та сільських радах займають ті політичні партії, від якої висувався голова відповідної громади.

Націоналізація політичних партій. У даній частині роботи ми будемо проводити аналіз націоналізації політичних партій в Чернігівській області, які набрали мінімум 1% голосів виборців на обласному рівні, на основі результатів місцевих виборів 2020 року за допомогою розрахунку звичайного та стандартизованого індексу націоналізації (PNS і sPNS). Під націоналізацією політичних партій мається на увазі однаковий рівень електоральної підтримки партій в різних адміністративно-територіальних округах¹⁸.

¹⁸ Лебедюк В. М. Регіональні особливості динаміки розвитку політичних партій у Рівненській області (Regional peculiarities of political parties development in the Rivne region)." Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами наук. конф. "Політичні партії і вибори:

Для розрахунку рівня націоналізації політичних партій в Чернігівській області в розрізі районів буде застосовано звичайний індекс націоналізації політичних партій (PNS), оскільки районів 5 (5 адміністративно-територіальних одиниць).

Для розрахунку рівня націоналізації політичних партій в Чернігівській області в розрізі об'єднаних територіальних громад буде застосовано стандартизований індекс націоналізації політичних партій (sPNS), оскільки застосування sPNS вимагає дані для аналізу як мінімум з 10-ти територіальних округів, а ми в дослідженні аналізуємо 21-ну громаду (21 адміністративно-територіальну одиницю).

Якщо політична партія має приблизно однаковий розподіл електоральної підтримки в усіх адміністративно-територіальних одиницях, тобто голоси виборців не сконцентровані в одному регіоні, це означає, що партія має високий рівень націоналізації. Якщо ж голоси виборців за політичну партію сконцентровані в одному регіоні і електоральна підтримка відрізняється від району до району, тоді ця політична партія має низький рівень націоналізації.

Чим ближче показник PNS чи sPNS до 1, тим більш рівномірний розподіл голосів виборців має партія. Це свідчить про високий рівень націоналізації політичної партії.

Чим ближче показник PNS чи sPNS до 0, тим більш нерівномірний розподіл електоральної підтримки має політична партія, що свідчить про зосередження голосів виборців за дану партію тільки в одному районі/окрузі/решіоні та низький рівень її націоналізації.

Показник націоналізації політичних партій в розрізі об'єднаних територіальних громад (таблиця 1.1) за результатами місцевих виборів 2020 року вказує на те, що політичні партії «Європейська солідарність» та «Опозиційна платформа – За життя» на фоні інших політичних партій відрізняються більш високим показником націоналізації політичної партії sPNS. Це говорить про те, що вони мали більш стабільну електоральну підтримку в Чернігівській області в розрізі об'єднаних територіальних громад. Індекс їхньої націоналізації має показник на рівні понад 0,7. Але якщо поглянути на частку здобутих голосів цими партіями, то політична партія «Європейська Солідарність» має в середньому 6,4% електоральної підтримки від загальної кількості голосів виборців, а «Опозиційна платформа – За життя» має 7,1%. Це означає, що частка здобутих голосів цими політичними партіями на місцевих виборах 2020 року до рад об'єднаних територіальних громад в середньому була не великою, але показник розподілу електоральних вподобань для цих партій є найвищим серед інших політичних партій та відносно рівномірним.

Три політичні партії мають індекс націоналізації на рівні понад 0,6, а саме: «Слуга народу», «Рідний дім» та «Наш край». Як бачимо, за часткою здобутих голосів (11,41% та 12,30%) та рівнем націоналізації (0,6 та 0,6) політичні партії

«Слуга народу» та «Наш край» є подібними і вони мають приблизно однакову нерівномірність електоральної підтримки в розрізі громад.

Політична партія «Рідний дім» здобула найбільшу частку голосів до рад об'єднаних територіальних громад – 35,6%. Це свідчить про те, що ця партія загалом лідирує в Чернігівській області. Проте показник націоналізації на рівні об'єднаних територіальних громад для цієї партії становить 0,6, і це вказує на те, що розподіл електоральної підтримки за партію «Рідний дім» не є рівномірним, тобто ця партія не має рівномірної електоральної бази в кожній об'єднаній територіальній громаді (у деяких округах за неї голосують активніше, в деяких – пасивніше).

Політичні партії «Сила і честь», «Радикальна партія Олега Ляшка» та «Батьківщина» мають індекс націоналізації у розрізі об'єднаних територіальних громад понад 0,5%.

Політичні партії «Радикальна партія Олега Ляшка» і «Європейська Солідарність» мають практично однакову частку здобутих голосів (6,52% та 6,44%), але показник націоналізації sPNS для «Радикальної партії Олега Ляшка» (0,5) аж на 0,2 показника нижче ніж у політичної партії «Європейська Солідарність». Це говорить про нерівномірну електоральну підтримку політичної партії «Радикальна партія Олега Ляшка» і про те, що в Чернігівській області в деяких об'єднаних територіальних громадах «Радикальна партія Олега Ляшка» мала високий успіх, а в решти громадах не мала ніякого успіху взагалі, тоді як «Європейська Солідарність» мала більш рівномірний успіх в усіх територіальних громадах.

А от політична партія «За майбутнє» має індекс націоналізації на рівні 0,4 і відповідно її електоральна підтримка є нерівномірною в розрізі об'єднаних територіальних громад Чернігівської області і має великі перекося. В деяких громадах ця політична партія здобула певну частку мандатів, а в деяких не здобула нічого, хоча її електоральна підтримка становить 5%, а у політичної партії «Європейська Солідарність», чий індекс націоналізації значно вищий, електоральна підтримка становить 6%.

Політична партія «Сила і честь» хоч і має найменшу серед інших політичних партій частку здобутих голосів до рад об'єднаних територіальних громад (2,90%), проте показник її націоналізації є середнім – майже 0,6. Це свідчить про нерівномірний розподіл електоральної підтримки, але не такий великий як, наприклад, у політичної партії «За майбутнє».

Політична партія «Батьківщина» здобула в Чернігівській області 9,5% усіх голосів до міських, селищних та сільських рад і це значно вищий показник ніж у партії «Європейська Солідарність» чи «Опозиційна платформа – За життя», проте індекс націоналізації «Батьківщини» на 0,2 менший і є одним із найменших серед усіх досліджуваних партій. Це свідчить про те, в Чернігівській області в деяких об'єднаних територіальних громадах політична партія «Батьківщина» мала успіх, а в деяких ні.

Таблиця 1.1

Індекс націоналізації політичних партій у Чернігівській області в розрізі об'єднаних територіальних громад за результатами місцевих виборів 2020 року

Політична партія	Чернігівська область (sPNS - 0,625)		
	%	Голоси	sPNS
Політична партія «Європейська Солідарність»	6,44	14285	0,746
Політична партія «Опозиційна платформа - За життя»	7,17	15909	0,730
Політична партія «Слуга народу»	11,41	25302	0,692
Політична партія «Рідний дім»	35,60	78967	0,665
Політична партія «Наш край»	12,30	27280	0,642
Політична партія «Сила і честь»	2,90	6422	0,597
Політична партія «Радикальна партія Олега Ляшка»	6,52	14462	0,537
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	9,46	20984	0,534
Політична партія «За майбутнє»	5,08	11270	0,459

Джерело: обрахунки авторки на основі даних з інформаційного інтернет-ресурсу «Громади Чернігівщини» – OTG.cn.ua¹⁹.

У таблиці 1.2 можемо спостерігати індекс націоналізації політичних партій в Чернігівській області на основі результатів місцевих виборів 2020 року в розрізі районів. Для розрахунку індексу в розрізі районів дані є більш агреговані. Тобто можемо спостерігати, що в таблиці 1.2 індекси націоналізації політичних партій є більшими ніж в таблиці 1.1 за рахунок того, що електоральна підтримка партій розпорошена в межах районів, а не об'єднаних територіальних громад.

Політична партія «Європейська Солідарність» серед інших політичних партій має знову найвищий показник націоналізації – 0,946. Це означає, що дана партія рівномірно отримувала електоральну підтримку в усіх районах в межах 7%.

Політична партія «Сила і честь» як і в попередній таблиці має найменший показник частки здобутих голосів. Частка здобутих голосів політичною партією «Сила і честь» у розрізі районів становить – 3,98%. Проте, можемо помітити, що індекс її націоналізації зріс і становить один з найвищих показників рівномірності електоральної підтримки у розрізі районів серед інших партій. Це говорить про те, що «Сила і честь» здобули на місцевих виборах 2020 року приблизно по 4% голосів в усіх районах Чернігівської області.

Загалом середніми політичними партіями за індексом націоналізації на рівні понад 0,8 є «Опозиційна платформа – За життя», «Слуга народу», «Наш край», «Радикальна партія Олега Ляшка» та «Батьківщина». Це свідчить про те, що дані

¹⁹ Інформаційний інтернет-ресурс «Громади Чернігівщини». OTG.cn.ua. // Офіційний сайт. URL: <http://otg.cn.ua/>

партіями мають нерівномірний розподіл електоральної підтримки між районами, але без великих перекосів.

Політична партія «Радикальна партія Олега Ляшка» має індекс націоналізації 0,833, що вказує на те, що електоральна підтримка цієї партії мала перекося в розрізі районів, тобто десь «Радикальна партія Олега Ляшка» отримувала більше за 9,28% голосів, десь менше.

Також можна помітити, що політичні партії «Опозиційна платформа – За життя» та «Батьківщина» в середньому мають однакову частку здобутих голосів до районних рад (8,39% та 8,30%), але остання має нижчий індекс націоналізації майже аж на рівень 0,1. Це означає, що політична партія «Батьківщина» має значно більшу нерівномірність розподілу електоральної підтримки в Чернігівській області в межах районів, ніж політична партія «Опозиційна платформа – За життя».

Політична партія «Рідний дім» серед інших партій має знову найвищу частку здобутих голосів. Її частка в розрізі районів Чернігівської області становить 27,24%, проте індекс націоналізації є одним з найнижчих серед інших політичних партій – 0,795. Це свідчить про нерівномірний розподіл електоральної підтримки за політичну партію «Рідний дім» в розрізі районів. Зокрема, в Чернігівському районі ця партія здобула найбільше голосів серед інших районів – понад 52 тис., а в Новгород-Сіверському – найменше (понад 4 тис. голосів). Відтак, ми бачимо великі перекося в електоральній підтримці партії «Рідний дім» і тому показник її націоналізації є одним із найменших. Політична партія «За майбутнє» має найнижчий показник націоналізації як в розрізі об'єднаних територіальних громад, так і в розрізі районів Чернігівської області. Електоральна підтримка цієї партії є дуже нерівномірною. Основна частка голосів за цю партію була віддана у Ніжинському та Новгород-Сіверському районах.

Отож ми бачимо, що політична партія «Європейська Солідарність» має стабільну електоральну підтримку в кожному окрузі і найвищий індекс націоналізації серед інших політичних партій в Чернігівській області у розрізі об'єднаних територіальних громад та районів. А політична партія «За майбутнє» навпаки має найменший індекс націоналізації, що свідчить про те, що вона має великі перекося електоральної підтримки як серед районів, так і серед громад. Також, незважаючи на велику частку здобутих голосів як у розрізі громад, так і районів, низький індекс націоналізації отримала партія «Рідний дім». Середніми політичними партіями за індексом націоналізації виявилися «Слуга народу», «Наш край», «Сила і честь», «Радикальна партія Олега Ляшка», «Опозиційна платформа – За життя» та «Батьківщина».

Також простежується те, що наявність приблизно однакової частки здобутих голосів партіями не гарантує їм однакового розподілу електоральної підтримки, як це було, наприклад, між партіями «Радикальна партія Олега Ляшка» та «Європейська солідарність» та між партіями «Батьківщина» та «Опозиційна платформа – За життя».

Таблиця 1.2

Індекс націоналізації політичних партій у Чернігівській області в розрізі районів за результатами місцевих виборів 2020 року

Політична партія	Чернігівська область (PNS - 0,836)		
	%	Голоси	PNS
Політична партія «Європейська Солідарність»	7,77	23504	0,946
Політична партія «Сила і честь»	3,98	12025	0,905
Політична партія «Опозиційна платформа – За життя»	8,30	25107	0,894
Політична партія «Слуга народу»	13,21	39969	0,871
Політична партія «Наш край»	13,16	39806	0,865
Політична партія «Радикальна партія Олега Ляшка»	9,28	28074	0,833
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	8,39	25381	0,800
Політична партія «Рідний дім»	27,24	82395	0,795
Політична партія «За майбутнє»	7,63	23081	0,776

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії²⁰.

Висновки. Під час дослідження нам вдалося проаналізувати конкуренцію політичних партій та виміряти рівень їх націоналізації у Чернігівській області за результатами місцевих виборів 2020 року. За часткою здобутих мандатів до міських, селищних та сільських рад за результатами місцевих виборів 2020 року найвпливовішими та найпопулярнішими політичними партіями в регіоні є «Рідний дім» та «Наш край».

Результати застосування графічного методу аналізу партійної конкуренції «трикутник Нагаями» на прикладі Чернігівської області за результатами місцевих виборів 2020 року вказують на те, що у більшості досліджуваних об'єднаних територіальних громадах та районах на місцевих виборах 2020 року була інтенсивна конкуренція між політичними партіями. Проте простежуються громади та райони, де партійна конкуренція була слабкою та мала схильність до моноцентричності. Відтак, гіпотеза даного дослідження підтверджується частково.

Результати розрахунку індексу націоналізації політичних партій вказують на те, що найбільш рівномірний розподіл електоральної підтримки в Чернігівській області має політична партія «Європейська Солідарність», а найменш рівномірний – «За майбутнє». Решта партій мали середні показники індексу націоналізації.

Результати дослідження дають нам додаткову інформацію про вплив голови громади на успіх політичної партії при здобутті мандатів до ради відповідної громади. Методологія дослідження є універсальною та може бути використана

²⁰ Центральна виборча комісія. // Офіційний сайт. URL: <https://www.cvk.gov.ua/>

для аналізу конкуренції політичних партій та їх націоналізації на прикладі інших областей України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративно-територіальний устрій Чернігівської області. Верховна Рада України. // Офіційний сайт. URL: <https://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmistcg.html>
2. Інформаційне медіа Корюківської та Менської громад Чернігівської області «Сусіди.City». // Офіційний сайт. URL: <https://susidy.city/>
3. Інформаційний інтернет-ресурс «Громади Чернігівщини». OTG.cn.ua. // Офіційний сайт. URL: <http://otg.cn.ua/>
4. «Корюківський мер Ахмедов любить подорожувати на велосипеді і не терпить людей, схожих на холодець». Сусіди.City. URL: <https://susidy.city/articles/24908/koryukivskij-mer-ahmedov-lyubit-podorozhuvati-na-velosipedi-i-ne-terpit-lyudej-shozhih-na-holodec>
5. Лебедюк, В.М., Гоменюк А.В. Протопартії, квазіпартії чи політичні партії в Україні. Global world: науковий альманах 2 (2016): 134-140. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/6263/1/1.pdf>
6. Лебедюк В. М. Регіональні особливості динаміки розвитку політичних партій у Рівненській області (Regional peculiarities of political parties development in the Rivne region).» Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року. No. Вип. 2. ЛНУ імені Івана Франка, 2018. URL: https://eprints.oa.edu.ua/8429/1/lebediuk_20210218.pdf
7. Манайло-Приходько Р.Ю., Остапець Ю.О. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. 2020. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35906/180.pdf>
8. Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 2. 300 с.
9. Політологія. Кн.перша: Політика і суспільство. Кн. друга: Держава і політика / А.Колодій, Л. Климаська, Я. Космина, В. Харченко. – 2-е вид., перероб. Та доп.– К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003.– 664 с.: іл.
10. Рибачок, Сергій. «Використання методів графічного моделювання дослідженнях міжпартійної конкуренції в Україні та Польщі: методологічні засади та практична апробація.» Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії 11 (2017): 137-145. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/11_2017/21.pdf
11. Центральна виборча комісія. // Офіційний сайт. URL: <https://www.cvk.gov.ua/>

12. Шелемба, М. М. «Партійна конкуренція на виборах до Закарпатської обласної ради: емпіричний аналіз.» Грани 21, № 2 (2018): 134-140. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268619561.pdf>

13. Ярош Я. Політична конкуренція партій в Україні (на прикладі Волинської області). KELM (Knowledge, Education, Law, and Management) 19.3 (2017): 297-304. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=618329>

ЯКІСНЕ ОНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ (НА ПРИКЛАДІ БОРАТИНСЬКОЇ ОТГ, ЛУЦЬКОГО РАЙОНУ, ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Лось Олександра Юріївна,
3 курс, спеціальність «Політологія»
Мацієвський Ю.В., д.пол.н., проф.

***Анотація.** Одним із завдань реформи децентралізації було здійснити якісне оновлення місцевих політичних еліт, з метою збільшення позитивних наслідків від реформи. Чи вдалося це здійснити? Чи є якісною місцева політична еліта, на прикладі Боратинської ОТГ? На основі теоретичних напрацювань Г. Моски, К. Вальцеля, М. Мінакова виокремлено критерії, за якими здійснюється аналіз. Результатами дослідження є низькі показники відкритості еліти, відсутність впливу негативної репутації депутатів на підтримку їх виборцями.*

***Ключові слова:** децентралізація, місцева еліта, якісне оновлення еліт, критерії якості.*

У 2020 році відбулися місцеві вибори, які закріпили представників у громадах, утворених згідно з новим адміністративно-територіальним устроєм. Ще на початку реформи децентралізації в Україні питання якісного оновлення еліт було одним із проблемних. Проведення ефективної реформи неможливе без заміни працівників чи їх перекваліфікування. На одній із пресконференцій, присвяченій місцевому самоврядуванню, Заступник Міністра розвитку громад та територій В'ячеслав Негода звертав свою увагу на це: «Наша мета – створити спроможні громади, котрі розвиватимуться, а не просто керуватимуть інфраструктурою, виплачуючи своїм керівникам високу зарплату¹».

Якісне оновлення залежить і від кількісних змін. Звернемо увагу на ситуацію із мерами міст обласних центрів. Більшість із посадовців були переобраними на другий, подекуди третій та четвертий терміни². Такі результати створюють передумови для думок, що схожа ситуація може відбуватись і в громадах. Малий відсоток оновлення еліт на місцях, своєю чергою, може створювати пряму загрозу ефективності реформи децентралізації, оскільки є досить висока ймовірність, що людина, яка працювала за минулим регламентом, буде продовжувати виконувати свою роботу так, як це було раніше. Багато досліджень українських науковців спрямовуються на розгляд зміни еліт на загальнодержавному рівні, проте дослідження на нижчих рівнях зустрічаються значно рідше. Відповідь на питання: «На скільки якісною є місцева політична

¹ Синяк Д. 8 гарячих точок реформи. Що розповіли на пресконференції В'ячеслав Негода та Віталій Безгін // Прес-центр ініціативи «Децентралізація». 2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12472?page=16> (дата звернення: 25.01.2022).

² Місцеві вибори: кого обирали мерами облцентрів у 2006-2020 роках // Слово і діло. 2020. URL: <https://cutt.ly/POjynBV> (дата звернення: 30.01.2022).

еліта Боратинської ОТГ?» допоможуть глибше усвідомити реалії реформи децентралізації та знайти проблеми, які можуть існувати у громадах.

Метою статті є дослідження якості політичної еліти Боратинської ОТГ через способи та інтенсивність комунікації з громадянами, прийняті рішення на користь розвитку інфраструктури громади та «чистоту» репутації місцевої еліти.

Завданнями дослідження є:

- розглянути наявні визначення «еліти» та її підвиди;
- визначити, кого відносимо до еліти в ОТГ;
- сформулювати критерії «якісності»;
- за критеріями порівняти представників місцевої політичної еліти;
- розглянути рівень інфраструктурного забезпечення громади та кількість коштів із бюджету, що виділявся на розвиток цієї сфери.

При написанні роботи особлива увага зверталась на роботи фундаторів та класиків елітології: В. Парето, Г. Моски, Р. Міхельса. Так, Г. Моска у своїй праці «Правлячий клас» до правлячої меншості, тобто еліти, відносить осіб, які мають матеріальну, інтелектуальну чи моральну переваги над керованою більшістю, або були спадкоємцями осіб, які мали такі ознаки. Іншими словами представники еліти зазвичай наділені тими характеристиками, які є важливими та показними у тому суспільстві, де вони живуть³. В. Парето до власників «ярлика еліт (label of the elite)» відносить не тільки осіб, які мають найвищі показники успіху у своїй сфері, але й осіб, які отримали цей ярлик не власною працею. Наприклад, однією із характеристик приналежності до еліти є матеріальний статус. Зазвичай статки передаються спадково, та навіть коли вони вичерпуються – ярлик може залишатись⁴. Р. Міхельс наділяє лідерів (представників еліти) наступними характеристиками: сила волі, інтелектуальний розвиток, самодостатність, вміння переконувати, безкорисливість, доброта. Проте Міхельс переконаний, що більшість лідерів зловживає своїми повноваженнями для задоволення власних потреб⁵.

Що стосується українських науковців, то Ю. Мацієвський, описуючи українську еліту до та після Помаранчевої революції, робив акцент на політично-культурній складовій елітних груп. «Політична культура елітних груп є відбитком регіональних, демографічних, генераційних та інших чинників, що вплинули на формування зовнішньополітичних орієнтацій, цінностей, стилю поведінки тощо». Також автор виділяє спільні риси для усіх елітних груп України того часу: «персоніфікація влади, збереження і відтворення неопатримоніальних зв'язків, непрозорість прийняття рішень, брак політичної відповідальності та спільних цінностей (національної ідеї), домінування конфліктної риторики й поведінки, негативне ставлення до критики з боку політичних опонентів та ЗМІ⁶». М. Бадер робить наголос на тому, що в ОТГ

³ Moska G. The Ruling Class. New York 1939, p. 556

⁴ Pareto V. The mind and society. New York 1935, p. 530

⁵ Michels R. Political Parties. New York 1962, p. 380

⁶ Мацієвський Ю. В. Еліти в Україні до і після „помаранчевої революції” // Політичний менеджмент. 2010. №2. С. 38–55. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/matsiievskiy_elity.pdf (дата звернення: 27.05.2022).

зберігся клієнтелізм у виборах, оскільки у місцевих громадах людей частіше пов'язують родинні стосунки, або ж вони працюють в одній сфері чи на одному підприємстві. Також автор зазначає, що звичною рисою місцевої політики в Україні є «кишенькові» депутати місцевих рад, якими керують сторонні особи⁷. Зрозуміло, що ці риси не можна вважати якісними, але ці описи науковців допомагають зрозуміти, на які аспекти діяльності еліт потрібно звертати більшу увагу. Зокрема, репутаційний аспект.

Щодо того, кого будемо розглядати, як «місцеву політичну еліту», то доречним вважаємо використовувати диференціацію, яку виділяє І. Ворчакова. Регіональною політичною елітою називає «провідну соціальну групу, що може розв'язувати регіональні питання у межах певної адміністративно-територіальної одиниці, а також лобіювати інтереси регіону на загальнонаціональному рівні⁸». До неї вона відносить посадових осіб виконавчої влади (голови облдержадміністрацій, їхні заступники, керівники управлінь та відділів адміністрації), депутатів і т. п. Оскільки, ми досліджуємо територіальну громаду, то доречним вважаємо використання наступного списку представників політичної еліти громади: Голова ОТГ, депутати ОТГ.

Для того, щоб дати відповідь на наше дослідницьке питання, необхідно виділити ті фактори чи елементи, які впливають на якість політичної еліти⁹. Про це писав німецький політолог К. Вальцель. Він робив акцент на економічному рівні життя громадян. Також цей критерій застосовується у індексі Elite quality report. Проте оцінка за цим критерієм створюється на основі думки експертів. Для того, щоб відійти від цього, пропонуємо розглядати цей критерій через оновлення інфраструктури громади, оскільки цей показник можна виміряти. Порівняємо наявну інфраструктуру в громаді за часів минулого скликання та теперішнього. Дослідимо, чи відбулись якісні зміни у цій сфері.

Український дослідник М. Мінаков висуває критерії підзвітності та відкритості політичних еліт. Цей критерій є важливим для виміру якості еліт у територіальних громадах. Адже однією із цілей децентралізації було посилити участь громадян у прийнятті рішень. Досліджувати цей критерій будемо через наявність бюджету участі і його використання, кількість петицій та їх розгляд представниками влади, запити, публікування звітів, наявність біографічної інформації про голову громади та депутатів.

Якість місцевої політичної еліти: вимір за критеріями

Боратинська ОТГ – це сільська об'єднана територіальна громада, що розташована у Луцькому районі Волинської області. У 2020 році, згідно з перспективним планом території Волинської області, який Уряд затвердив 13

⁷ Бадер М. Ризик захоплення влади місцевими елітами в реформі децентралізації в Україні // Voxukraine. 2021. URL: <https://voxukraine.org/rizik-zahoplennya-vladi-mistsevimi-ELITAMI-v-reformi-detsentralizatsiyi-v-ukrayini/> (дата звернення: 07.05.2022).

⁸ Ворчакова І. Є. Регіональна політична еліта: принципи структуризації та можливості лобіювання інтересів // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології». Том 27. № 1132. 2014. С. 82–87. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/1359/1116> (дата звернення: 27.05.2022).

⁹ Мацієвський Ю. В., Лебедюк В. М. Як писати наукові роботи з політології?. Острог : вид-во Нац. університету "Острозька акад.", 2015. 148 с.

травня 2020 року¹⁰, до Боратинської ОТГ мали увійти Гіркополонківська, Баківцівська, Радомишльська та Коршівська громади. На місцевих виборах, 25 жовтня 2020 року, громадяни обирали голову та депутатів до нової громади, а вже з 4 грудня новообраний голова та депутати затвердили рішення про початок дії їх повноважень¹¹.

Головою новоствореної ОТГ став Яручик Сергій Олександрович. Він був єдиним кандидатом на цю посаду й отримав 6 тисяч 115 голосів, що становить 96,6% від кількості населення, що проголосувало¹². У 2002 році Яручик вперше став головою тодішньої Боратинської сільської ради. Після цього, ніхто інший цю посаду не займав¹³. Навіть після утворення громади, громадяни віддавали перевагу Сергію Яручику. Тобто Сергій Олександрович при владі є вже незмінно 20 років. Враховуючи той факт, що голова громади очолював минулу еліту громади, тобто представників сьомого скликання, проведемо аналіз зміни депутатів. Усього в Боратинській ОТГ 26 депутатів. 16 депутатів, що становить 61,5% від загальної кількості депутатів, були представниками попередньої еліти, 38,5% - відсоток оновлення еліти. У **Таблиці 1** подано поіменний список депутатів із вказанням їх попередньої зайнятості.

Таблиця 1. Кількісне оновлення депутатів XIII скликання Боратинської ОТГ

Прізвище, ім'я, по батькові депутата/депутатки	Чи був/була у попередній еліті?	Минула зайнятість
Ільюк Сергій Володимирович	Так	Боратинська ОТГ
Васильчук Олександр Сергійович	Ні	Бізнес
Веремчук Вадим Богданович	Ні	Луцька районна рада
Скиданюк Лариса Іванівна	Так	Гіркополонківська ОТГ
Герасимчук Світлана Володимирівна	Так	Гіркополонківська ОТГ
Пастерук Руслана Миколаївна	Так	Баківцівська ОТГ
Янюк Петро Дмитрович	Так	Боратинська ОТГ
Шумський Юрій Вікторович	Так	Гіркополонківська ОТГ
Павлович Ігор Іванович	Так	Боратинська ОТГ
Черняк Ярослав Ярославович	Ні	Бізнес
Мороз Андрій Леонідович	Так	Гіркополонківська ОТГ
Цейко Юрій Феодосійович	Ні	Волинська обласна рада

¹⁰ Уряд затвердив перспективні плани п'яти областей // Урядовий портал. 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-perspektivni-plani-pyati-oblastej> (дата звернення: 27.05.2022).

¹¹ Рішення 1 сесії 8 скликання від 04 грудня 2020 року // Сайт Боратинської ОТГ. 2020. URL: <https://boratyn.ukraina.org.ua/documents/rishennya-1-sesii-8-sklikannya-vid-04-grudnya-2020-roku>. (дата звернення: 27.05.2022).

¹² Вибори у Боратинській громаді: хто став головою і депутатами // Сайт Боратинської ОТГ. 2019. URL: <https://boratyn.silrada.org/vybory-u-boratynskij-gromadi-hto-stav-golovoyu-i-deputatamy/> (дата звернення: 27.05.2022).

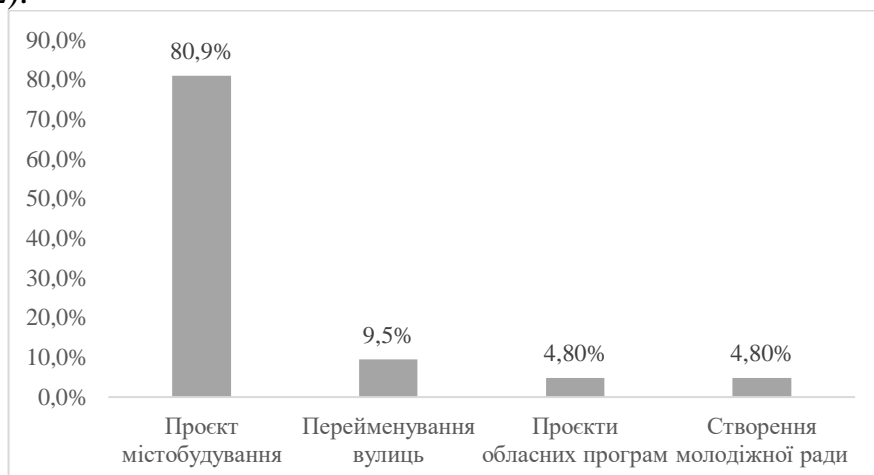
¹³ Перший рік сільський голова повинен йти позаду громади, – Сергій Яручик // Перший. 2017. URL: <https://pershyj.com/p-pershii-rik-silskii-golova-povinen-iti-pozadu-gromadi-sergii-yaruchik-8670> (дата звернення: 27.05.2022).

Коваль Людмила Вікторівна	Так	Гіркополонківська ОТГ
Косарук Вікторія Ярославівна	Так	Боратинська ОТГ
Собуцький Микола Тихонович	Ні	Луцька районна рада
Стецькович Роман Іванович	Ні	ЖКП № 2. Луцьк
Мацієвський Дмитро Володимирович	Так	Гіркополонківська ОТГ
Садчиков Вадим Русланович	Ні	Студент
Ільюк Роман Ігорович	Так	Боратинська ОТГ
Сахан Людмила Андріївна	Так	Боратинська ОТГ
Олейник Ігор Юрійович	Ні	Бізнес
Пігула Алла Борисівна	Так	Боратинська ОТГ
Левчук Анатолій Олександрович	Так	Боратинська ОТГ
Москвич Віталій Степанович	Так	Боратинська ОТГ
Бас Інна Леонідівна	Ні	Луцька районна рада
Собуцький Микола Миколайович	Ні	Луцька міська рада

Джерела: Постанова №72 Боратинської ОТГ. URL: <https://cutt.ly/pXzHoLM> (дата звернення: 12.02.2022); офіційна сторінка Facebook Гіркополонківської ОТГ. URL: <https://cutt.ly/jXzHeRC>

Перейдемо до аналізу еліти за критеріями. Розпочнемо з критерію відкритості. Проаналізувавши офіційний сайт Боратинської ОТГ стикнулися із проблемою висвітлення інформації. Зокрема відсутня будь-яка інформація, пов'язана з біографією депутатів та голови громади. Комунікація політичної еліти Боратинської ОТГ із жителями громади зосереджується лише на громадських обговореннях. Основна маса тем для громадського обговорення припадає на обговорення плану містобудування. Що стосується інших тем, то їх є значно менше. Двічі виставлялось на обговорення, питання про перейменування однієї й тієї ж вулиці. Особливістю громадських обговорень є те, що відсутня інформація, щодо рішень прийнятих на них. Наприклад, громадське обговорення щодо створення молодіжної ради відбулось, але рішення по обговоренню відсутнє та й результатів щодо створення молодіжної ради немає. Детальну статистику, можна побачити на **Рисунку 1**.

Рис. 1. Розподіл тем, які виставлялись на публічне обговорення за весь період діяльності політичної еліти Боратинської ОТГ (грудень 2020 – лютий 2022).

Джерело: дані зібрані на основі публічної інформації, розміщеної на офіційній сторінці Боратинської ОТГ.

Інших видів комунікації не було помічено. На сайті громади відсутня інформація щодо запитів, які були подані, щодо відповідей на них. Також відсутній громадський бюджет, що дещо обмежує можливості громадян безпосередньо впливати на розвиток громади. На сайті не зустрічається інформації про можливості подання петицій, відповідно і самих петицій немає. Звітність, щодо діяльності голови громади чи депутатського корпусу та виконання бюджетів, подається регулярно.

У паспорті Боратинської ОТГ¹⁴ є детальний опис природно-географічного розташування та ресурсної бази громади. Це свідчить про те, що місцева еліта є обізнаною у переваг своєї громади та в плануванні розвитку ОТГ буде звертати на це увагу. Громада розташована неподалік обласного центру, що сприяє розвитку транспортних шляхів та є зручним для жителів громади. Велика кількість придатних для земельного господарства земель, сприяють розвитку сільського господарства. Деякі представники еліти займалися бізнесом пов'язаним саме з аграрною промисловістю.

На території громади розміщена велика кількість підприємств, що сплачують податки до бюджету ОТГ. Це 2 сільськогосподарські підприємства — «Волинь-Зерно-Продукт», чий комбикормовий завод та елеватор розташовані в селі, та «Агротехсервіс», який орендує в Боратині землю, а також «Ласка», котра займається випічкою, «Волинь Фарм» — склади фармацевтичної компанії, Гнідавський цукровий завод, асфальтні заводи та завод Krombegr&Shubert Україна, який займається виготовленням електронних деталей¹⁵.

Розвиток інфраструктури – це важлива складова обов'язків політичної еліти громади. Створення зручних умов для проживання громадян є завданням, яке потрібно постійно контролювати та вдосконалювати. Проведемо аналіз ситуації з інфраструктурою до каденції теперішньої еліти та під час дії їх повноважень.

Для початку варто визначити на які показники будемо в інфраструктурі будемо звертати увагу. Асоціація міст України у практичному посібнику «Формування спроможної територіальної громади¹⁶» пропонує наступний перелік інфраструктурного забезпечення спроможної громади:

– Приміщення для органу місцевого самоврядування об'єднаної громади з урахуванням додаткових функцій управління фінансами та комунальною власністю, містобудівною діяльністю, освітою, охороною здоров'я, культурою, соціальним захистом тощо.

– Приміщення для поліклініки (амбулаторії), лікарні широкого профілю.

¹⁴ Паспорт Боратинської ОТГ // Сайт Боратинської ОТГ. 2021. URL: https://boratyn.ukrainia.org.ua/sites/boratyn.ukrainia.org.ua/files/inline-files/pasport-gromadi_1.pdf (дата звернення: 27.05.22).

¹⁵ Сільський ревізор. Боратин // Сільський ревізор. URL: <https://agropolit.com/selskij-revizor/335-silskiy-revizor-boratin> (дата звернення: 30.05.22).

¹⁶ Формування спроможної територіальної громади // Асоціація міст України. 2-ге вид. 2015. URL: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/posibnyk.tergrweb.pdf> (дата звернення: 15.05.2022).

- Приміщення для територіального центру надання соціальних послуг.
- Приміщення для Центру надання адміністративних послуг.
- Окрема будівля для органів правопорядку та муніципальної варти.
- Приміщення для органів державної влади (пенсійного фонду, центру зайнятості, скарбниці, реєстрації актів цивільного стану та майнових прав).
- Приміщення для пожежної частини.

Загалом, уся інфраструктура, яка є зараз у користуванні Боратинської ОТГ, є отримана шляхом об'єднання громад. Нових елементів інфраструктури не додавалось. У **Таблиці 2** подано список інфраструктурних одиниць, які є у користуванні Боратинської ОТГ.

Таблиця 2. Інфраструктурне забезпечення Боратинської ОТГ

Тип інфраструктурної одиниці	Кількість	Назва
Заклади загальної середньої освіти	10	ЗОШ I-III ст. с. Промінь, ЗОШ I-III ст. с. Мстишин, Баївська ЗОШ I-III ст., ЗОШ I-III ст. с. Рованці, ЗОШ I-III ст. с. Боратин, КЗ «Коршівська гімназія», КЗ «Гіркополонківський ліцей», КЗ «Ратнівський ліцей», КЗ «Радомишльський ліцей», КЗ «Лаврівський ліцей».
Заклади дошкільної освіти	8	Гіркополонківський ЗДО № 1 «Ромашка», Коршовецький ДНЗ «Сонечко» Баївський ДНЗ «Золота рибка», Боратинський ДНЗ «Сонечко», Гіркополонківський ЗДО № 2 «Калинка», ЗДО «Казка» с. Лаврів, Ратнівський ЗДО «Барвінок», Коршівський ЗДО «Ромашка».
Заклади медичної сфери	11	Амбулаторії: Боратин, Баїв, Гірка Полонка, Лаврів. ФАПи: Ратнів, Полонка, Оздів, Рованці, Промінь, Мстишин, Радомишль.
Заклади культури	11	БК/Клуби: Баківці, Гірка Полонка, Городище, Коршів, Лаврів, Новостав, Озеряни, Радомишль, Ратнів. Музеї: Гірка Полонка, Баїв
Спортивна інфраструктура	12	Спортивний комплекс: Боратин. Стадіони: Боратин, Ратнів, Лаврів, Рованці, Гірка Полонка, Баїв, Городище, Промінь, Радомишль, Мстишин, Оздів.
Центри надання адміністративних послуг	9	Центральний офіс: с. Боратин. Територіальний підрозділ: с. Гірка Полонка. 7 віддалених робочих місць: с. Баїв, с. Промінь, с. Лаврів, с. Коршів, с. Ратнів, с. Радомишль, с. Баківці.

Джерело: дані з офіційної сторінки Боратинської ОТГ. URL: <https://cutt.ly/iXzH5mZ>

Інформації, щодо наявності будівлі органу правопорядку немає. Проте на території громади працюють четверо офіцерів поліції, які здійснюють контроль за дотриманням правопорядку в громаді¹⁷. Через відсутність приміщення, громадяни повинні контактувати з поліцейськими індивідуально, через номери телефонів, що є не дуже зручно. Проте керівництво громади не виділяло з бюджету коштів на побудову нової будівлі чи виділення приміщення. Пожежна частина на території громади відсутня. Контроль за цими територіями здійснює ДСНС у Волинській області. Приміщення для надання соціальних послуг знаходяться у будівлі ЦНАПу. Показовим є ситуація зі світлофорами. В одному з інтерв'ю, колишня голова Гіркополонківської громади акцентувала на необхідності розміщення на території громади світлофора. Оскільки через територію громади проходить траса сполученням Луцьк-Львів і через великий потік автомобілів трапляються ДТП¹⁸. Проте, за її каденції світлофор так і не з'явився. Але і при новій еліті змін не відбулось. Логічно, що депутати, які раніше були у Гіркополонківській громаді, знали про цю проблему, оскільки готувались проєктні документи. Проте після об'єднання питання про розміщення світлофора ними не підіймалось.

З нових об'єктів інфраструктури за каденції нової еліти з'явився тільки міст між населеними пунктами. Також відбувався ремонт дорожнього сполучення та ремонт шкільних приміщень. У Додатку № 6 «Розподіл коштів бюджету розвитку на здійснення заходів на будівництво, реконструкцію і реставрацію, капітальний ремонт об'єктів виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури за об'єктами у 2021 році¹⁹» вказано про фінансування реконструкції дитячого садка, фінансування бібліотек, утримання сільської ради та виділення коштів для благоустрою населених пунктів. Детальна інформація подана у **Таблиці 3**.

У 2022 році видатки з бюджету на будівництво, реконструкцію інфраструктури були більшими. Знову основний акцент був на капітальному ремонті закладів дошкільної та середньої освіти, ремонт будинків культури, утримання бібліотек.

¹⁷ У Боратинській громаді розпочали роботу поліцейські офіцери // Сайт Боратинської ОТГ. 2020. URL: <https://boratyn.silrada.org/u-boratynskij-gromadi-rozpochaly-robotu-policzejski-oficzery/> (дата звернення: 28.05.22).

¹⁸ Очільниця ОТГ на Волині про власні пріоритети, відносини з Вячеславом Рубльовим і не тільки [Електронний ресурс] // ВолиньІнфа. 2020. URL: <https://volyninfa.com.ua/news/volyn/2020/02/18/23624/> (дата звернення: 30.05.22).

¹⁹ Рішення 2 сесії 8 скликання від 24 грудня 2020 року [Електронний ресурс] // Сайт Боратинської ОТГ. 2020. URL: <https://boratyn.ukraina.org.ua/documents/rishennya-2-sesii-8-sklikannya-vid-24-grudnya-2020-roku> (дата звернення: 30.05.22).

Таблиця 3. Розподіл коштів бюджету розвитку на здійснення заходів на будівництво, реконструкцію і реставрацію об'єктів інфраструктури у 2021 році

Найменування об'єкта будівництва/ вид будівельних робіт	Обсяг видатків бюджету розвитку, які спрямовуються на будівництво об'єкта у бюджетному періоді, гривень
Організація благоустрою населених пунктів	200 000
Реконструкція дитячого садка (добудова двох груп) на вул. Центральній, 20 в с.Боратин Луцького району Волинської області	1 396 986
Комунальне підприємство «Боратин» - внески до статутного капіталу суб'єкту господарювання	1 500 000
Відділ культури та молодіжної політики Боратинської сільської ради	50 000
Відділ культури та молодіжної політики Боратинської сільської ради	50 000
Забезпечення діяльності бібліотек	50 000
Усього:	3 146 986

Джерело: дані з офіційної сторінки Боратинської ОТГ. URL: <https://boratyn.ukraina.org.ua/vykonannya-byudzhetu>

Керівництво громади, через значну кількість ламань водогону у 2021 році, вирішило здійснити реконструкцію водопроводу у двох селах, де ці ламання раніше зустрічались. Це позитивно характеризує політичну еліту громади.

Репутаційні особливості представників еліти Боратинської ОТГ

Репутація – це важливий елемент іміджу будь-якої публічної особи. Позитивна репутація може збільшувати рівень підтримки до представника влади, а негативна – навпаки. Розглянемо, чи потрапляли представники політичної еліти Боратинської ОТГ у «скандали», що могло вплинути на їхню репутацію. Голова громади Сергій Яручик не фігурував у великій кількості скандалів. Вдалось знайти лише одну історію, яка сталась у 2021 році, де голова громади фігурував. Це ситуація із земельною ділянкою, яку протягом 20 років обробляли місцеві жителі. Ця ділянка не була приватизована, але жителі, які користувались ділянкою, наголошували на тому, що звертались неодноразово до сільської ради із проханням на приватизацію. На що отримували відмови, але надали цю ж ділянку у користування іншій особі, яка мала на меті використати цю ділянку під забудову. Голова громади журналістам, які готували репортаж про це, повідомив, що нічого про цю ситуацію раніше не знав²⁰.

Вадим Веремчук – потрапив у скандал, у 2016 році, навколо корупційних схем із розкрадання бюджету районної ради. У Веремчука були обшуки в рамках

²⁰ У Боратині бульдозер зніс засіяні городи [Електронний ресурс] // Перший. 2021. URL: <https://pershyj.com/p-u-boratini-buldozer-znis-zasiyani-gorodi-49965> (дата звернення: 30.05.22).

можливих порушень на КП «Луцьке» – комунального підприємства районної ради, адже він як колишній заступник голови райради міг бути причетний до ухвалення рішень щодо спорудження скандальних котелень. Сам же депутат стверджував, що це переслідування його, як представника опозиції до тодішньої владної партії²¹.

Руслана Пастерук – колишня голова Баківцівської ОТГ, потрапила у скандал, у 2020 році, навколо незаконного проінвентаризування та реєстрування права комунальної власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, що перебували у користуванні ДП «Дослідне господарство «Перемога». Зазначимо, що на цьому підприємстві працює її чоловік. Лише у липні 2020 року, Баківцівська ОТГ прийняла понад 200 рішень про надання громадянам дозволів на виготовлення проєктної документації із землеустрою, щодо відведення у власність земельних ділянок в межах двох гектарів із масиву земель державної власності²². По цій справі відбувся суд, який арештував усі незаконно приватизовані ділянки та наклав штраф на Баківцівську ОТГ.

У 2019 році у скандал потрапила ціла група депутатів Гіркополонківської ОТГ, у яких відбувся конфлікт із головою громади. Ніна Симонович (голова ОТГ) покинула засідання, оголосивши його перерву до наступного дня, проте депутати продовжували приймати рішення без її участі. Пізніше, вони все ж скасували прийняті рішення²³.

Юрій Цейко, у 2021 році, потрапив у скандал навколо звіряння майна КП «Луцький районний центр первинної медико-санітарної допомоги». Цей центр перейшов у розпорядження Ківерцівської ОТГ. Заступник Ківерцівського міського голови Віктор Лисюк у складі комісії з прийняття-передання нерухомого та іншого майна прибув в Боратинську амбулаторію загальної практики сімейної медицини, що входить до складу ЦМСД, аби звірити майно. Але Юрій Цейко разом із ще одним чоловіком, який теж представився депутатом Боратинської ОТГ (встановити особу не вдалось) перешкоджав цьому. Представниками Ківерцівської ОТГ була подана заява до поліції. Пізніше Сергій Яручик повідомив, що більше схожих інцидентів не буде²⁴.

Інші депутати не були помічені у скандалах чи конфліктах, тому можна говорити про «чисту» репутацію цих представників. Особливістю Боратинської ОТГ є те, що навіть фігурування у скандалах, корупційних схемах чи конфліктах, не впливає на виборців. Вони продовжують обирати цих представників.

²¹ Скандальне комунальне підприємство фігурує в 10 кримінальних провадженнях [Електронний ресурс] // ВолиньPost. 2018. URL: <https://cutt.ly/xJgpxq> (дата звернення: 31.05.22).

²² На Волині група скандальних аграрників намагається роздерибанити землі громади [Електронний ресурс] // Під прицілом. 2020. URL: <https://p-p.com.ua/news/na-volyni-grupa-skandalnykh-agrarnykyv-namagaetsya-rozderybanyty-zemli-gromady/> (дата звернення: 31.05.22).

²³ Скандал під Луцьком, або Великий переполюх у маленькій Гіркій Полонці [Електронний ресурс] // Конкурент. 2019. URL: <https://konkurent.ua/publication/35207/skandal-pid-lutskom-abo-velikiy-perepoloh-u-malenyky-girkiy-polontsi/> (дата звернення: 31.05.22).

²⁴ Заступник мера Ківерців написав заяву в поліцію на депутата через перешкоджання [Електронний ресурс] // ВолиньPost. 2021. URL: <https://www.volynpost.com/news/182544-zastupnyk-mera-kiverciv-napysav-zaiavu-v-policiyu-na-deputata-cherez-pereshkodzhannia> (дата звернення: 31.05.22).

У цій роботі було здійснено вимір якості політичної еліти Боратинської ОТГ за критеріями: відповідність освіти до комісії, у яку входять депутати, взаємодія з жителями громади, прийняті рішення по розвитку інфраструктури в громаді, репутація (фігурування у скандалах).

Отримали наступні результати. Рівень освіти представників еліти є високим – лише 1 представник має не вищу, а середню освіту. Проте через недостатню кількість розміщеної інформації на сайті Боратинської ОТГ, не вдалось здійснити повний аналіз рівня освіти депутатів та провести зв'язок їхньої спеціалізації із комісією, у яку вони входять. Комунікація із громадянами є на низькому рівні. Присутня лише одна форма впливу громадян на прийняття рішень: громадські обговорення. Інфраструктурне забезпечення є на високому рівні, але отримане воно шляхом об'єднання громад та попередньої розбудови інфраструктури у них. Відсутнє приміщення для органу муніципальної варти та правопорядку й планів, щодо його створення немає. У 2021 та 2022 році основний акцент еліта робила на ремонті вже наявного забезпечення, а не на побудові нових об'єктів. Репутація деяких депутатів є негативною. Зустрічалися фігурування у корупційних схемах, конфліктах із представниками інших ОТГ. Варто зазначити, що така репутація не впливала на рівень підтримки депутатів.

Загалом, голові громади та депутатському корпусу потрібно звернути більшу увагу на власну репутацію та на засоби комунікації з громадянами. Також варто створити умови для забезпечення громадян доступом до інформації про осіб, яких громадяни обрали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бадер М. Ризик захоплення влади місцевими елітами в реформі децентралізації в Україні // Voxukraine. 2021. URL: <https://voxukraine.org/rizik-zahoplennya-vladi-mistsevimi-elitami-v-reformi-detsentralizatsiyi-v-ukrayini/> (дата звернення: 07.05.2022).
2. Вибори у Боратинській громаді: хто став головою і депутатами // Сайт Боратинської ОТГ. 2019. URL: <https://boratyn.silrada.org/vybory-u-boratynskij-gromadi-hto-stav-golovoyu-i-deputatamy/> (дата звернення: 27.05.2022).
3. Ворчакова І. Є. Регіональна політична еліта: принципи структуризації та можливості лобіювання інтересів // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології». Том 27. № 1132. 2014. С. 82–87. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/1359/1116> (дата звернення: 27.05.2022).
4. Заступник мера Ківерців написав заяву в поліцію на депутата через перешкоджання // ВолиньPost. 2021. URL: <https://www.volynpost.com/news/182544-zastupnyk-mera-kiverciv-napysav-zaiavu-v-policiyu-na-deputata-cherez-pereshkodzhannia> (дата звернення: 31.05.22).
5. Мацієвський Ю. В. Еліти в Україні до і після „помаранчевої революції” // Політичний менеджмент. 2010. №2. С. 38–55. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/matsiievskyi_elity.pdf (дата звернення: 27.05.2022).

6. Мацієвський Ю. В., Лебедюк В. М. Як писати наукові роботи з політології?. Острог : вид-во Нац. університету «Острозька акад., 2015. 148 с.
7. Місцеві вибори: кого обирали мерами облцентрів у 2006-2020 роках // Слово і діло. 2020. URL: <https://cutt.ly/POjvnBV> (дата звернення: 30.01.2022).
8. На Волині група скандальних аграрників намагається роздерибанити землі громади [Електронний ресурс] // Під прицілом. 2020. URL: <https://p-p.com.ua/news/na-volyni-grupa-skandalnykh-agrarnykyv-namagaetsya-rozderybanyty-zemli-gromady/> (дата звернення: 31.05.22).
9. Очільниця ОТГ на Волині про власні пріоритети, відносини з В'ячеславом Рубльовим і не тільки [Електронний ресурс] // ВолиньІнфа. 2020. URL: <https://volyninfa.com.ua/news/volyn/2020/02/18/23624/> (дата звернення: 30.05.22).
10. Паспорт Боратинської ОТГ // Сайт Боратинської ОТГ. 2021. URL: https://boratyn.ukraina.org.ua/sites/boratyn.ukraina.org.ua/files/inline-files/pasport-gromadi_1.pdf (дата звернення: 27.05.22).
11. Перший рік сільський голова повинен йти позаду громади, – Сергій Яручик // Перший. 2017. URL: <https://pershyj.com/p-pershii-rik-silskii-golova-rovinen-iti-rozadu-gromadi-sergii-yaruchik-8670> (дата звернення: 27.05.2022).
12. Рішення 1 сесії 8 скликання від 04 грудня 2020 року // Сайт Боратинської ОТГ. 2020. URL: <https://boratyn.ukraina.org.ua/documents/rishennya-1-sesii-8-sklikannya-vid-04-grudnya-2020-roku>. (дата звернення: 27.05.2022).
13. Рішення 2 сесії 8 скликання від 24 грудня 2020 року // Сайт Боратинської ОТГ. 2020. URL: <https://boratyn.ukraina.org.ua/documents/rishennya-2-sesii-8-sklikannya-vid-24-grudnya-2020-roku> (дата звернення: 30.05.22).
14. Синяк Д. 8 гарячих точок реформи. Що розповіли на пресконференції В'ячеслав Негода та Віталій Безгін // Прес-центр ініціативи «Децентралізація». 2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12472?page=16> (дата звернення: 25.01.2022).
15. Сільський ревізор. Боратин // Сільський ревізор. URL: <https://agropolit.com/selskij-revizor/335-silskiy-revizor-boratin> (дата звернення: 30.05.22).
16. Скандал під Луцьком, або Великий переполюх у маленькій Гіркій Полонці // Конкурент. 2019. URL: <https://konkurent.ua/publication/35207/skandal-pid-lutskom-abo-velikiy-perepoloh-u-malenkiy-girkiy-polontsi/> (дата звернення: 31.05.22).
17. Скандальне комунальне підприємство фігурує в 10 кримінальних провадженнях // ВолиньPost. 2018. URL: <https://cutt.ly/xJgpexq> (дата звернення: 31.05.22).
18. У Боратині бульдозер зніс засіяні городи // Перший. 2021. URL: <https://pershyj.com/p-u-boratini-buldozer-znis-zasiyani-gorodi-49965> (дата звернення: 30.05.22).
19. У Боратинській громаді розпочали роботу поліцейські офіцери // Сайт Боратинської ОТГ. 2020. URL: <https://boratyn.silrada.org/u-boratynskij-gromadi-rozpochaly-robotu-policzejski-oficzery/> (дата звернення: 28.05.22).

20. Уряд затвердив перспективні плани п'яти областей // Урядовий портал. 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-perspektivni-plani-pyati-oblastej> (дата звернення: 27.05.2022).
21. Формування спроможної територіальної громади // Асоціація міст України. 2-ге вид. 2015. URL: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/posibnyk.tergrweb.pdf> (дата звернення: 15.05.2022).
22. Michels R. Political Parties. New York 1962.
23. Moska G. The Ruling Class. New York 1939.
24. Pareto V. The mind and society. New York 1935.

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК ОРГАНУ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Федорчук Ніка Леонідівна,

5 курс, спеціальність «Національна безпека»

Романов М.С., д.юр.н., проф.

***Анотація.** У дослідженні було проаналізовано ефективність діяльності СБУ як органу спеціального призначення в Україні. Зокрема, було наведено основні цілі та задачі діяльності СБУ, історію виникнення та реформування даного органу, проаналізовано досягнення та прогалини діяльності, специфіку роботи в сучасних умовах. В статті було обґрунтовано високий ступінь результативності роботи СБУ в якості органу спеціального призначення в Україні. Методику дослідження складає сукупність філософських, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання об'єктивного світу. Їх застосування зумовлюється системним підходом до здійснення дослідження. Історичний метод використано при огляді розвитку СБУ як органу спеціального призначення в Україні. Загальнонаукові методи (аналізу, синтезу й узагальнення) використовували протягом всього дослідження.*

***Ключові слова:** ефективність, безпека, Служба безпеки України, результативність, орган спеціального призначення.*

Вступ. Служба безпеки є спеціальним правоохоронним органом держави. Ця установа є протектором правових інтересів країни і громадян, захистом від злочинних посягань на незалежність, конституційний лад, територіальну неподільність, державну, економічну, науково-технічну і оборонну здатність. СБУ є ефективною складовою інструментарію викриття та попереджування злочинів проти людського життя, честі та гідності, корупції та організованої злочинності. Тому аналіз ефективності СБУ як органу спеціального призначення є доволі актуальним питанням в такий напружений для нашої країни час, тож метою статті є дослідження ефективності Служби безпеки України як органу спеціального призначення. Завданнями даної статті є аналіз основних цілей та задач діяльності СБУ, історії виникнення та реформування даного органу, досягнень та прогалин діяльності, специфіки роботи в сучасних умовах. Структура статті, зумовлена метою і завданнями й включає 13 сторінок тексту, 10 джерел літератури та 2 таблиці.

Аналіз останніх досліджень. Тема ефективності СБУ в якості органу спеціального призначення неодноразово потрапляла під призму досліджень багатьох вчених, зокрема детально дослідили це питання у своїх працях О.М. Бандурко, О.В. Тюрін, В. Зозуля, О.Ф. Климюк, А.М. Куліш, О.М. Музичук, М.В. Вітрук, Л.Б. Невзлін, В.М. Манохін, В.В. Мальков, В.А. Моїсеєва, В.Г. Пилипчук та ін. Однак, невирішеними досі залишились деякі аспекти аналізу ефективності діяльності СБУ як органу спеціального призначення, адже попри численні досягнення та позитивні результати все частіше викривають і прогалини в

діяльності цього органу. Тому тема потребує подальшого дослідження задля вирішення її проблемних моментів.

Виклад основного матеріалу. Служба безпеки України має статус спеціального державного правоохоронного органу, яким забезпечується державна безпека України. До того ж, СБУ справедливо називати спеціально уповноваженим органом державної влади у галузі контррозвідувальної діяльності, протекції державної таємниці та головним органом у сфері протидії тероризму.

Діяльність підрозділів Служби безпеки України є видом державної служби. Працівники зазначених підрозділів виконують завдання країни і суспільства, спрямовані на протекцію особистої безпеки громадян, здійснюють профілактику та зупинення злочинних дій, надають допомогу фізичним і юридичним особам у реалізації їх законних прав та інтересів, тощо. Для успішного виконання цих завдань необхідне не лише принципове поліпшення видів та методики діяльності Служби безпеки України, але й якісний підхід до встановлення адміністративно-правового статусу її працівників.

Відповідно до чинного законодавства, органами з окремими правоохоронними функціями можна визначити, насамперед, Службу безпеки України, Управління державної охорони України та Військову службу правопорядку у Збройних Силах України. Відтак, їх формально-правовий статус як правоохоронних органів прямо підтверджується у ст. 1 Закону «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. [4], ст. 11 Закону «Про державну охорону органів державної влади України і посадових осіб» від 4 березня 1998 р. та ст. 1 Закону «Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 р. Цей статус підтверджено і в компетенції цих правоохоронних органів.

Таким чином, на Службу безпеки України покладено «протекцію державної незалежності, конституційного ладу, правових державних і громадських інтересів. А також попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру та безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності та інших протиправних дій» [4].

Завданнями СБУ як спеціально уповноваженого державного органу у сфері контррозвідувальної діяльності є:

1) отримання, аналітичне оброблення та застосування відомостей, що містять характеристики чи факти розвідувальних, терористичних чи інших правопорушень спецслужбами іноземних держав, а також організаціями, окремими групами та особами на шкоду державній безпеці України;

2) протидії розвідувальним, терористичним та іншим діям скоєним спеціальними службами іноземних держав, а також організаціями, окремими групами і особами на шкоду державній безпеці України;

3) розроблення та впровадження заходів відносно запобігання, усунення та нейтралізування загроз державним, суспільним та громадським інтересам.

Керівництво оперативно-службовою діяльністю Служби безпеки України та її Головного управління здійснюється Головою Служби безпеки України, який є персонально відповідальним за здійснення покладених на Службу безпеки

України задач. Голову Служби безпеки України призначає на посаду Верховна Рада України за поданням Президента України. У Голови Служби безпеки України є заступники, яких призначає на посаду Президент України за його поданням.

Головним напрямом діяльності СБУ України була і є контррозвідка. Українська спецслужба не використовує принцип «тотального» застосування контррозвідувального пошуку. Замість цього впроваджується диференційований підхід до організації протидії конкретним іноземним спецслужбам.

Інші напрями роботи: інформаційно-аналітичне забезпечення вищих і місцевих органів державної влади України; розробка стратегії і тактики протекції національних економічних інтересів, розкривання і припинення злочинних дій економічного характеру; протекція дипломатичних представництв України за кордоном; забезпечення безпеки осіб, якими береться участь у кримінальному судочинстві; протидія тероризму, корупції, наркоторгівлі.

Спектр завдань СБУ належать до найважливіших, найскладніших багатоаспектних та інтегральних явищ суспільного і політичного життя держав. Розв'язання даної проблематики безпосередньо впливає на становище національної безпеки країни. В сучасних умовах ймовірність виникнення не тільки міжнародних конфліктів, а й внутрішньодержавних та інших надзвичайних ситуацій різко зростає. Забезпечення спокою та стабільності в середині держави в сучасних умовах стають пріоритетом для більшості країн світу. У керівництва багатьох держав складається розуміння необхідності саме комплексної протидії небезпекам, ризикам та викликам [9, с.130].

В спектрі дослідження ефективності діяльності СБУ як органу спеціального призначення в Україні доцільно зробити коротенький екскурс в історію. Одразу із проголошенням незалежної Української держави в 1991 році назріла необхідність ліквідування радянської структури органів державної безпеки та формування нового державного механізму, покликаного охороняти її незалежність та втілювати інші задачі у галузі забезпечення державної безпеки. Першочерговим кроком на даному шляху було формування комісії з розроблення Концепції органів державної безпеки України.

З врахуванням її досягнень, а також діяльності Комісії Верховної Ради України з питань реорганізування органів державної безпеки 20 вересня 1991 року парламентом було прийнято постанову «Щодо створення Служби національної безпеки України» (РНБО України). Ця ж постанова і ліквідувала Комітет державної безпеки УРСР. На початковій стадії формування даного органу було виділено керівництво Служби та її головні структурні підрозділи. Далі стартувала комплектація їх персонального складу, який склав присягу на вірність українському народові.

Діяльність апарату РНБО України була спрямована на вирішення найважливіших питань забезпечення державної безпеки та інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності керівництва країни. При цьому швидкими темпами вирішувалися організаційно-штатні завдання, створювалася нормативно-правова база для розгортання повноцінних оперативно-службових дій. У період з листопада 1991 по лютий 1992 року було сформовано Головне

управління розвідки, Головне управління контррозвідки, управління «К» (боротьба з корупцією та організованою злочинною діяльністю), ряд інших основних і допоміжних підрозділів (інформаційно-аналітичний, слідчий, оперативно-технічний, урядового зв'язку, військово-медичний, мобілізаційний, оперативного документування, міжнародних зв'язків, роботою з особовим складом, зв'язків з громадськістю, інспектування та ін.), Інститут підготовки кадрів СБУ, а також Управління НС України в областях.

У грудні 1991 року у відповідності із Указом Президента України розпочали формування системи органів і підрозділів військової контррозвідки Служби національної безпеки України. Тоді було втілено задачу забезпечення державної безпеки у Збройних Силах, Національній гвардії, Прикордонних військах та інших військових формуваннях України. 25 березня 1992 року Верховною Радою було прийнято Закон «Щодо Служби безпеки України», і подальший розвиток Служби відбувався на достатньо чіткій правовій основі.

Справжні бойові випробування чекали на працівників СБУ у 2014 році, коли було зазнано збройного нападу з боку росії.

Ворожа російська агресія щодо захоплення Криму та частини Донбасу весною 2014 року була наперед спланованою та з низки факторів не одержала бажаного відпору зі сторони українських силових структур: російськими спецслужбами було організовано численні проросійські мітинги в містах Східної України, які часто ставали масовими заворушеннями з блокуванням і захоплення державних установ і військових об'єктів. Водночас місцевих керівників дезорієнтували події в Києві, також вони були під впливом московської антиукраїнської пропаганди, а подекуди були завербовані ворогом (особливо в Криму, звідки після захоплення півострова до неокупованої території України з 2300 виїхало лише 213 працівників) [10, с.29]. Під час даних подій очільником СБУ був ставленик тодішнього президента В. Януковича Олександр Якименко, громадянин росії із сумнівною біографією.

Станом на жовтень 2018 року через російську агресію проти нашої держави загинули 27 працівників СБУ, ще 128 одержали поранення. За мужність і героїзм, проявлені при проведенні антитерористичної операції та АТО, 227 військовослужбовців української спецслужби відзначені державними нагородами [10]. І саме боєць «Альфи», капітан СБУ Геннадій Біліченко був першою жертвою російської кулі на Донбасі, коли українські силовики потрапили у ворожу засідку під Слов'янськом 13 квітня 2014 року. Далі російською зброєю було забрано життя заступника командира підрозділу «Альфа» в Сумській області Олександра Аніщенка. Також загинув під містом Слов'янськ 05.05.2014 року від вибуху гранати, коли виносив своїх побратимів з поля бою. Резонансним стало вбивство 31 березня 2017 року в Маріуполі підривом автомобіля полковника СБУ Олександра Хараберюша.

За 5 років СБУ з 2014 року попередила 300 терактів івилучила 960 тисяч вибухових пристроїв. Крім того, лише за останній рік на рахунку СБУ виявлено понад 150 учасників терористичних організацій «ДНР/ЛНР», понад третину з них затримано – припинено діяльність ряду агентурних мереж, створених російською військовою розвідкою.

Наступним переломним моментом у діяльності СБУ стала реформа 2019 року щодо розробки нового законопроекту про Службу. Її головна ціль – встановити нові пріоритети роботи та зробити роботу СБУ максимально результативною. Реформа мала надати спецслужбі ефективні механізми для ефективнішого реагування на загрози, які виникають у сучасному світі. Зокрема, успішне протистояння гібридній війні зі сторони росії.

Законопроект №3196 про реформування СБУ було зареєстровано у парламенті 10 березня 2020 року. Його ініціював президент України Володимир Зеленський. Проект Закону розроблено фахівцями Служби, а остаточна редакція була підготовлена експертною групою Офісу президента. Він враховує основні пропозиції міжнародних партнерів. 19 травня 2020 року Верховна Рада розглянула законопроект 3196 і направила його до парламентського комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки на повторне перше читання та доопрацювання. У процесі доопрацювання розглядалися пропозиції народних депутатів, інших профільних парламентських комітетів, а також експертів Міжнародної дорадчої групи (Консультативної місії ЄС з питань реформування сектору цивільної безпеки України, Представництва ЄС і НАТО, Посольства США в м. Україна) [6].

26 жовтня 2020 року до Верховної Ради було внесено доопрацьований народними депутатами законопроект про реформування Служби безпеки України під реєстраційним номером 3196-Д.

У результаті реформування діяльність Служби буде зосереджено на таких ключових напрямках: контррозвідувальне реагування на загрози безпеці держави; протидія тероризму; кібербезпека; протекція державної незалежності та територіальної неподільності; протекція державної таємниці.

СБУ відмовилася від функцій, не властивих спецслужбі. Відбулося чітке розмежування повноважень з іншими органами безпеки. Служба не буде займатися боротьбою з економічною злочинністю, а зосередить увагу на контррозвідувальній протекції об'єктів критичної інфраструктури (Табл. 1).

Таблиця 1

Реформа СБУ: Законопроект №3196-Д [7]

Показник	Стара СБУ	Нова СБУ
Чисельність	У мирний час - 27000 У особливий період - 31000	У мирний час - 17000 На війни загальна чисельність СБУ визначається мобілізаційним планом України
Завдання	1. Захист законних інтересів держави та громадян 2. Захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України	1. Протидія розвідувально-підривної діяльності проти України 2. Боротьба з тероризмом 3. Контррозвідувальне забезпечення 4. Попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки

	3. Попередження, виявлення, припинення та розкриття тероризму 4. Попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства 5. Охорона державної таємниці	5. Охорона державної таємниці
Підхід	Реактивний	Проактивний та ризик-орієнтований
Функції	1. Контррозвідувальна-діяльність 2. Оперативно-розшукова діяльність 3. Діяльність, спрямована на боротьбу з корупцією 4. Діяльність, спрямована на боротьбу з економічними злочинами 5. Функції у сфері охорони державної таємниці 6. Досудове розслідування злочинів	1. Контррозвідувальна-діяльність 2. Оперативно-розшукова діяльність 3. Діяльність з забезпечення охорони державної таємниці 4. Досудове розслідування кримінальних правопорушень
Наявність спецпідрозділів «К» та підрозділів захисту економіки	наявні	відсутні
Заробітна плата	Найнижча серед військових формувань і правоохоронних органів	На рівні новостворених і реформованих правоохоронних органів
Демократичний цивільний контроль	1. Парламентський контроль в цілому; 2. Контроль з боку Президента; 3. Контроль за адміністративно-господарською і фінансовою діяльністю СБУ; 4. Прокурорський нагляд	1. Парламентський контроль в цілому 2. Контроль з боку спеціально створеного комітету ВР; 3. Контроль з боку Президента; 4. Зовнішній фінансовий контроль Рахункової палати; 5. Відомчий контроль; 6. Судовий контроль; 7. Контроль громадськості; 8. Прокурорський нагляд

Зараз досить поширеною практикою є залучення прокурорами та слідчими правоохоронних органів до здійснення обшуків, інших слідчих та розшукових дій працівників СБУ. Громадськість сформувала хибну думку, що справа розслідується СБУ. Для прикладу, лише у 2019 році до СБУ надійшло біля 7 тис. доручень слідчих (прокурорів) від інших правоохоронних органів. Більша частина із них не належить до компетенції Служби.

Після реформи прокурори та слідчі не зможуть залучати працівників СБУ до проведення відповідних процесуальних та оперативно-розшукових заходів в рамках кримінальних проваджень, які не підслідні спецслужбам. Це буде прямо заборонено новим законом і змінами до кримінально-процесуального закону

Наразі в Службі безпеки України злочинам, пов'язаним з економікою та корупцією, протидіють відділи «К» та КЗЕ. У новому механізмі Служби не буде підрозділів по боротьбі з корупцією та економічними злочинами. Якщо надалі під час здійснення задач СБУ виявляйте так правопорушення, кримінальні провадження будуть передані іншим органам – НАБУ, СБУ, Національній поліції відповідно до компетенції.

Звичайно, в справах щодо загрози державній безпеці можуть бути економічні чи корупційні злочини. Але направити їх до СБУ інші правоохоронні органи зможуть тільки у виняткових випадках. Лише Генеральний прокурор може дозволити такі винятки. Це обмежить нинішню практику безконтрольної передачі кримінальних проваджень з інших правоохоронних органів до СБУ.

Контррозвідувальна та антитерористична протекція об'єктів критичної інфраструктури є практикою ряду європейських спецслужб. Мова йдеться не лише про готовність таких об'єктів до кібератак, а й про локалізацію інших загроз – терористичних, економічних тощо. Особливу увагу буде зосереджено на мінімізуванні ризиків політичного втручання в діяльність СБУ. Для прикладу, строк повноважень Голови СБУ по роках не збігатиметься з терміном повноважень Президента України. Законопроект чітко прописує кваліфікаційні вимоги до Голови СБУ, його повноваження та підстави для звільнення [8].

Конституцією України визначається статус Служби безпеки як військового формування. Спочатку чисельність Служби сягала близько 27 тис. осіб. Багато військовослужбовців СБУ брали участь у стримуванні збройної агресії російської федерації на сході України. У ході реформи було заплановано поетапне зменшення штату до 17 тис. осіб у мирний час. До того ж це буде відбуватися таким чином, щоб не знизити обороноспроможність російській агресії. Зниження персоналу планується до 2023 року.

Вагомо, що часткове демілітаризування не значить повної відмови від військової складової Служби – вона і далі ефективно захищатиме країну, але зможе залучати до співпраці більше цивільного населення.

Оптимальна та ефективна гнучка структура дасть змогу утримати найкращий персонал, залучити нових та забезпечити їх кар'єрний ріст. А основне – гідні умови праці та заробітна плата на рівні новостворених правоохоронних органів.

Новий закон посилить демократичне цивільне контролювання роботи СБУ парламентом та суспільством. Це реалізується через створення комітету ВРУ з

питань контролю за спеціальними та розвідувальними органами, спеціальних слідчих комісій, Уповноваженого з прав людини чи Рахункової палати.

Декларування майнового стану та доходів працівників Служби буде організовано законом спільно з Національним агентством з питань запобігання корупції. Реформа повинна бути виваженою і відбуватися так, щоб не зашкодити обороноздатності держави. Щоб не було жодного моменту, коли національна безпека була під загрозою. Обов'язково повинно бути враховано те, що проти України ведеться гібридна війна, і у світі постійно виникають нові виклики [1].

СБУ вже динамічно адаптується до нової реальності. Зміцнюється кадровий склад, посилюються ключові напрямки, створюється гнучка структура. Реформою повинні завершитися ці процеси та організуватися діяльність оновленої Служби так, щоб вона максимально ефективно захищала безпеку громадян і держави.

Проаналізувавши ключові показники діяльності СБУ за 2019-2021 роки, наведені у звітах на офіційному сайті, бачимо, що ефективність роботи зростає по всіх показниках. Зокрема, кількість одержаних запитів підвищилася з 1314 у 2019 році до 1615 у 2022 році, що засвідчує підвищення довіри населення до даного органу спеціального призначення (Табл.2)

Таблиця 2

Аналіз діяльності СБУ за 2019-2021 роки [5]

Показник	2019	2020	2021	+/- (2021/2019)
Одержані запити на інформацію	1314	1385	1615	301
Протекція національної державності: вироки суду	108	192	363	255
Контррозвідка: кримінальні провадження	54	77	293	239
Вироки суду	22	33	109	87
Протекція критичної інфраструктури та економічного потенціалу держави: кримінальних проваджень	1990	2135	2363	373
Кібербезпека: кримінальних проваджень	210	496	606	396
Кримінальних проваджень загалом	2145	2614	2781	636

Контррозвідка, захист національної державності, боротьба з тероризмом, захист інформації та кіберпростору, захист державної таємниці, досудове розслідування, міжнародне партнерство – важливі напрямки роботи Служби безпеки України. Доречно розглянути ефективність реалізації деяких із перелічених.

Контррозвідка – основа будь-якої спецслужби. Завдання – викривати та блокувати незаконну діяльність іноземних спецслужб. Служба безпеки України

максимально орієнтована на це. Адже з 2014 року російські спецслужби перейшли до відкритої розвідувально-диверсійної діяльності проти України.

З того часу контррозвідка СБУ кардинально оновилася – підрозділ був мобілізований у дуже короткий термін. З початку 2021 року порушено 78 кримінальних справ за ознаками державної зради, шпигунства, створення терористичної організації або незаконного вивезення товарів подвійного призначення. Служба викриває та припиняє шпигунську діяльність іноземних спецслужб, протидіє їх спробам впровадитись до органів влади України та впровадити туди своїх «агентів впливу». Крім того, затримуються члени диверсійних груп, інформатори терористичних організацій, блокуються спроби проникнення іноземних агентів до лав ЗСУ, правоохоронних органів та інших воєнізованих формувань. Одним із найважливіших пріоритетів СБУ є захист державного суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу. Адже погрози виникають постійно, особливо з боку рф. З початком російської агресії СБУ локалізувала сепаратистський рух та зруйнувала плани ворога щодо «федералізації» України. Хоча такі спроби були не лише у Криму, Донецькій та Луганській областях [2, с.116].

У мирних регіонах Служба блокувала спроби російської агентури розпалювати міжнаціональну ворожнечу та штучні конфлікти на релігійному ґрунті.

Ситуація у країні стабілізувалася. Однак гібридна війна проти України продовжується. Лише за перший квартал 2021 року набули чинності 82 вироки у кримінальних справах, які стосуються:

- зазіхання на територіальну цілісність та недоторканність України;
- терористичної діяльності.

Разом із колегами з інших країн СБУ виявила десятки осіб, причетних до міжнародних терористичних та релігійно-екстремістських угруповань. 63 іноземцям зі списку міжнародних терористів заборонено в'їзд на територію України. Також було заблоковано пересування сотень російських пропагандистів, які ведуть інформаційну війну проти України.

Служба безпеки України є головним органом національної системи боротьби з тероризмом. Вона протистоїть проявам тероризму та координує роботу інших державних органів у цьому напрямі. Саме для такої координації і працює Антитерористичний центр при СБУ. Штаб Центру систематично відстежує рівень терористичної загрози, консолидує інформацію про партнерів, яка надходить у режимі онлайн, проводить тренування на об'єктах критичної інфраструктури. За останні роки СБУ накопичила великий досвід протидії розвідувально-диверсійної діяльності спецслужб рф, виявлення та знешкодження озброєних терористичних угруповань, що проникають із тимчасово окупованих територій у мирні райони країни.

Цим досвідом СБУ ділиться із закордонними партнерами, насамперед із спецслужбами країн НАТО та ЄС. З ними активно взаємодіє Служба безпеки, адже весь цивілізований світ поєднує зусилля у боротьбі з міжнародним тероризмом та його фінансуванням.

Захист державної таємниці є однією з основних функцій Служби безпеки України нарівні з контррозвідкою та боротьбою з тероризмом.

Служба дбає про захист секретної інформації, розголошення якої може зашкодити країні. Сюди належить, зокрема, інформація у сферах державної безпеки, оборони, економіки, науки та техніки, міжнародних відносин та ін.

Державна таємниця може належати органам влади, підприємствам та організаціям. І всі без винятку структури, які працюють із державною таємницею, постійно перевіряються Службою.

Сьогодні захист державної таємниці є надзвичайно актуальним як у зв'язку з безпрецедентною активністю російських спецслужб, так і через глобалізацію світового інформаційного простору.

Втрата або розголошення державної таємниці через службову недбалість або в інтересах іноземних спецслужб передбачає кримінальну відповідальність. Лише минулого року Служба виявила тисячі передумов для витоку секретної інформації.

В рамках міжнародного співробітництва Україна уклала майже п'ять десятків двосторонніх угод з державами-партнерами та міжнародними організаціями про взаємний захист секретної інформації.

Так, як законопроект №1396-Д так і не було підписано до цього часу, вже на початку військового вторгнення СБУ переживала нелегкі часи: президент позбавив генеральських звань колишнього начальника ГУ ДВС Андрія Наумова та колишнього голову СБУ в Херсонській області Сергія Криворучка. Водночас він назвав цих людей «антигероями». Важко сказати, скільки ще таких антигероїв у лавах СБУ, але очевидно, що проблемою залишається відсутність реформ. І якщо до російського вторгнення реформа в очах громадськості була необхідною для євроатлантичної інтеграції країни та зниження зловживань з боку Служби та тиску на бізнес, то зараз на порядку денному актуальність змін в СБУ стає першочерговою для нашої країни – це питання виживання та безпеки.

Однак парламентські ініціативи нині демонструють протилежну тенденцію реформування – війна застосовується як привід для банального наповнення СБУ додатковими, а часто навіть небезпечними повноваженнями.

Водночас Служба зостається гібридним правоохоронним органом. Прийняття таких ініціатив може відштовхнути країну на кілька кроків назад від можливості реформ [3, с.102]. Ще гірше, що такими кроками Україна власноруч додає аргументи тим, хто не хоче бачити її в ЄС і НАТО.

Особливістю діяльності СБУ є те, що вона не може бути такою ж прозорою, як діяльність інших органів державної влади. Більшість питань, як правило, не підлягають публічному обговоренню та критиці. Розголошення інформації про досягнення та можливості спецслужб може призвести до розкриття їх мети та методів роботи. Звичайно, це значно знизить ефективність їх діяльності. Для того, щоб на високому рівні виконувати поставлені завдання, певні сфери діяльності необхідно зберігати в таємниці [7].

Перш за все, це стосується інформації про джерела, операції, методи та засоби збору даних, а також анонімності співробітників і захисту інформації, накопиченої спецслужбами. Як відомо, переважну більшість інформації

працівники цієї установи отримують завдяки людям. Але якщо спецслужби не зможуть гарантувати захист і конфіденційність у роботі з «джерелами», то кількість бажаючих з ними співпрацювати вочевидь зменшиться. При цьому, вся інформація, що стосується спецслужб, має залишатися закритою. У демократичному суспільстві спецслужби «відкривають» населенню свої номери телефонів, факсів, електронні адреси та адреси приймачів, роблячи крок назустріч людям і таким чином підвищуючи рівень довіри. Лише інформація, поширення якої здатна нанести шкоду національним інтересам країни, повинна бути таємницею. Спецслужби не повинні вдаватися до засекречування інформації, щоб приховати власні помилки, недоліки та зловживання.

Позитивним є те, що за період воєнного стану СБУ посилилася в контексті розслідування: парламент уже розширив юрисдикцію Служби. До його компетенції потрапили нові злочини: колабораційна діяльність (ст. 111-1 ККУ), пособництво державі-агресору (ст. 111-2 ККУ) та несанкціоноване поширення інформації про пересилання, переміщення зброї, озброєння та військового постачання в Україну, переміщення, пересування чи розгортання Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану (ст. 114-2 Кримінального кодексу).

Комітет Верховної Ради з питань правоохоронної діяльності також уже погодив у першому читанні законопроект №7329, який фактично встановлює монополію СБУ на розслідування окремих злочинів, якщо вони скоєні високопосадовцями. Відповідно до чинної концепції кримінального процесу, якщо злочин державної зради чи колабораціонізму вчинений народним депутатом, він має розслідуватися Державним бюро розслідувань (як і будь-які інші злочини, вчинені високопосадовою особою, крім як за корупцією).

Натомість парламентарями пропонується віднести такі справи до виключної юрисдикції СБУ і навіть заборонити доручати розслідування в таких справах іншим органам. При таких умовах ще важче буде позбавити контррозвідальний орган СБУ немайнових слідчих функцій. А тому реформувати його в майбутньому буде складніше. У СБУ повідомляють, що постійно здійснюється аналіз різних сценаріїв розвитку подій і на кожен із них є відповідний план. Постійно фіксуються прояви гібридної війни в соціальних мережах та ЗМІ і ведеться активна протидія розповсюдженню фейкових відомостей. Чому це важливо? Тепер стабільність і мир у нашій державі залежний не тільки від влади, а й від виважених дій кожного українця. Усім нам потрібно зберігати спокій і холонокровність, не піддаватися на провокації», – наголошується СБУ. В СБУ кажуть, що мотив гібридної війни росії – тривога серед населення України, підірвана віра в державну спроможність захистити своїх громадян і порушення єдності. Тому Служба безпеки України закликає зберігати спокій та перевіряти будь-які відомості.

Ворогом не полишаються спроби підірвати підґрунтя української державності та розхитати ситуацію в державі. Однією з державних структур, яка твердо протистоїть цим загрозам, є Служба безпеки України.

Головне, чим займається наведена українська спецслужба – це контррозвідка. Слід підкреслити, що вже з часу заснування відомство було направлене на незалежну діяльність та взяло новий курс, не копіюючи спецслужби СРСР.

Світ вступив в епоху кібервійни, коли зловмисник з комп'ютером завдає не меншу шкоду, ніж пряма агресія. В даній ситуації на передовій протидії кіберагресії знову знаходиться Служба безпеки України.

За час діяльності спецслужба помітно еволюціонувала, а її внесок у протекцію інтересів нашої країни не можна переоцінити. Було докладено багато зусиль для якнайшвидшого трансформування СБУ на ефективну бойову структуру [10, с.29].

Співгромадян-патріотів надихають результати діяльності СБУ, досягнення викликають гнів ворогів, одержують достойну оцінку з боку надійних іноземних партнерів. СБУ навчилася і розуміти задуми ворога, і діяти асиметрично. В цілому, було здійснено перехід до системної роботи. Окрім цього, помітно підвищилася довіра до СБУ з боку європейських спецслужб, а партнерство розвинулося до проведення спільних операцій за межами України.

Відтак, не залишається сумніву, що СБУ функціонує виключно в державних і громадських інтересах. Попри всі проблеми та недоліки, в лавах СБУ працюють справжні патріоти, які добре розуміють свій обов'язок та задачі і в будь-який момент зможуть прийти на допомогу.

Висновки. Служба безпеки України є спеціальним державним органом з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку і є підпорядкованою Президентові й підконтрольною Верховній Раді України. Діяльність СБУ, її органів і працівників ґрунтована на принципах законності, поваги прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України. СБУ довелося пройти складний та тернистий шлях очищення від хабарників та зрадників, позбутися кар'єристів, яким були притаманні низькі професійні та морально-ділові якості. За роки діяльності СБУ змінилася: вона стала сильнішою, більш ефективною. Було створено дієву систему самоконтролю: з цієї установи звільнено понад 2 тисячі осіб. Натомість прийнято на службу молодих, патріотично налаштованих офіцерів, багато з яких вже пройшли випробування і загартувались у бойових діях.

Загрози для суспільства є завжди, а рівень захищеності від них ніколи не буває максимальним. Важливо протистояти не тільки зовнішнім загрозам, а й вирішувати внутрішні проблеми суспільства, не допустити розладу всередині держави та забезпечити дотримання основних людських прав і свобод, безпеку діяльності державних інституцій, органів влади і управління. Тому, ефективність діяльності СБУ як органу спеціального призначення попри низку прогалин є високою та демонструє позитивну динаміку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антиреформа СБУ: як парламент пропонує змінити контррозвідку та чим це небезпечно. URL:

<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/24/7139938/> (дата звернення: 28.09.2022).

2. Коваль Д. А. Адміністративне право: курс лекцій. Д. А. Коваль. К., 1998.

3. Куліш А. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України. Монографія у 2-х ч. Суми. 2007.

4. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992. ВВР. 1992. № 27. Ст. 382.

5. Служба безпеки України. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/sluzhba-bezpeky-ukrayiny/> (дата звернення: 28.09.2022).

6. Служба безпеки України: на варті нашої безпеки. URL: <https://vysh.gov.ua/sluzhba-bezpeky-ukrayiny-na-varti-nashoyi-bezpeky/> (дата звернення: 14.09.2022).

7. Служба безпеки України. Офіційний сайт. URL: <https://ssu.gov.ua/> (дата звернення: 14.09.2022).

8. [Служба безпеки України працює у посиленому режимі. Чому?](https://nzi.theukrainians.org/sluzhba-bezpeky-ukrayiny-praczuuye-u-posylenomu-rezhymi-chomu.html) URL: <https://nzi.theukrainians.org/sluzhba-bezpeky-ukrayiny-praczuuye-u-posylenomu-rezhymi-chomu.html> (дата звернення: 28.09.2022).

9. Фурман І. Г. Завдання служби безпеки України у сфері запобігання тероризму. Право і суспільство. 2012. № 6. С. 127-133.

10. Чердніченко О. Активізація діяльності правоохоронних органів як можливість посилення сектору безпеки і оборони держави в сучасних умовах. Юридичний вісник. 2022. №1. С. 27-33.

РОЛЬ ЖІНКИ У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ 2014 – 2022 РР.

Москалюк Ольга Олегівна,

1 курс, спеціальність «Національна безпека»

Шостак І.В., к.і.н., доц., доцент кафедри національної безпеки та політології

***Анотація:** У статті висвітлена невід’ємна роль жінки, в ході збройного конфлікту, який триває вже 8 років. Доведено, що жінки можуть не тільки народжувати та виховувати дітей, а і сміливо піти на захист нашої країни. З кожним днем вони проявляють себе у волонтерстві, підприємництві та навіть – напряму воюють з ворогом. Звичайно, що їм фізично важче, ніж чоловікам, але вони відчують, що потрібні на війні. Також, більша частина жінок роблять великий внесок до наближення перемоги, підвищуючи економіку нашої країни, опановуючи нові вміння та відкриваючи власні справи.*

***Ключові слова:** Жінка, війна, стереотипи, гендерна рівність, психологиня, волонтерство, медицина*

Постановка проблеми. Українська нація - це нація незламних патріотів своєї держави. І, коли почалась війна на сході України у 2014 році, багато наших громадян вирушили на захист держави та її кордонів. Жінки залишились у тилу, щоб від них була якась користь і у них не залишалось вибору, як волонтерити. У військо брали, переважно, чоловіків, а от жінок там і близько ніхто не уявляв. Багато хто казав, що ця справа не для жінок і зі зброєю в руках повинен бути тільки чоловік. Хоча, насправді, вони дуже помилилися. Також, у цій статті доведу на прикладі Катерини Луцик, Анастасії Цебринської, Ірини Цвілої, Тетяни Чубар та Юлії Паєвської, що українські жінки займають важливе місце у боротьбі ще з 2014 року.

Мета статті. Довести важливість жінки у війську, волонтерстві та розвитку економіки держави та розвіяти стереотип «Війна – не жіноча справа».

Завдання. Відповідно до мети, сформовано такі завдання:

- Довести важливість та з’ясувати, яка роль жінки у війні з 2014 року і до сьогодні;
- Зробити аналіз прочитаних даних та спостережень різних науковців;
- Встановити, що жінки можуть робити те, що, на думку суспільства, не можливе, таке як: стріляти з автомата, лікувати пораненого під обстрілами, займати високі військові посади;

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За даними останніх досліджень можу сказати, що за участі жінок зібрано дуже багато гуманітарної допомоги для ЗСУ та внутрішньо переміщених осіб, також, за їх участі, надано багато психологічної допомоги тим, хто її дійсно потребує. Також, можна було спостерігати, що з початку війни на Сході України багато хто був проти того, щоб жінка брала участь у війні, але, саме на цей час, суспільство змінило свою думку щодо цього та навпаки – почало поважати таких жінок та шанувати.

Наукова гіпотеза. На даному етапі, який наша країна переживає зараз, роль жінки у цій страшній війні є дуже важливою та має велике значення у виборюванні перемоги.

Україна і Росія всі роки незалежності періодично балансували на межі збройного конфлікту. Для його означення можна використати відому літературну метафору — «війна світів», маючи на увазі конфлікт свідомостей та світоглядів.

Тема «жінка і війна» не є новою в історії незалежності України. За всі роки війни наша країна виховала військовослужбовиць, волонтерок, медиків, які гідно захищають державні кордони, дорогою ціною для себе – власним життям. Війна викарбувала в них, доволі, сталеві нерви та мужній характер. Але чому раніше жінок тільки відговорювали від служби у війську?

У нашого народу дуже давно сформувався такий стереотип, що жінкам не місце на війні, що вони повинні народжувати і виховувати дітей та робити усі справи, поки чоловік воює. Стверджують, що вони тендітні та беззахисні і зброю у руках має тримати саме чоловік, а не жінка. Також, більшість вчених та науковців аргументують, що вони є фізично слабшими за чоловіків і їм складніше зорієнтуватись у різних бойових ситуаціях. І взагалі, часто можна почути та побачити такі фрази, що війна – це не жіноча справа та «у війни не жіноче обличчя». Ці фрази вже давно мають новий сенс. Зараз дуже багато жінок вступили до лав Збройних Сил України. Не мала їх кількість займає командирські посади. А це показує те, що вони відповідальніше, з обережністю ставляться до виконання бойових завдань та більш дисципліновані. Так, не можу не погодитись з тим, що для жінки бути військовою – це додатковий стрес, який може викликати різні психологічні стани. Але у них дуже висока мотивація та впевненість у своїх силах.

Військові конфлікти мають значний вплив на життя жінок і чоловіків. Ще коли починалася війна на Сході України у 2014 році, то люди не зовсім були готові до жінок на війні та і загалом – у Збройних силах України. Присутність жінок на лінії вогню завжди викликала емоції, інколи, навіть і негативні. Потрапити у військо, для жінок було спочатку проблематично, бо потребували довести, що ти справді потрібна там. Головною проблемою у 2014 році було те, що їх на фронті не помічали, та ставились до них байдуже. І від їхніх командирів часто можна було почути фразу: «Та вона не надовго тут, побачить, що тут важко, розплачеться і повернеться назад додому». Ці слова додавали ще більше мотивації робити неможливе – можливим. Це ще раз доводить, що жінки сильні духом та їх просто так не зламати. Бо суспільство уявляло лише, що тільки чоловік може тримати у руках зброю, а жінка на війні може бути, хіба що кухарем. Але все одно ж, жінки, всупереч таким стереотипам та наративам вступають до лав ЗСУ. Уже через кілька років війни, жінок почали сприймати як потужний кадровий потенціал. Вони так само є живою силою, як і чоловіки, так само можуть стати пліч-о-пліч з ворогом і вистрелити в нього.

Обурює те, що більшість жінок не були офіційно оформлені, або були оформлені не на ті посади, які вони займають. І, у разі поранення чи загибелі,

такі жінки не вважатимуться бойовими втратами. Так само, коли вони повернуться з фронту, не матимуть певної фінансової допомоги як ветеранки війни. Це все тому, що на той час ще не було остаточного документу, який би, так би мовити, легалізував військову службу жінок. А зараз, чинний закон Міністерства Оборони України від 11.10.2021 №313 «Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних та Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями»¹. На мою думку, наша держава правильно вчинила, ухваливши цей закон, тому що між жінками та чоловіками має бути гендерна рівність і що стать у військовій справі великої ролі не відіграє.

Також, можна помітити, що в той період були проблеми з жіночою формою, її ще, на той час, не так можна було часто помічати, як чоловічу. Для більшості жінок повністю шили всю амуніцію на замовлення. А вже пізніше, почали пошиття жіночої форми за аналогом американської, вона вважалася більш зручною.

З розповідей багатьох ветеранок війни, жінки на фронті для чоловіків, як матері та порадиці, яким вони розповідали про свої сім'ї, ділились певними проблемами, які їх хвилювали, просили поради та просто потребували елементарного – щоб їх хтось вислухав та підтримав. Звичайно, що чоловік для чоловіка так відверто нічого не розповість, а буде накопичувати усе в собі, а жінка зрозуміє, як ніхто інший. Та, на мою думку, у присутності жінки, чоловік стає більш культурним та стриманим. Цим доводиться те, що жінка у війську – це не тягар чи біда, а навпаки – це цінна, хоч і емоційна, частина особового складу.

Не всі жінки були пасивними спостерігачами збройного конфлікту. Це почало набирати обертів. Певна їх кількість підписали контракти, записались до добровольчих батальйонів та приєдналися до війська. І от, на тему гендерної тематики, у 2018 році видано книгу Є. Подобної «Дівчата зрізають коси», у якій описано історії 25 героїнь, які пройшли зону АТО (наразі ООС) та мають за плечима не аби-який бойовий досвід². Серед героїнь цієї книги є моя землячка – Катерина Луцик, яка відразу, почувши про війну та перші втрати, пішла у військовий комісаріат та сказала, що хоче іти служити і бути бойовим медиком на передовій. Її історію перебування в зоні АТО розмістили у документальному проєкті «Сильна»³. Наразі, вона, разом із однокумцями, з початку широкомасштабного вторгнення, створили потужне волонтерське об'єднання

¹ Наказ Міністерства оборони України №313 від 11.10.2021 «Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних та Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text>

² Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Київ, 2018 р. с. 180

³ Документальний проєкт «Сильна». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=8Tz8_a9Xa6M&t=1543s . 06.12.2021

«Захист» у м. Хмельницький та доставляють допомогу військовим з тилу та наголошує, що у разі чого, в резерві вона у перших рядах.

До 24 лютого 2022 року, у переважної більшості жінок були свої мрії, хороша робота, вони реалізовували свої пани на майбутнє та здійснювали кар'єрний ріст, врешті-решт, були коханими людьми та люблячими матерями. Та, як вогняною блискавкою, в їхнє мирне та спокійне життя увірвалась жорстока війна, яка перекреслила в мить усе, що було заплановано. Того ж дня, Верховною Радою України, затверджено указ Президента України про запровадження воєнного стану. І от, коли почалось повномасштабне вторгнення з боку російської федерації, багатьох осіб чоловічої статі призвали захищати нашу державу. Більшість роботи, яку виконували вони, впало на тендітні жіночі плечі, а це: догляд за дітьми, робота по господарству та виконання чоловічих обов'язків. Деяка їх частина виїхала від війни за кордон, тому що усвідомлювали, що цей страшний сон вони побачили наяву і потрібно було виїжджати зі своїх домівок, у яких стало вже не так безпечно, як раніше. Відповідно до інформації, яку надає ООН, територію нашої країни покинуло близько 3 млн. осіб, в основному, це жінки, майже половина з яких, працездатного віку. Але деякі, опитані мною знайомі, відчують, можна сказати, провину перед своїми близькими, які залишились проживати в Україні, тобто картають себе за те, що їх залишили. Деяка частина жінок думали над облаштуванням побуту, у разі ведення бойових дій в їхній місцевості, намагались застатись ліками, їжею, водою та речами, які вважали необхідними. Але є і такі, котрі не покинули свою державу у такий складний час, а взяли до рук зброю, яку в руках тримала не кожна з них.

Багато хто думає, що жінка іде на війну заради матеріальних цінностей, знайти кохання або, в деяких випадках, через безробіття. На мою думку, коли жінка свідомо одягає амуніцію, а підбори змінює на берці та бере в руки автомат, то це означає, що вона відчуває потребу допомогти виборювати території нашої держави та захистити своїх дітей від ворога. І не через те, що це «модно» чи військова форма дуже пасує для жінок, ні – це поклик душі, бо вирішується подальша доля держави. Звичайно, що їхнім батькам дуже важко це сприйняти, але для України це, досить таки, велике щастя, що вона має таких відважних та сміливих жінок-воїнів, які є незламними великими героїнями. Велика їх частина є військовими медиками, снайперками, патрульними, волонтерками. У кожній поставлене чітке завдання – боронити країну. Достатньо велика кількість не стали осторонь. Вони виконують активні функції – служать у Збройних Силах, правоохоронних органах, добровольчих батальйонах.

Щодня, переглядаючи новини, ми все більше помічаємо, що жінки активно беруть участь у знищенні ворожих сил. Хтось із них – організовує збір гуманітарної допомоги, хтось – рятує життя пораненим військовим, ризикуючи своїм, а хтось – на пряму воює з ворогом. Разом з цим, вони зустрічаються зі смертю, або ж наближаються до неї...

Багато жінок, у період з 2014 року і до сьогодні, віддали свої життя на полі бою, заради нашої ж безпеки. На конференції «Роль жінки в російсько-українській війні 2014 – 2022 рр.», мені випала нагода розповісти про шлях в зоні

АТО (ООС), ветеранки батальйону «Січ», Ірини Цвілої «Лінзи» – однієї з героїнь книги Є. Подобної «Дівчата зрізають коси»⁴, а це ще було до початку повномасштабного вторгнення росії. Я прочитала про неї дуже багато джерел, одним словом, вивчила її історію життя і, коли 24 лютого окупанти вторглись на нашу землю, вона, як і більшість жінок, вирушила до війська. На наступний день, гортаючи стрічку новин, мені трапилась така фраза: «25 лютого, на другий день після повномасштабного російського вторгнення, під час оборони Києва загинула Ірина Цвіла»⁵... Довго не можна було це усвідомити, а, тим більше, коли знаєш життєвий шлях цієї людини.

У мене, також, була можливість поспілкуватися з чудовою жінкою, однією із героїнь книги Є. Подобної «Дівчата зрізають коси» - Анастасією Цебринською «Феніксом», з якою добре підтримую зв'язок. Вона сильна духом і характером та довела усім, на своєму прикладі, що жінки таки можуть воювати, навіть краще, ніж чоловіки, аби тільки було бажання. Починаючи з 2014 року, коли почалась війна на Сході України, вона записалась до батальйону «Золоті ворота»⁶. Ніхто з військовослужбовців не хотів мати проблем, але, на свій страх і ризик, вони таки дали добро. На фронті вона була єдиною представницею прекрасної статі, але це не заважало виконувати їй бойові завдання. Там, також, і знайшла своє кохання. Наразі, Настя працює у МВС України та патрулює місцевість. Коли я її нещодавно запитала, чи вона стріляла у ворогів, у відповідь почула: «На жаль, ні, але сподіваюсь, що мій час ще настане». Ось ще один приклад хоробрості та патріотизму і невід'ємної ролі жінки у забезпеченні безпеки під час війни.

Жінки не перестають дивувати суспільство за весь цей період вторгнення росії своєю відважністю та завзятістю. Так, вони опанували багато справ, які знадобляться у боротьбі з агресором, а дехто з них, навіть навчився водити танк, тягати залізничку та ремонтувати бойову техніку. Нагадується історія захисниці Тетяни Чубар «Принцески» - конотопської навідниці САУ⁷, яка вчилась на кондитера та мала б пекти тістечка, але зараз активно підсмажує ворога з гармат. На її рахунку десятки знищених цілей і, не дивлячись на важку роботу, залишається красивою.

Представники жіночої статі, коли свідомо ідуть на війну, мають свої сім'ї, родину, але науковиця Личковська М.Р вважає, що військова служба змушує багатьох жінок у погонах відмовлятися від сім'ї, наприклад, серед офіцерського складу збройних сил США одружені чоловіки становлять 80%, а заміжні жінки – лише 53%. Серед рядового і сержантського складів – відповідно 65% і 42%. Між тим у Франції переважна більшість жінок-військовослужбовців суміщають військову кар'єру із сімейним життям: 75% із них обрали військових і здебільшого проходять службу разом із ними. Результати соціологічних

⁴ Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Київ, 2018 р. с.274-285

⁵ Сайт «Факти/Україна»: «У боях за Київ загинула ветеранка батальйону Січ Ірина Цвіла». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220226-u-boyah-za-kyyiv-zagynula-veteranka-bataljonu-sich-iryna-czvila/> . 26.02.2022

⁶ Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Київ, 2018 р. с.292-299

⁷ Тетяна Чубар «Принцеска». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://shotam.info/yak-konotopska-navidnytsia-smazhyt-okupativ-na-svoiy-sau-video/> . 09.05.2022

досліджень свідчать, що 80% французенок, які служать у війську, не мають жодних проблем в особистому житті. Це пояснюється тим, що у збройних силах Франції 72% жінок мають нормований робочий день⁸. Окрім того, неодруження, ускладнення сімейних стосунків, відмова від народження дітей тощо стосуються не тільки жінок-військовослужбовців, а й жінок, зайнятих бізнесом, та й просто працюючих, що мають на меті зробити кар'єру. Я не погоджуюсь з думкою, що поєднувати війну та сім'ю неможливо, судячи зі світової статистики, це цілком можливо. Тому що кожна жінка, яка потрапила на війну, то пішла туди таки свідомо і заради захисту своєї сім'ї та забезпечення для неї звичного мирного життя.

З початком війни у лютому, жінки стали робити те, що ніколи не робили у повсякденному житті, а якщо і робили, то, вкрай рідко. Зараз вони складають більшість волонтерських груп та організацій, надаючи допомогу як військовим, так і громадянам, що залишилися на тимчасово окупованій території, а також внутрішньо переміщеним особам. Вони досконаліше опанували волонтерську діяльність, порівнюючи з 2014 роком. Так, ця допомога військовим та переселенцям і раніше була, але не такою активною, як зараз. Погоджуюсь, що це одна із форм благодійності, так, як вважають вчені Писаренко Л. М., Плукчи Л. В., Федорова І. В., це добродійна робота, без заробітної плати, що здійснюється заради добробуту та миру⁹.

Кожна жінка переживає за свого чоловіка, батька, сина чи брата. Вони потребують, своєрідного жіночого контролю: чи одягнули вони шапку, чи в бронезилеті, чи мають що поїсти. Не були б то жінки, якби не запитували, на наш погляд, таких елементарних, але потрібних речей. Такий контроль не є зайвим, тому що вони об'єднуються вдома, в тилу, та збирають необхідні речі. Саме така співучасть допомагає легше переносити конкретну мить війни та не зосереджуватись на цьому. Цей волонтерський вклад, у період з 2014 року і до сьогодні, досить великий та безцінний. Щодо мене, я також долучилась до такої допомоги, допомагаючи у приготуванні їжі для військових, плетінням маскувальних сіток, пошиттям балаклав та певною фінансовою допомогою. Все це не даремна витрата часу, а праця, яка, певною мірою, наближає нашу державу до перемоги.

Внаслідок збройного конфлікту, Україна має багато суспільних витрат: людські, економічні та матеріальні. Можна наголосити ще на тому, що жінки сприяють підвищенню економіки під час війни. Війна болісно вдарила по ній. Багато виробництв перенесено у безпечніші місця від обстрілів. Серед підприємців є багато жінок, які своїми силами намагались та намагаються зберегти власну справу. Про волонтерську допомогу говорили вже багато, та важливо ще те, що маленькі бізнеси, які продовжують вдосконалюватись, розвивати свої справи, надають робочі місця безробітним, наприклад, внутрішньо переміщеним особам, які вимушено залишили у своєму місті роботу.

⁸ Личковська М.Р. Причини та наслідки збільшення кількості жінок в армії у воєнний чи мирний час (економічний аналіз). Економіка і суспільство. 2017. №12. С. 26-31

⁹ Писаренко Л. М., Плукчи Л. В., Федорова І. В. Волонтерство: виклики сьогодення (за матеріалами друкованих ЗМІ). 2021. №1 С.158

Так, усі ми бачили, як зараз цим підприємствам важко. Вони зіштовхнулись з викликами мародерства, за участі окупантів, які жадібно все розграбовували, зайшовши до будь-якого магазину. Внаслідок цього, було втрачена велика кількість їхньої продукції та потрібно було починати все спочатку. І більшість жінок, чоловіки яких захищають країну, відновлюють те, що було до війни, або навчаються чогось нового та реалізують плани, які будували раніше, або відновлюють зруйноване. У зв'язку з цим, держава надала, на мою думку, велику допомогу, скасувавши з 1 квітня єдиний податок, для фізичних осіб-підприємців (ФОП). Хоч це і звільнило їх від певних витрат, але велика кількість їхніх магазинів віддають від 5 до 20% свого прибутку на потреби ЗСУ. Поки представники чоловічої статі боронять країну, частина жінок активно просуває економіку. Звичайно, що є багато ризиків, які можуть виникнути в ході війни, наприклад, руйнування інфраструктури. Ці ризики були розглянуті ще у 2014 році, але тоді, більшість територій України жили спокійним життям. Тому багато підприємців мають склади та ринки збуту у різних місцях, щоб зберегти, якомога більше своєї продукції.

Війна, також, має не аби-який психологічний вплив на український народ. Найбільше, під цей вплив потрапляють діти, люди у віці та особи, які залишились без дому чи втратили своїх близьких, а особливо, це військові, котрі мають посттравматичний стресовий розлад. Будь-яка психотравматична подія викликає стрес. Людина починає підлаштовуватися під нові умови і приблизно за місяць звикає. Адаптація є нормальною для будь-якої людини. Якщо відбувається дезадаптація, тобто людина не може прийняти ситуацію, що склалася, вона потребує кваліфікованої психологічної допомоги. Також військовослужбовцям та військовослужбовцям, які повернулись з війни, не просто знайти себе в мирному житті. Хтось, ціною надзусиль, повертається до мирної професії, щоденних родинних клопотів, турбот про дім та сім'ю, а іншим не вдається повернутися до реального життя, починаються напади агресії, іноді, і проблеми з алкоголем. Жінки у мирному житті нерідко наштовхуються на нерозуміння з боку суспільства і рідних людей. Окремі із них занурюються в себе, а це один із проявів посттравматичного синдрому. Так, наприклад, у дослідженні впливів війни на населення Афганістану виявлено, що загальна поширеність психологічного дистресу становить 47,12%, рівень поширеності посттравматичного синдрому за 12 місяців становив 5,34%, генералізованого тривожного розладу – 2,78%, а депресивного епізоду становив 11,71%. За даними опитування населення в рамках Ініціативи Всесвітньої організації охорони здоров'я з дослідження психічного здоров'я, при впливі на особу факторів, які потенційно можуть викликати ПТСР, поширеність депресії складає від 40,6 до 60,8 %, а тривоги – від 46,2 до 85,8%. У зв'язку зі збільшенням кількості травматичних подій зростає і поширеність розладів¹⁰. Тому, не останнє місце займають жінки-психологині.

¹⁰ Юр'єва Л., Вишніченко С., Шорніков А. Аналіз феноменів тривоги та депресії у перші тижні війни: гендерно-вікові аспекти. 2022. №1. С. 2

З екрану телевізора ми бачимо багато страшних історій з війни, або ж нам їх розповідали знайомі. Скільки руйнувань та жертв вона несе за собою... Відразу ж, у мене стала перед очима жахлива картина трагедії у Бучі, Гостомелі, Ірпені, Ворзелі, коли орки здійснювали геноцид українського населення, нещадно вбивали мирних жителів прямо на вулицях. Психологічний стан мешканців, яким вдалось евакуюватись до більш спокійних міст чи сіл, був критичним. З ними потрібно спілкуватись, давати надію, що найстрашніше позаду, а надалі буде краще. Особливо, постраждали жінки та дівчата, які зазнали мордувань та насилля – одного із ганебних вчинків росіян. Війна, що почалася в Україні ще в 2014 році, повинна була стати сигналом раннього попередження поширення цього явища. Багато психологинь не залишили їх на одинці з бідною та прийшли їм на допомогу. Наразі, створено багато чатів у соціальній мережі Telegram, щоб допомогти українцям, хоча б на мить, позбутися думок про жахи війни, навіть перша леді – Олена Зеленська започаткувала Національну програму психологічного здоров'я українців. «Якщо зараз ми не зробимо глобальне в системі психологічної допомоги, (а ми мали б розпочинати це ще вчора), можемо мати великі погані наслідки не тільки одразу після війни, а можливо, й через 10 років і далі¹¹.

Всі ці погані наслідки нас очікують, якщо ми зараз нічого не зробимо. Тому ми розгорнули велику роботу з цього приводу», - наголосила перша леді¹². Я вважаю, що такий крок є правильним, тому що багато хто з українців потребує психологічної підтримки і, навіть, якщо війна закінчиться нашою перемогою, то її досі потребуватимуть, тому що пережите, з часом, знову починає відтворюватись у пам'яті.

Неможливо, також, не написати про військових медиків, котрі під обстрілами надають медичну допомогу бійцям. Вони, як янголи-охоронці, саме від них залежить життя пораненого військового, їм по особливому зараз важко, тому що змінився характер війни: стало більше поранених, інші травми та багато втрат. Кожен їх виїзд – це невідомість, не знаєш, наскільки важкі травми. Для жінок ще не легко тим, що травмований боєць, коли відчуває сильний біль, може всі свої емоції виплеснути на медичку, тому тут потрібно бути холоднокривим у всіх значеннях цього слова та мати «сталеві» нерви. По-перше, важко фізично, тому що, якщо військовослужбовець отримав тяжке поранення, доводиться, фактично, на своїх плечах тягнути його з поля бою, ризикуючи потрапити під кулі. По-друге, це психологічно важко. Коли поранення дуже критичне і медикаменти мало чим допоможуть, йде усвідомлення того, що людину вже не врятуєш і в муках вона помирає прямо на очах. Морально перенести це, надзвичайно складно. Також, коли почалась війна на Сході України у 2014 році, було не достатнє медичне забезпечення та

¹¹ Сайт «Укрінформ»: Олена Зеленська започатковує Національну програму психологічного здоров'я українців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3488666-olena-zelenska-zapocatkovue-nacionalnu-programu-psihologicnogo-zdorova-ukrainciv.html>

¹² Сайт «Укрінформ»: Олена Зеленська започатковує Національну програму психологічного здоров'я українців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3488666-olena-zelenska-zapocatkovue-nacionalnu-programu-psihologicnogo-zdorova-ukrainciv.html>

бракувало транспорту, або ж він був у поганому стані. Вже з 2017 року почався якийсь рух, щодо цього. Міністерством Оборони України було видано наказ №389 від 26.07.2017 «Про затвердження Концепції програми розвитку системи медичного забезпечення Збройних Сил України на період до 2020 року»¹³, де йшлося про вдосконалення вмінь надання медичної допомоги на полі бою, про формування державного замовлення на лікарські засоби для потреб ЗСУ. Зараз, ми можемо побачити, що система матеріально-технічного забезпечення набагато сильніша, ніж з початку війни на Сході України.

Військові медицині не лише на фронті надають першу медичну допомогу пораненим бійцям, але і, наприклад, коли були «зелені коридори» для евакуації мирних жителів з Ірпеня, то вони активно допомагали постраждалим мешканцям міста. Тобто, медиком бути важче, ніж бійцем, але жінки-медики, досить мужньо тримаються, бо питання стоїть те, щоб людина, яку ти рятуєш вижила, а не поїхала вантажем-200 додому. Роль цих жінок дуже важлива упродовж всього періоду війни. Це не аби-як доведено на явному прикладі Катерини Луцик, за яку згадувалось раніше. На її рахунок понад 200 врятованих життів військових. Мені сподобалась одна зворушлива історія, яку вона розповідала, коли побратими машиною наїхали на міну і, у того, хто був за кермом, була травматична ампутація стопи. Катерина йому говорила, що все буде добре, а він говорив, що вже буде інвалідом. Вона спитала: «Ти мені віриш?», у відповідь, він сказав: «Так, тобі вірю, тільки пообіцяй мені, що після цього всього ми станцюємо», Катя пообіцяла, але сама не знала, чи буде він ходити, чи ні, сказала йому так, щоб заспокоїти. Потім для її побратима наростили кістку і коли в них був офіцерський бал, вони все-таки станцювали¹⁴.

Багато жінок, в ході збройного протистояння, потрапили у полон до окупантів. Деяких з них примушували зніматися в пропагандистських роликах для російських ЗМІ та намагались зламати морально. Зокрема, пам'ятаємо про історію парамедикині Юлії Паєвської «Тайри», яка 8 років рятувала життя мирних жителів та військових. Юлія витримала 2 місяці у тому пеклі. Її затримали у Мангуші, вивезли в СІЗО до окупованого Донецька та утримували в суворих умовах, де у камерах, для двох чи трьох осіб, силою розміщували по сімнадцять або навіть і двадцять жінок, елементарних потреб такі як засоби гігієни не було. Окупанти створювали психологічний тиск на жінок тим, голили їх налісо, а якщо і це не ламало український дух, то при них спеціально катували українських військовополонених чоловіків. Юлія звідти повернулась зруйнованою фізично але не морально, тому що таких жінок, як вона, так просто не зламати. Також, зараз у полоні перебувають жінки, які служили у полку «Азов», більшість з них не внесені у список по обміну полоненими¹⁵. І, якщо

¹³ Наказ Міністерства Оборони України №389 від 26.07.2017 «Про затвердження Концепції програми розвитку системи медичного забезпечення Збройних Сил України на період до 2020 року». Режим доступу: https://zakononline.com.ua/documents/show/68060_68060

¹⁴ Документальний проєкт «Сильна». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=8Tz8_a9Xa6M&t=1543s. 06.12.2021

¹⁵ Сайт «Суспільне новини»: «Вона допомогла дістати з-під завалів 66 жінок, дітей, літніх людей. Історія парамедикині «Тайри», яка потрапила у полон РФ». [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

досліджувати міжнародні нормативно-правові документи, то пропоную виокремити те, що вказано у статті 3 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими. Заборонено зараз і надалі вчиняти стосовно військовополонених такі дії:

а) насилля над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;

с) наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;

д) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії визнані цивілізованими народами як необхідні. У статті 13 зазначено, що з військовополоненими необхідно завжди поводитися гуманно. Будь-який незаконний акт чи бездіяльність з боку держави, що тримає в полоні, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого, що перебуває під її охороною, забороняються та будуть розглядатись як серйозне порушення Конвенції¹⁶. Бачимо, що російська сторона взагалі не дотримується жодного пункту Женевської конвенції, зокрема правил, щодо поводження з військовополоненими, а, особливо, з жінками. Маємо велику надію, що всі ці звірства «другої армії світу» будуть засудженими Міжнародним кримінальним судом у Гаазі.

З усіх історій військовослужбовиць розповісти дуже складно, що вони пережили та переживають у такі найскладніші моменти. В кожній з них є своя причина, а причина у всіх одна – досягти миру в державі, у якій вони вже є героїнями. Кожна їхня особиста історія – це вже історія України. Можливо, їм колись були сказані такі слова: «Зупинись, ти ж дівчинка!», але їх ця фраза не спинила. Часто, їх стримувала родина, когось стримувало кохання та, не дивлячись на це все, вони зрозуміли, що на війні їхня присутність є необхідною. Вони демонструють готовність до відбудови України у поствоєнний час. Жінки мають унікальну кваліфікацію та гідно тримають свій фронт оборони.

Невдовзі, після перемоги, суспільство буде осмислювати роль жінки по-іншому. Президент Володимир Зеленський, навіть, підписав Закон «Про внесення зміни до статті 73 Кодексу законів про працю України» № 1643-ІХ, який парламент ухвалив 14 липня 2021 року¹⁷. Держава, зі своєї сторони ставить на п'єдестал пошани жінку, відзначивши 14 жовтня не тільки Днем захисників України, а і Днем захисниць України. На мою думку, це правильне рішення, тому що внесок жінок у війну, починаючи з 2014 року, справді є дуже великим, як і в сфері волонтерства так і перебування їх на полі бою.

<https://suspilne.media/240372-vona-dopomogla-distati-z-pid-zavaliv-66-zinok-ditej-litnih-ludej-istoria-paramedikini-tajri-aka-potrapila-u-polon-rf/>

¹⁶ Конвенція ООН, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, м. Женева 12.08.1949р. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

¹⁷ Закон «Про внесення зміни до статті 73 Кодексу законів про працю України» № 1643-ІХ від 14.07.2021. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-den-zahisnikiv-i-zahisnic-ukray-69913>

Висновки. Ворог веде гібридну війну, тобто, війну без правил, яка не має етапності, використовуючи зброю, інформаційний вплив та інші інструменти. Він порушує всі її звичаї і це не аби-як вплинуло на військовий склад. У лавах Збройних Сил України зараз понад 50 тисяч жінок. Багато жінок та дівчат пішли на війну через агресію та відчуття помсти ворогу за те, що він забрав життя у найдорожчих їм людей, яким ще було жити і жити. Вони вже не дивляться на те, чи їм буде важко, чи ні, просто у них вже розпалюється страшна ненависть до ворога за поламани долі своїх близьких людей. Так, дехто з них навіть не уявляв, що візьмуть до рук зброю, але зараз, коли орки прийшли на нашу землю, вбивають наших співвітчизників, вони не можуть бути осторонь, як і мільйони українців.

Проаналізувавши ставлення до жінок у війську, з початку 2014 року до сьогодні, то можна побачити, що воно кардинально змінилось. Дуже шкода, що цю роль недооцінював певний відсоток оточуючих. Та частина суспільства, яка проти проходження жінкою служби у війську, а це, в переважній більшості, така позиція чоловіків, що стосується також недоцільності участі жінки у бізнесі чи політиці, аргументує свою позицію багатьма факторами і, в першу чергу, вони називають фізичну та психологічну неспроможність. Я не вважаю, що вони слабкі фізично, жінки показують свою мужність та відвагу, напряду воюють з ворогом, під обстрілами рятують життя пораненим військовим. Тобто, з упевненістю можна сказати, що це не слабка стать, як вважає більшість чоловіків, а навпаки – вони більш витривалі, терпеливі та уважні.

Важко сказати, скільки жінок стоїть на захисті нашої країни зі зброєю у руках, але точно можна сказати, що їх, досить таки, вагома частка. Хоч і у війни не жіноче обличчя, але жінка має право обирати собі шлях та будувати кар'єру, не залежно від усіх протиріч та стереотипів, звичайно, що у суспільстві на неї більше тиску, та це не повинно її зупиняти.

Потрібно усвідомити, що участь жінок у війні – це своєрідна нитка Аріадни, яка може допомогти витягнути нас із такого важкого становища, яке є зараз. Не важливо, чи ця допомога буде великою, чи маленькою, але це сприятиме наближенню України до перемоги над ворогом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Документальний проєкт «Сильна». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=8Tz8_a9Xa6M&t=1543s . 06.12.2021
2. Закон «Про внесення зміни до статті 73 Кодексу законів про працю України» № 1643-IX від 14.07.2021. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-den-zahisnikiv-i-zahisnic-ukray-69913>
3. Конвенція ООН, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, м. Женева 12.08.1949р. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

4. Личковська М.Р. Причини та наслідки збільшення кількості жінок в армії у воєнний чи мирний час (економічний аналіз). Економіка і суспільство. 2017. №12. С. 26-31

5. Наказ Міністерства оборони України №313 від 11.10.2021 «Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних та Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text>

6. Наказ Міністерства Оборони України №389 від 26.07.2017 «Про затвердження Концепції програми розвитку системи медичного забезпечення Збройних Сил України на період до 2020 року». Режим доступу: https://zakononline.com.ua/documents/show/68060_68060

7. Писаренко Л. М., Плукчи Л. В., Федорова І. В. Волонтерство: виклики сьогодення (за матеріалами друкованих ЗМІ). 2021. №1 С.158

8. Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Київ, 2018 р. с. 294-299

9. Рихліцький В. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> 23.05.2022

10. Рудик М. Жінки-українки в умовах війн: історія питання, С. 62

11. Сайт «Вікна»: Українська жінка та її роль на війні — Олена Зеленська про українок, їх підтримку й оплату праці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.tv/video/lyudy/ukrayinska-zhinka-ta-yiyi-rol-na-vijni-olena-zelenska-pro-ukrayinok-yih-pidtrymku-j-oplatu-praczi/> 21.05.2022

12. Сайт «Суспільне новини»: «Вона допомогла дістати з-під завалів 66 жінок, дітей, літніх людей. Історія парамедикіні «Тайри», яка потрапила у полон РФ». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspilne.media/240372-vona-dopomogla-distati-z-pid-zavaliv-66-zinok-ditej-litnih-ludej-istoria-paramedikini-tajri-aka-potrapila-u-polon-rf/>

13. Сайт «Укрінформ»: Олена Зеленська започатковує Національну програму психологічного здоров'я українців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3488666-olena-zelenska-zapocatkovue-nacionalnu-programu-psihologicnogo-zdorova-ukrainciv.html>

14. Сайт «Факти/Україна»: «У боях за Київ загинула ветеранка батальйону Січ Ірина Цвіла». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220226-u-boyah-za-kyyv-zagynula-veteranka-bataljonu-sich-iryna-czvila/> . 26.02.2022

15. Тетяна Чубар «Принцеска». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://shotam.info/yak-konotopska-navidnytsia-smazhyt-okupantiv-na-svoiy-sau-video/> . 09.05.2022

16. Юр'єва Л., Вишніченко С., Шорніков А. Аналіз феноменів тривоги та депресії у перші тижні війни: гендерно-вікові аспекти. 2022. №1. С. 2

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Рудик Анастасія Сергіївна

4 курс, спеціальність «Політологія»

Кардаш С.Ю., викладач кафедри політології та національної безпеки.

***Анотація.** Соціальна політика це важлива складова для забезпечення стабільного життя в країні. Від функціонування та розвитку пенсійної системи залежить добробут та рівень життя мільйонів українців щоденно. Тому основною метою статті виступає виявлення чинників успіху пенсійної реформи в Україні та пошуку шляхів її вдосконалення в сучасних політичних, економічних та соціальних умовах. У статті використовувалися метод порівняльного та трендового аналізу при визначенні ситуації та перспектив щодо впровадження пенсійної реформи в Польщі, статистичний аналіз, метод контент-аналізу при визначенні негативних наслідків пенсійної реформи в Греції, хронологічного опису при визначенні періодів проведення реформи; структурного аналізу при характеристиці рівнів пенсійної реформи та інститутів її адміністрування в Україні.*

***Ключові слова:** пенсійне забезпечення; пенсійний вік; солідарна система; накопичувальна система.*

Постановка проблеми. Демографічна криза, яка розвивалася в Україні у 2010-2011 роках, з'явилася як наслідок після участі українських військових в афганській війні, після різкого зростання смертності внаслідок Чорнобильської катастрофи за часів СРСР. Після його розпаду виникла економічна криза, яка була викликана падінням промислового виробництва, населення України скоротилося більше ніж на 10 млн осіб. З 2014 року додаються втрати внаслідок військових дій та окупації територій, а також міграція населення та висока смертність внаслідок глобальної пандемії. Розмір заробітної плати та тіньова зайнятість це лише частина чинників, які призвели до зниження в структурі населення осіб працездатного та репродуктивного віку, що викликало потребу в проведенні пенсійної реформи. На що саме потрібно звернути увагу досліджуючи та удосконалюючи пенсійну реформу в Україні? Які країни можна обрати, як позитивний та негативний приклад, для реалізації пенсійної реформи в країні. Саме це важливо дослідити, щоб розуміти подальший розвиток та виклики для української пенсійної системи.

Мета та завдання дослідження: аналіз та виявлення чинників успіху пенсійної реформи в Україні та пошуку шляхів її вдосконалення в сучасних політичних, економічних та соціальних умовах. Завданнями дослідження визначено: проаналізувати у чому полягала необхідність проведення пенсійних реформ у Польщі та Греції, чи були вони успішними, у чому були причини успіху; проаналізувати проблеми щодо пенсійного забезпечення в сучасній Україні; описати перспективи розвитку пенсійної реформи та визначити можливості вдосконалення пенсійної реформи в Україні; сформулювати

чинники ефективного вдосконалення пенсійної реформи та шляхи їх застосування.

Методологія дослідження: для дослідження даної теми використовувалися метод порівняльного та трендового аналізу при визначенні ситуації та перспектив щодо впровадження пенсійної реформи в Польщі, статистичного аналізу щодо визначення структури населення за віковою пірамідою, метод контент-аналізу при визначенні негативних наслідків пенсійної реформи в Греції, хронологічного опису при визначенні періодів проведення реформи; структурного аналізу при характеристиці рівнів пенсійної реформи та інститутів її адміністрування в Україні.

Інформаційною базою щодо вивчення досліджуваної проблеми стала законодавча база щодо пенсійної реформи в Україні, Польщі та Греції. Основою для дослідження виступили матеріали Міжнародного валютного фонду, Організації економічного співробітництва та розвитку, Світового Банку, Міжнародного Банку Реконструкції та Розвитку, Міжнародної організації праці, USAID та інших міжнародних організацій. Інформаційною базою щодо вивчення досліджуваної проблеми стала законодавча база щодо пенсійної реформи в Україні, Польщі та Греції. Основою для дослідження виступили матеріали Міжнародного валютного фонду, Організації економічного співробітництва та розвитку, Світового Банку, Міжнародного Банку Реконструкції та Розвитку, Міжнародної організації праці, USAID та інших міжнародних організацій.

Структура статті включає вступ, теоретичний, аналітичний та проблемний розділи, висновки та список літератури, який складається з 20 джерел, в тому числі з 4 законодавчих актів України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Чимала кількість країн ще на початку XIX століття почали приділяти увагу на ефективність пенсійного забезпечення. Уряди почали вибудовувати свої власні правові рамки систем соціального забезпечення.

Вплив пенсійної системи на державні фінанси та стимули ринку праці залежить від порядку в цілому, а не лише від окремих особливостей її складових. Загальні принципи пенсійних систем в ЄС: довгострокова стійкість; справедливість між поколіннями; сумісність стимулів; доступність; адекватність [16, с. 5].

Матеріальний обсяг соціального забезпечення визначається каталогом соціальних ризиків, до яких входить ризик старості, що покривається пенсійним забезпеченням. М. Жуковський стверджує, що пенсія за вислугу років — це «сукупність інституційних джерел забезпечення доходів на період похилого віку, які можуть складатися з коштів державних, корпоративних та індивідуальних систем». Подібно міркує З.Чайка, який характеризує всі форми інституційного запобіжного заходу, організованого та призначеного для літніх людей як «пенсійне забезпечення» [7, с. 44].

Представлені підходи до визначення пенсійного забезпечення розкривають важливу роль інститутів, і для дослідників вони є основним інструментом для подальшого дослідження цієї проблеми.

У Польщі пенсійна реформа розвивалася в міжвоєнний період і стала спадщиною законів держав, що поділилися. Професійні пенсійні програми в Польщі є нормативно визначеною формою забезпечення працівників після завершення професійної діяльності через досягнення ними віку, близького до пенсійного віку, а саме 65 років. Розвиток базових пенсійних систем у 20 столітті значно обмежений у багатьох країнах їх застосування. Професійні пенсійні програми у нинішньому вигляді з'явилися в Польщі з впровадженням пенсійної реформи, провідним принципом якої було диверсифікувати ризик старості між державою, роботодавцем і працівником. У 1999 році, за прикладом концепції Світового банку, були відкриті пенсійні фонди та призначені як форма внесків роботодавців в майбутні пенсійні виплати - професійні пенсійні схеми. У 2004 році система була доповнена індивідуальними пенсійними рахунками, а у 2012 році – індивідуальними рахунками пенсійного забезпечення [7, с. 77]. Отже, ми бачимо, що система має три рівні еволюції, характерні для розвинутих країн.

Та пенсійна структура, яка була в Польщі до 1999 року, взагалі не задовольняла фінансову ліквідність. Громадяни Польської Республіки не довіряли та не вірили в стабільну роботу пенсійної системи своєї країни. Досить великий відсоток грошових внесків взагалі не відповідали майбутній величині пенсії. У польському суспільстві прослідковувалась нерівномірність у розмірі пенсій, хоча різні прошарки суспільства платили одній же ті самі розміри грошових внесків.

Тож пенсійна реформа в Польській Республіці у 1999 році, була проведена з метою:

- недопущення надмірного витрачання пенсій з бюджету. Фінансове навантаження зростало і могло негативно вплинути на подальший розвиток економіки країни;

- зниження значення держави у сфері фінансування пенсій, досягнення прогресу в монополістичній структурі та запровадження нових приватних інвестицій.

Професійні пенсійні програми становлять нову структуру польської пенсійної системи, яка досить динамічно змінюється. Попри публікацію кількох досліджень з цього питання, досі немає всебічного та глибокого аналізу правових аспектів функціонування пенсійних програм працівників. Метою цього дослідження є спроба провести порівняльно-правовий аналіз структури, яка діє у світі майже двісті років, а в Польщі вона лише шукає своє місце в рамках, з одного боку, пільги, пов'язані зі старістю, а з іншого боку, фінансові структури, що функціонують на ринку капіталу. Щоб уточнити юридичну природу та функції співробітників програм, необхідно також показати ті рішення, що були використані в іноземних пенсійних системах і були передані до Польщі.

Напевно у дослідницькому колі всім зрозуміло, що не існує єдиної схеми професійної пенсійної схеми, яку можна було б успішно відтворити в окремих країнах. Це пов'язано з принциповими відмінностями в конструкції базових пенсійних систем, які передбачають форму та функції компанії та індивідуальних форм захисту від ризику старості.

Побудова третього рівня пенсійної системи в Польщі базувалась на програмах для працівників, створених за зразком західних країн, і саме серед них слід шукати джерела рішень, запроваджених з 1 січня 1999 року.

Щоб оцінити всю прийняту постанову, необхідно вказати, які елементи пов'язували професійні пенсійні схеми, що діяли в Польщі (спочатку на основі Закону 1997 року, а тепер Закону 2004 року) з рішеннями, прийнятими в Західній Європі та Сполучених Штатів Америки, які були змінені або пропущені, а також обґрунтування внесених змін. Професійні пенсійні схеми призначені в першу чергу для працівників.

Спочатку інші застраховані особи могли заощаджувати за межами пенсійної системи, на яку поширюються преференції. Пізніше цю диспропорцію заповнили ІКЕ (Індивідуальний пенсійний фонд) та ІКЗЕ (Індивідуальний страховий пенсійний фонд). Хоч внесені зміни, до сьогодні у Польщі немає еквівалента пенсійних схем для тих, хто не має права на соціальне страхування. Фактично, залишається непоміченим той факт, що реформування пенсійної системи, а отже, і розрахунки (прогнози) розміру майбутніх виплат, базувались на трьох рівнях забезпечення [11, с. 19]. І як показує статистика, більшість застрахованих у майбутньому використовуватимуть лише обов'язкові рівні. Це може призвести до накопичення недостатнього пенсійного капіталу і, як наслідок, до бідності значної частини пенсіонерів. У питаннях про пенсійне забезпечення домінували дискусії, щодо принципів функціонування пенсійних фондів, пенсійних установ та способу виплати ренти, які тривають понад десять років, а також зосередження літератури на першому та другому рівнях. У доктрині відсутній подальший аналіз додаткових джерел заощаджень на старість застрахованого.

Однак, депопуляція застрахованих, з одночасним збільшенням кількості пільговиків, підірвала стабільність державного соціального страхування на основі розрахованого методу фінансування пільг.

Це призвело фактично до ситуації, коли працівники та роботодавці почали шукати альтернативні шляхи покращення ситуації страхувальника, який заново створив поле для застосування пенсійних планів компанії. У нинішній економічній ситуації, навіть коли вона має суттєвий простір для функціонування програм співробітників викликано низьким прогнозований коефіцієнт заміщення. Найбільш істотна перешкода на шляху розвитку цієї форми питання функціонування професійних пенсійних програм у Польщі, які потребують визначення їх значення в реформованій пенсійній системі. Його основна мета — забезпечити хоча б мінімальний рівень матеріального забезпечення особи з моменту припинення нею професійної діяльності. Слід розглядати модель, в якій рівень доходу пенсіонера не буде відрізнятися до і після виходу на пенсію [10, с. 17].

У цій системі держава була б гарантом її платоспроможності, а в разі достатньо тривалих заощаджень на старість — ще й гарантом виплати законодавчо встановленого мінімуму допомоги. Тому ключове питання визначення того, які з майбутніх засобів до існування пенсіонера включені в систему соціального страхування, а які можуть бути включені до ширшого

визначення допомоги по старості. Потрібно розуміти, яка саме сума має бути основою для розрахунку фактичного коефіцієнта заміщення (рівень забезпечення по старості) та мінімальна гарантована допомога.

Найважливішим елементом пенсійної реформи в Польщі стало запровадження рівнів захисту від ризику старості. Вони призначені для розподілу пенсійного ризику між державою, застрахованою особою та його роботодавцем. Кожен із цих суб'єктів виконує різні функції в реформованій системі, тому набуває актуальності адаптація створених та змінених нормативно-правових актів до потреб ринку праці, багатства держави, рівня доходів фонду соціального страхування, реального доходу страхувальника або профіль роботодавців, що працюють на ринку. Через таку кількість факторів цілі не завжди збігаються. Наприклад, ринок праці та ринок пенсійних програм вимагають якомога менших фінансових навантажень для роботодавця та працівника для стимулювання адекватного стимулювання. Крім того, нестабільна економічна ситуація та ринкова фінансова криза зумовлює необхідність численних змін у фінансовому тягарі громадян [10, с. 21].

Фінансовий тягар можливо зрозуміти порівнявши значення вікової піраміди. Вікова піраміда Польщі за 2019 рік показана на (рис.1).

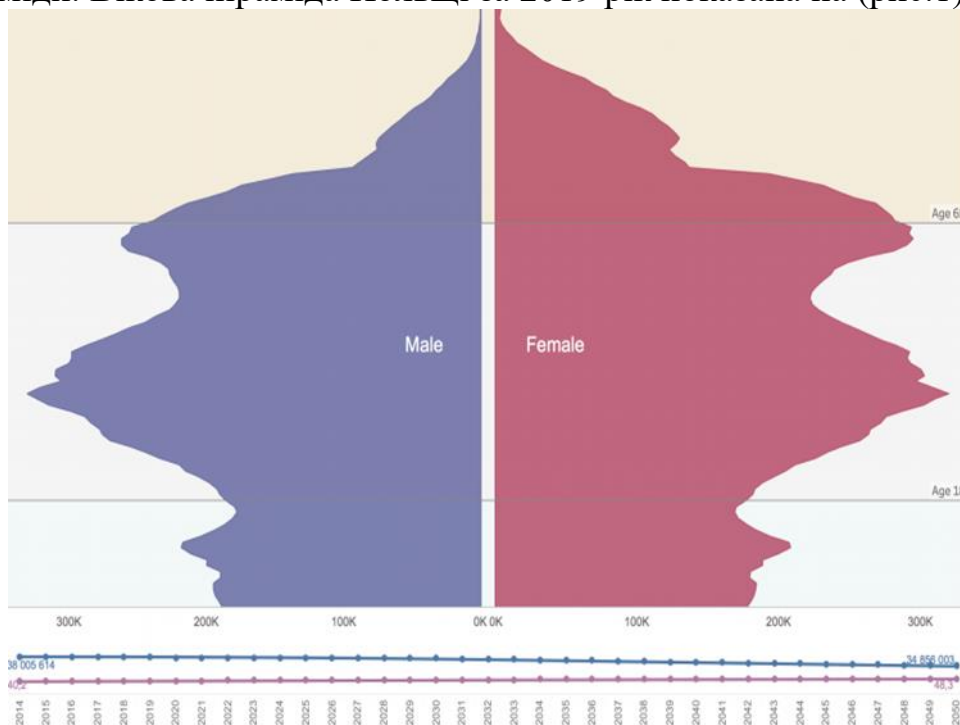

Рис. 1 – Вікова піраміда Польщі за 2019 рік¹

Станом на 2019 рік в Польщі проживало майже 37 951 049 громадян, серед яких середній вік склав 41 рік. Працездатний вік за законодавством Польщі складає 18-65 років. У 2019 році на одного пенсіонера припадало 3,45, тих хто працює, а офіційний рівень безробіття склав 3,7%.

За прогнозами вчених до 2050 року тривалість життя громадян Польщі збільшиться, тому і як закономірність зросте кількість пенсіонерів. При цьому

¹ Dynamiczna Piramida Wieków w Polsce - Dashboardy.pl. dashboardy.pl. URL: <https://www.dashboardy.pl/piramida-wiekow-w-polsce> (date of access: 05.03.2022).

народжуваність буде знижуватися, що призведе до того і населення країни становитиме 34 856 000 осіб, а середній вік зросте приблизно до 48 років. У 2050 році на одного пенсіонера припадатиме лише 1,68 працівника, що спричинить проблематичність у соціальному забезпеченні. Порівняльна вікова структура населення за 2019 рік й прогноз на 2050 рік представлені на (рис. 2).

Рис. 2 – Порівняльна вікова структура населення за 2019 рік і прогноз на 2050 рік.²

На представленому графіку ми бачимо, що в майбутньому в Республіці Польща, буде прослідковуватись тенденція старіння населення, а навантаження на пенсійний фонд буде тільки зростати. Тому реформація цієї сфери в країні повинна проходити «гнучко» з урахуванням політичної та соціальної ситуації в Республіці Польща.

Правові аспекти негативного досвіду проведення пенсійної реформи в Греції.

У 1997 році незалежний профспілковий комітет попередив, що грецька пенсійна система впаде до 2007 року, якщо її кардинально не реформувати. Твердження щодо причинного зв'язку між пенсіями та кризою: кризи б не було, якби вчасно реформували пенсійне забезпечення. Сьогодні виходу з кризи заважають побічні ефекти пенсійної реформи. Що стосується майбутнього, то довгострокові перспективи Греції виходять із невідповідно розробленої пенсійної системи. Відсутність чіткого посилення між внесками та виплатами в пенсійній системі називають «відсутність взаємності» [17, с. 11].

Зовні грецька пенсійна система виглядає такою, як у багатьох розвинених системах країн, що базуються на принципі оплати по факту використання (PAYG). Грецька система керувалася більш мляво; вимога щодо регулярного актуарного огляду ігнорувалась десятиліттями.

Поєднання PAYG фінансування з фрагментацією означало, що пенсійна система розірвала зв'язки зі страхуванням і діяла як своєрідна фіскальна бомба: підтримка людей похилого віку використовувалася для забезпечення привілеїв для різних професій – перетворюючи пенсії на ключовий компонент клієнтської політики. Наприклад, правила пенсійного віку (65 років для чоловіків) у 2006

²Dynamiczna Piramida Wiek w Polsce - Dashboardy.pl. dashboardy.pl. URL: <https://www.dashboardy.pl/piramida-wieku-w-polsce> (date of access: 05.03.2022).

році дотримувалися лише 15 % чоловіків; решта 85 % використали різні лазівки, щоб вийти на пенсію набагато раніше. Жінки які мали неповнолітніх дітей виходили на пенсію у 40 років. Така система поєднала порядок з найвищих пенсійних витрат в організації економічного співробітництва та розвитку з найгіршими показниками у подоланні бідності похилого віку, прийнятих у Греції [13, с. 5].

Відсутність взаємності зняла обмеження для зростання витрат на мікрорівні, оскільки групи намагалися забезпечити привілеї та переклали витрати на споживачів, платників податків та інших. Після 1980-х років видатки були майже відокремлені від системних доходів – різницю компенсували тимчасові державні дотації, фінансування дефіциту, податки третіх сторін та інші засоби, що перекладають тягар фінансів. Нарешті, попри усвідомлення того, що структурні зміни назріли, пенсійна реформа відбувалася поетапно, рухаючи систему у правильному напрямку, але невеликими кроками; це викликало проблеми розподілу між поколіннями, щоб затьмарити справедливість між поколіннями [15, с. 30].

Зменшення номінальних виплат, які відбувалися в Греції, часто політично важко реалізувати, і вони передбачають компроміс між стійкістю, стимулами та адекватністю. Дискреційне або спеціальне скорочення пільг іноді застосовувалося під час криз як частина програм фінансового коригування. Найпоширенішими заходами є скасування сезонних бонусів, таких як 13-й і 14-й щомісячні платежі або консолідація паралельних фондів. Одним із ключових напрямків параметричної реформи останніх десятиліть у Греції було продовження періоду обчислення заробітку, що підлягає пенсії. Отже, обмеження заробітку кількома недавніми або найкращими роками, як це часто траплялося, розмивають зв'язок між поточними заробітками та майбутніми виплатами демотивуючи роботу на ранніх етапах кар'єри. Це як правило, призводить до надлишкових пенсійних виплат (у порівнянні з базою заробітку за повну кар'єру), а також може принести користь вищим заробіткам [14, с. 21].

Іншим варіантом, який використовувався під час GFC - Financial crisis of 2007–2008 та його наслідків, було тимчасове заморожування пенсій в Греції або обмеження правил індексації. Хоча ці варіанти підтримують стійкість, однак оцінка нижче номінального зростання заробітної плати шкодить раннім рокам кар'єри та, за інших рівних умов, може сприяти демотивації та несправедливості. Індиксування нижче рівня інфляції підриває купівельну спроможність, а отже, і достатність пенсій. В обох випадках краще вирішувати будь-які фінансові недоліки в пенсійній системі, а не покладатися на інфляцію для розмивання дисбалансів [9]. У системі визначених виплат одним зі структурних способів стримувати виплати було зниження ставок нарахування.

Знижуючи рівень допомоги уряд Греції вирішив захистити пенсіонерів із низькими доходами. Надаються пільги для пенсіонерів у важливих сферах для забезпечення життєдіяльності: медицина, адміністративні послуги. Постійні великі витрати пенсіонери не можуть собі дозволити, але стабільно жити на пенсію Греції можливо. Відпочинок на морському узбережжі з послугами,

відвідування кафе і таверн доступні всім, хто живе на пенсійному забезпеченні в країні [15, с. 27].

Виплати людям похилого віку підмога для молодих членів сім'ї. За статистикою 52% домогосподарок живе внаслідок виплат літнім членам сім'ї. Це відбувається за тих умов, коли працездатний член сім'ї не працює, але постійно опікується людиною похилого віку. Наприклад, виконує хатні обов'язки, підтримує у повсякденному житті, слідкує за здоров'ям пенсіонера тощо. Такі цілі розподілу були досягнуті переважно шляхом збільшення або введення базових або мінімальних виплат, навіть пропонували пенсіонерам одноразові пільги [16, с. 4].

Країни, чії витрати на оплату праці були не надто підвищені або які час від часу відчували фінансові обмеження, підвищували, іноді тимчасово, ставки соціальних внесків або вводили тимчасові збори (Фінляндія, Франція, Греція, Ісландія, Ірландія, Італія, Люксембург, Португалія, Швейцарія, Великобританія). Загалом, оцінювальний тягар пенсійних внесків у Греції залишається в цілому незмінним з 1990-х років. Часто реформи у Греції мали додаткові цілі, щоб узгодити ставки та бази внесків для різних категорій працівників [14, с. 8].

Метою механізмів автоматичного коригування є підвищення фінансової стабільності шляхом зв'язування «глибоких параметрів» пенсійної системи з джерелами дисбалансів (наприклад, демографічними тенденціями). Важливо, що ранній вихід з ринку праці у Греції може бути збережений, коли мінімальні роки внесків для повної пенсії не коригуються відповідно до пенсійного віку. [16, с. 29].

Нинішня пенсійна система Греції покладається майже виключно на державу і залишається стабільно розрахованою (PAYG) і визначеною виплатою (DB). У цьому документі:» The Greek Pension Reforms : Crises and NDC Attempts Awaiting Completion» пропонується радикальна пропозиція щодо змін: нова багатоступенева пенсійна система з умовними та фінансовими визначеними внесками (NDC і FDC) для всіх поколінь, вперше застрахованих після 1993 року, зі зниженими ставками внесків для первинних пенсій на 50 %; та перехідна система для тих, хто вперше застрахований до 1993 року. Надійність пропозиції перевіряється актуарно на період до 2060. Хоча фінансування застарілих витрат було б складним, кількісний аналіз показує, що радикальна пенсійна реформа, особливо якщо її впровадити як частину загального пакета відновлення, може налаштувати країну на більш сприятливу траєкторію зростання [18, с. 25].

Тож основними негативними наслідками пенсійної реформи в Греції є тільки державна участь та її обмеженість у фінансуванні пенсій, заморожування пенсій, відсутність індексації через економічну кризу, ігнорування пенсійного віку виходу на пенсію, наявність професійних високих за рівнем пенсій.

Характеристика сучасного стану пенсійної реформи в Україні.

Основна мета пенсійних систем полягає в тому, щоб забезпечити певну гарантію адекватного, доступного та стабільного доходу під час виходу на пенсію, що не дозволить літньому населенню жити в бідності. В умовах скорочення доходів Пенсійного фонду України виникла потреба в проведенні реформ. Характеристика пенсійної реформи в Україні показана на (рис. 3).

Рівень I

• Соціальне забезпечення державної пенсії

- Система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування для осіб, зайнятих за трудовими договорами та самозайнятих осіб.
- Для окремих категорій працівників існують пільгові пенсійні режими.

Рівень II

• Обов'язкові приватні пенсійні накопичення

- Обов'язкова повністю фінансована недержавна пенсія з визначеними внесками (DC) була законодавчо запроваджена в 2003 році.

Рівень III

• Добровільні приватні пенсійні накопичення: професійні та особисті

- Професійний та особистий недержавний пенсійний план з визначеними внесками.

Рис. 3 – Характеристика пенсійної реформи в Україні

Державна солідарна пенсійна система зазнала краху в 1993-94 роках, коли гіперінфляція знизила реальну вартість пенсійних виплат на цілих 70 %. Люди похилого віку та з обмеженими можливостями втратили розмір своїх доходів, у результаті гіперінфляції, яка знищила більшу частину їх заощаджень. Необхідність докорінного реформування пенсійної системи для боротьби зі зростанням витрат і зниженням доходів пенсіонерів стала життєво важливою для уряду. [4]

19 березня 1997 р. Кабінет Міністрів створив першу Міжвідомчу робочу групу з реформування пенсійної системи.

До Міжвідомчої робочої групи увійшли урядовці, депутати ВРУ разом з експертами. 13 квітня 1998 р. Президент України ухвалив указ «Про «Основні напрями пенсійної реформи в Україні» [1] у якому визначено основні цілі пенсійної реформи, в тому числі й впровадження багаторівневої пенсійної системи. 4 травня 1998 р. був прийнятий ще один указ Президента, який зобов'язував уряд запровадити персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (PAYG або Рівень 1). Після численних обговорень, консультацій, конференцій, семінарів та міжнародних навчальних поїздок до десятка країн, Робоча група розробила проєкт законодавства про пенсійну реформу. 9 липня 2003 р. ВРУ ухвалила два основні законопроекти щодо пенсійної реформи: Закон про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (№ 1058-IV) та Закон про недержавне пенсійне забезпечення (№ 1057-IV). Відтоді було внесено багато значних і незначних змін до обох законів. У системі солідарної пенсійної системи кілька разів збільшувалися пільги, а ставки внесків були скориговані. Найважливіші параметричні зміни до солідарної системи були внесені в липні 2011 року Законом України № 3668-VI «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформи пенсійної системи»:

- підвищення пенсійного віку для жінок з 55 до 60 років (на 6 місяців щороку протягом 2011-2021 рр.);

- посилення критеріїв відбору державних службовців (включаючи підвищення пенсійного віку для чоловіків до 62 років);

- збільшення необхідного страхового стажу для повної допомоги по старості з 25 до 35 років для чоловіків і з 20 до 30 років для жінок;

- встановлення граничного розміру пенсії у 10 прожиткових мінімумів для непрацевдатних громадян [3].

Добровільні недержавні пенсійні фонди (НПФ) (рівень 3) були запроваджені в Україні у 2005 році для надання додаткових пенсій через відкриті, корпоративні та професійні НПФ.

В Державному реєстрі фінансових установ станом на 30.06.2021 містилася інформація про 63 НПФ (недержавні пенсійні фонди), з них 58 наявних, а також 19 адміністраторів таких фондів. Загальна кількість учасників НПФ становила 888,3 тис. осіб, тоді як у 2020 році – 879,9 тис.[5]

Обов'язкова система індивідуальних пенсійних заощаджень ДС (рівень 2) була законодавчо введена у 2003 році, але не реалізована. У 2016-2017 роках знову виникла ідея додавання системи обов'язкових пенсійних накопичень до пенсійної системи України, і до Ради був внесений законопроект (№6677). Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) також розробила концепцію впровадження 2 рівні, яка передбачає централізоване адміністрування пенсійних рахунків.

У червні 2018 року НКЦПФР розробила проект Закону України «Про загальнообов'язкову накопичувальну пенсійну систему» [2]. Наразі Комісія ВРУ розглядає пропозиції та зауваження до законопроекту від представників ринку та експертних організацій та об'єднань.

На засіданні робочої групи з питань упровадження обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення та розвитку недержавного пенсійного забезпечення, було заявлено про соціальні пакети з накопичувальною пенсійною системою у 2023 році. Урядом Дениса Шмигала було запропоновано, запуск другого рівня пенсійної системи, який передбачає відкриття індивідуальних пенсійних рахунків кожному працівнику [10].

Розробка та функціонування пенсійної системи дає мало стимулів робити внески. До набрання чинності Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» у жовтні 2017 року практично не було зв'язку між сплаченими соціальними внесками та розміром пенсій, які працівники в кінцевому підсумку отримували при виході на пенсію. Згідно з опитуванням робочої сили, з приблизно 16,1 млн. що працюють, у 2017 році лише близько 10,2 млн. отримували регулярне соціальні страхові внески, що показує високий рівень неформальності на ринку праці [5, с. 9].

Таким чином, коефіцієнт утримання пенсійної системи в Україні 91% є одним з найгірших у світі (майже один працівник утримує одного пенсіонера).

Аналіз проблем та перспективи розвитку пенсійного забезпечення в сучасній Україні.

Процес пенсійної реформи в Україні завжди був сильно політизованим, що призвело до непослідовної політики та жахливих довгострокових результатів. Мета забезпечення гідного рівня життя для людей похилого віку за доступною ціною, не виходила в українських урядах. Висхідний дефіцит Пенсійного фонду – розрив між пенсійними зобов'язаннями перед пенсіонерами та доходами – продовжує загрожувати економічній стабільності та витісняє необхідні інвестиції в охорону здоров'я, освіту, інфраструктуру та оборону [5, с. 19].

Пенсійний фонд повідомляє, що згідно зі статистичним звітом на 1.04.2022 в Україні 10,8 млн пенсіонерів, з яких 2,7 млн обліковуються як офіційно працевлаштовані.

Середній розмір пенсії пенсіонерів, які працюють – 4532,91 грн, що на 162,46 грн більше середнього розміру пенсій всіх пенсіонерів. В Україні станом на 1 квітня 2022 року середній розмір пенсії становить 4370,45 гривні.

Мінімальний прожитковий мінімум для літніх людей – 2 481 гривні. У липні 2018 року більша частина (55%) усіх пенсіонерів в Україні отримували допомогу на суму менше ніж 2000 гривень, [7] що ледь перевищувала прожитковий мінімум, створюючи значний соціально-політичний тиск. Таким чином, головна політична проблема полягає в тому, як збалансувати фінансову стійкість державної пенсійної системи із забезпеченням адекватних пенсійних доходів, навіть при відносно низьких рівнях виплат для людей похилого віку [6, с. 8].

Основними причинами кризи пенсійної системи в Україні є нездатність адаптуватися до довгострокових тенденцій, які викликані:

- зниженням рівня народжуваності. За даними Держстату, останній раз приріст населення спостерігався в Україні ще за часів СРСР — в 1990-му році; відтоді воно тільки зменшується. У 1991-му народилося 630,8 тисячі дітей, а у 2021-му 273,7 тисячі.

- Збільшенням тривалості життя. У 1990 році середня тривалість життя, була 65,7 р. у чоловіків та 74 р. у жінок. У 2019 та 2020 для чоловіків середня тривалість склала 66 р., а для жінок 76 р.

- Достроковим виходом на пенсію. Цим користується досить велика частка населення: особи з інвалідністю по зору I групи - сліпі та особи з інвалідністю з дитинства I групи; жінки, які народили п'ятеро або більше дітей і виховали їх до восьмирічного віку; військовослужбовці; працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці, на інших роботах зі шкідливими та важкими умовами праці.

- Підвищеною мобільністю робочої сили за кордон. У 2021 році на роботу за кордон, із показником 5,5-6 мільйонів осіб виїхало з країни. З них понад 1,5 млн українців працювало в Польщі.

Додаткові проблеми в Україні виникли із-за наступних причин:

- низького рівня економічного зростання;

- великого неформального сектору і відповідна відсутність пенсійних внесків;

- відсутність добре розвинутих фінансових ринків для забезпечення безпечних і надійних інвестицій для пенсійних заощаджень;

- загальне ставлення до того, що лише держава несе відповідальність за забезпечення надійного виходу на пенсію [6, с. 9].

Основною проблемою є поступова зміна в структурі пенсійних виплат. Отже, існують дві додаткові та важливі соціально-економічні причини, чому коефіцієнт утримання солідарної пенсійної системи України залишатиметься високим та вразливим через поширення нестабільної, неформальної, нестабільної, короткострокової, а тому небезпечної зайнятості. Значна й висхідна кількість людей (особливо молодих працівників) або не мають роботи, або працюють без контракту та зростання міжнародної трудової міграції – українці масово виїжджають на тимчасову або постійну роботу за кордон, шукаючи кращих можливостей.

До цього в умовах з російською агресією проти України додаються наступні:

- припинили функціонування багато підприємств через руйнування внаслідок ракетних обстрілів та інших небезпек;
- міграція за кордон понад 8 млн українці, з яких до 20% активних громадян працездатного віку навряд чи повернуться додому;
- депортація багатьох українців з дітьми в Росію та Білорусь без документів, що заважатиме їх поверненню додому в Україну.

В результаті перерахованих проблем, можливо очікувати скорочення надходжень до Пенсійного фонду, що вимагатиме на коротко- та довгострокову перспективу розробку нових кроків розв'язання проблем.

За сприятливих умов приватні пенсійні системи можуть стимулювати національні заощадження, інвестиції та сприяти економічному зростанню на перспективу. Кожен з громадян України зацікавлений у підвищенні рівня пенсійного забезпечення. Тому на перспективу важливо, щоб й надалі продовжувалося зростання заробітної плати й відповідно відрахування в Пенсійний фонд України [7].

Ставка внеску у відсотках від заробітку повинна бути прогресивною, наприклад при зарплаті понад 100 тис. грн, але в пенсійному законодавстві обмежено рівень виплати не більше 10 розмірів мінімального прожиткового рівня. У цьому випадку можна залучати внески від підприємств-роботодавців через професійні інституції.

Задля адекватного рівня пенсійних заощаджень від накопичувальної системи, тривалість участі повинна бути не менше 30 років для працівників з рівнем заробітку нижче середнього по країні, а на період менше ніж 20-25 років для працівників з рівнем заробітку вище середнього.

Позитивними змінами є поступове підвищення пенсій з підвищенням віку, а також постійна індексація пенсійних виплат.

Тривалість життя після досягнення пенсійного віку менше у чоловіків, ніж у жінок, тому пенсійне забезпечення та медичні реформи повинні бути пов'язані. Так позитивним в Україні є безоплатне лікування інсульту та інфаркту, хоча багато скаржаться, що це лікування «умовно безоплатне».

Головною проблемою для України, як й проблема у Греції, це високі професійні пенсії. Такі високі пенсії отримують судді, судді Верховного та

Конституційного судів України. Хоча законодавче обмеження пенсії в Україні існує, але судді відстоюють своє право на високу пенсію в судах. Тому для високих пенсій однозначно необхідно внести обмеження, оскільки саме вони дають найбільший фінансовий тягар на Пенсійний фонд України.

Реальні приклади спроб вдосконалення української пенсійної реформи.

Основним джерелом пенсійного доходу для майже 12 млн українських пенсіонерів є державна пенсійна солідарна система (1-й рівень), яка фінансується за принципом розрахунку (PAYG) і адмініструється Пенсійним фондом України (ПФУ).

Участь у державній пенсійній системі є обов'язковою для всіх громадян, підприємств (державних чи приватних), іноземців та осіб без громадянства, які працюють за трудовими договорами чи угодами цивільного законодавства, а також самозайнятих осіб.

Пенсійний дохід в Україні в основному залежить від стійкості схеми PAYG. Однак, оскільки коефіцієнт заміщення державної пенсійної системи першого рівня, за прогнозами, знизиться після 2030 року через демографічні тенденції та тенденції на ринку праці. Частка пенсійного доходу, що надається додатковими добровільними чи обов'язковими внесками, призведе до того, що приватні пенсії будуть ставати все більш важливими. У майбутніх українських пенсіонерів може не залишитися альтернативи, як працювати довше, витратити менше і більше заощаджувати [5, с. 8].

За даними Пенсійного фонду України (ПФУ), станом на 1 січня 2022 року середній розмір пенсії в Україні становив 3991,53 грн, що становить близько 135 доларів США [6, с. 12].

Таким чином, спроби вдосконалення пенсійної реформи повинні бути спрямовані на накопичувальну систему 2 та 3 рівнів.

Спроби вдосконалення української пенсійної системи, проводилися неодноразово, тому можна виділити декілька періодів реформ, якими займалися Кучма, Тігіпко та Гройсман. За період правління Кучми, було вирішено, що українське суспільство потребує необхідне реформування солідарної пенсійної системи та паралельне створення обов'язкової державної та приватної накопичувальних пенсійних систем [9]. Ще в 1998 році Кабміном був поданий в Раду перший проєкт Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Цей законопроект ухвалювали понад 5 років, але позитивних змін так і не було. По-перше, при розгляді законопроект в Парламенті його було обрано з урахуванням довгострокової стійкості пенсійної схеми, при цьому стандарт підвищував пенсійний вік до 60 років для жінок та 65 років для чоловіків. По-друге, законопроект не розв'язував проблеми привілейованих пенсій: окрема група пенсіонерів, продовжувала отримувати пенсії набагато більшу, ніж вимагала економічна доцільність (виходячи з розмірів їх внесків до Пенсійного фонду).

Пенсійна реформа 2011 року, Автором якої став віцепрем'єр з соціальної політики Сергій Тігіпко. Вона створила умови за яких: пенсіонери, що працюють, почали отримувати менші пенсії, все менший відсоток громадян

доживав до пенсійного віку, почалася робоча міграція громадян. Станом на 2012 рік дефіцит бюджету Пенсійного фонду склав 30,1 млрд грн [1].

За період правління Уряду Гройсмана, було удосконалено алгоритм нарахування виплат: стали враховувати рівень середньої зарплати, трудовий стаж і інфляцію. Середній рівень пенсій підвищився до трьох тисяч гривень. Тим, у кого дохід менше тисячі семисот, виплатили по 2410 гривень разової допомоги. Було запроваджено, автоматичну щорічну індексацію пенсій, та те, що розмір підвищення буде залежати від рівня інфляції та зростання середніх зарплат в країні.

Чинники ефективного вдосконалення пенсійної реформи та шляхи їх впровадження.

Слід, виокремити важливість ключових чинників результатів впровадження недержавної пенсійної системи:

- щільність сплати внесків,
- ставки внесків, прибуток від інвестицій,
- операційні витрати [6, с.13].

За нашою думкою, щоб досягти ефективних результатів треба мати юридичне поле, яке дасть можливість отримати вищевказані чинники прозорими засобами.

Основними чинниками для позитивних результатів індивідуальних пенсійних заощаджень є:

- політична та макроекономічна стабільність;
- продовження підтримки всієї реформи пенсійної системи;
- відповідний регуляторний та наглядовий потенціал;
- надійна фінансова інфраструктура та надійні фінансові інструменти [6, с.14].

Правове поле 3 рівні пенсійної реформи тільки формується проєкт Закону «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення» [2] за № [2035-IX](#) від 15.02.2022 тільки включено до порядку денного на розгляд ВРУ.

Адміністрування недержавних пенсійних внесків на 3 рівні буде відбуватися через Недержавний пенсійний фонд (НПФ), Пенсійний фонд України (ПФУ), компанії з управління активами (АМК) та банки-зберігачі [7].

Як бачимо, що з представлених 4-х інституцій найбільший вплив будуть мати НПФ.

Правління НПФ має укладати договори задля:

- адміністрування пенсійних фондів з адміністратором НПФ (АНПФ), який має ліцензію Держфінпослуг на адміністрування пенсійних фондів;
- управління активами пенсійного фонду через компанію з управління активами (КУА), яка має ліцензію НКЦПФР;
- послуг зберігача зі зберігачем (комерційним банком).

В Україні Законом передбачено три категорії добровільних НПФ – відкриті, корпоративні та професійні залежно від учасників [6, с. 15].

Слід зауважити, що законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» передбачено загальні кількісні обмеження щодо інвестиційної діяльності з активами НПФ — частка окремих видів активів. Найсуворіші

обмеження діють на нерухомість, банківські метали та акції, що не торгуються [6, с. 12].

В цілому можна зробити наступний висновок, дивлячись на ситуацію, коли Україна закінчить війну з Росією та почне відбудову країни, то чинники можуть кардинально змінитися. Наприклад, ми явно отримаємо політичну стабільність, але що до макроекономічної стабільності, то країна потребуватиме багато інвестицій. В цьому сенсі потрібно в проект зняти обмеження (10%) щодо інвестицій в нерухомість, оскільки в країні буде підвищений попит на житло найближчі 30 років. В таких умовах вкладання до банків, будуть під великим ризиком із-за інфляційних очікувань. Взагалі інструменти інвестування не повинні жорстко обмежуватися законом. З точки зору, інститутів реформування будуть також надалі переважати непенсійні фонди, які повинні більше рекламувати свою діяльність пояснюючи перспективи для потенційних вкладників.

Перспективи розвитку пенсійної реформи.

За сприятливих умов приватні пенсійні системи можуть стимулювати національні заощадження, інвестиції та сприяти економічному зростанню на перспективу. Кожен з громадян України зацікавлений у підвищенні рівня пенсійного забезпечення. Тому на перспективу важливо, щоб й надалі продовжувалося зростання заробітної плати й відповідно відрахування в Пенсійний фонд України.

Ставка внеску у відсотках від заробітку повинна бути прогресивною, наприклад при зарплаті понад 100 тис. грн, але в пенсійному законодавстві обмежено рівень виплати не більше 10 розмірів мінімального прожиткового рівня. В цьому випадку можна залучати внески від підприємств-роботодавців через професійні інституції.

Задля адекватного рівня пенсійних заощаджень від накопичувальної системи, тривалість участі повинна бути не менше 30 років для працівників з рівнем заробітку нижче середнього по країні, а на період менш як 20-25 років для працівників з рівнем заробітку вище середнього.

Позитивними змінами є поступове підвищення пенсій з підвищенням віку, а також постійна індексація пенсійних виплат [12].

Тривалість життя після досягнення пенсійного віку менше у чоловіків, ніж у жінок, тому пенсійне забезпечення та медичні реформи повинні бути пов'язані. Так позитивним в Україні є безоплатне лікування інсульту та інфаркту, хоча багато скаржаться, що це лікування «умовно безоплатне».

Проблемою для України, як і у Греції, є високі професійні пенсії. Їх отримують судді, судді Верховного та Конституційного судів України. І хоча законодавче обмеження пенсії в Україні існує, але судді відстоюють своє право на високу пенсію в судах. Тому для високих пенсій однозначно необхідно внести обмеження, оскільки саме вони дають найбільший фінансовий тягар на Пенсійний фонд України [16, р.36]

Висновки.

Проведене в науковій роботі дослідження звітів Міжнародного валютного фонду, Організації економічного співробітництва та розвитку, Світового Банку, Міжнародного Банку Реконструкції та Розвитку показало успішний досвід Республіки Польща у проведенні пенсійної реформи, яка включає 3 рівні.

Невдалий досвід є навіть у багатьох країн ЄС, але він включає окремі фрагменти, тоді як Греція, отримала фінансову кризу саме внаслідок негативних чинників фінансової реформи. Основними негативними наслідками пенсійної реформи в Греції є тільки державна участь в фінансуванні пенсій, заморожування пенсій, відсутність індексації через економічну кризу, ігнорування пенсійного віку виходу на пенсію, наявність професійних високих за рівнем пенсій.

Проаналізувавши законодавчу базу пенсійної реформи в Україні та дослідження USAID слід підкреслити, що достатньо схожа система з польською, оскільки має 3 рівні. Але слід зазначити, що багато негативного є в нашій пенсійній реформі, що робить її схожою з реформою Греції [20, р. 32]. Оскільки в Україні достатньо велика питома вага високих пенсій державних службовців, й хоча максимальна пенсія законодавчо обмежена 10 прожитковими мінімумами, наприклад судді через позики до судів відсуджують високі пенсії.

Взагалі в Україні прийнято 3 рівні пенсійної реформи, з якої ще не діє накопичувальна, яку повною мірою потрібно буде запускати після закінчення війни з Росією. Викликані останніми подіями демографічні проблеми вимагають проведення постійного моніторингу та швидкого впровадження сучасних інструментів, наприклад розширити можливість вкладання недержавними фондами інвестицій в нерухомість, оскільки України буде відбудовувати житловий фонд та відновлювати інфраструктурні об'єкти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дефіцит бюджету ПФУ у 2011 році склав 30,1 млрд грн. [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2012. – URL: <https://www.unian.ua/economics/soc/623842-defitsit-byudjetu-pfu-v-2011-rotsi-sklav-301-mlrd-grn.html>.
2. Добровільні приватні пенсії в Україні: оцінка і рекомендації. USAID. Київ. 2019. 54 с.
3. Закон України (проект) № 2035-ІХ від 15.02.2022 «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794
4. Закон України № 3668-VI «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформи пенсійної системи». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 12-13, ст. 82
5. Ключові питання реформування пенсійної системи в Україні. USAID. 2018. 60 с.
6. НКЦПФР: результати системи недержавного пенсійного забезпечення на кінець другого кварталу 2021 року [Електронний ресурс] – URL: <https://www.nssmc.gov.ua/nktspr-rezultaty-systemy-nederzhavnoho-pensiinoho-zabezpechennia-na-kinets-druhoho-kvartalu-2021-roku/>.

7. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://portal.pfu.gov.ua/>
8. Перерахунок пенсій у 2022 році: повідомляє Пенсійний фонд [Електронний ресурс]. – 2021. – URL: <https://pon.org.ua/novyny/9507-pererakhunok-pensii-u-2022-roci-povidomliaie-pensiinyi-fond.html>.
9. Постанова КМУ від 19 березня 1997 р. N 248 «Про Міжвідомчу координаційну раду з підготовки проєкт реформування державного сектора економіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-97-%D0%BF#Text>
10. Розпорядження від 14 грудня 2001 р. N 583-р Київ [Електронний ресурс]. – 2001. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/583-2001-%D1%80#Text>
11. Указ Президента України від 13 квітня 1998 року N 291/98 «Про «Основні напрями пенсійної реформи в Україні» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/291/98#Text>
12. Хто, скільки та куди відкладатиме на старість? Уряд нарешті показав модель пенсійної реформи [Електронний ресурс] / МИКОЛА МАКСИМЧУК, ЯРОСЛАВ ВІНОКУРОВ – URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/11/4/679394/>.
13. Konrad Adenauer Stiftung, The Greek Pension Tragedy: A Case of Failure in Governance. 2016. Катоптрон 4. URL: http://www.kas.de/wf/doc/kas_44877-1522-2-30.pdf?160414150400
14. Martinez, S. R., Soto, M. Pension Reforms in Europe, Departmental Papers, 2021(016), A001. Retrieved Apr 24, 2022. URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/087/2021/016/article-A001-en.xml>
15. Nektarios M., Tinios P. The Greek Pension Reforms: Crises and NDC Attempts Awaiting Completion. 2019. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. 46 p.
16. Nektarios, Milton, Platon Tinios, and George Symeonidis. 2018. Pensions for the Young: A Social Insurance System Focused on Growth. Athens: Papazisis (in Greek). 36 p.
17. Paleologos, Yiannis. The 13th Labour of Hercules. Inside the Greek Crisis. London: Portobello Books. 2014. P. 80.
18. Panageas, Stavros, and Platon Tinios. “Pensions: Arresting a Race to the Bottom.” In Beyond Austerity: Reforming the Greek Economy. 2017. 46 p.
19. Pension Reforms in Europe: How far have we come and gone. International Monetary Fund. 2021. 62 p.
20. Pensioners and Pension Reforms During the Greek Crisis. In Ageing in the Crisis: Experiences from Greece, ed. Fred Karl. Zürich: Lit Verlag GmbH. 2018. PP. 25-45.
21. Pensioners and Pension Reforms During the Greek Crisis. In Ageing in the Crisis: Experiences from Greece, ed. Fred Karl. Zürich: Lit Verlag GmbH. 2018. PP. 25-45.
22. The Ukrainian Challenge: Reforming Labour Market and Social Policy, ILO, 1995. 26 p.

23. The Greek Pension Reforms : Crises and NDC Attempts Awaiting Completion [Електронний ресурс] // Social Protection and Jobs Discussion Papers. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://hdl.handle.net/10986/31630>.
24. Antoni Jerzy Kolek, Reformy systemów emerytalnych w wybranych państwach OECD w kontekście ekonomicznej teorii demokracji. Praca doktorska w dziedzinie nauk społecznych w zakresie nauk o polityce publicznej. 2016. 257 p.
25. EMERYTURY I RENTY 2010–2017. Warszawa 2018. 177 p.
26. Krajewski M. Pracownicze Programy emerytalne - charakterystyka prawna. Białystok. 2020. 332 p.

